

MÖVZU I

İNVESTİSİYANIN MAHIYYƏTİ VƏ ONUN HÜQUQİ TƏSBİTİ

- 1. İnvestisiyanın mahiyyəti və konseptual aspektləri**
- 2. İnvestisiyanın sosial-iqtisadi məzmunu**

İnvestisiya fəaliyyətinin mahiyyəti İnvestisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. İnvestisiya obyektlərinə qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.), iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni yaradılan və modernləşdirilən əsas fondlar və dövriyyə vəsaitləri, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsul və mülkiyyətin digər obyektləri, əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüququ aid edilir. İnvestisiya fəaliyyəti subyektləri (investorlar) hasilat, tikinti, innovasiya və maliyyə kapitalı dövriyyəsi siferasına daha çox diqqət yetirirlər. İnvestisiyalashmanın əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıların fərqləndirilməsi məqsəduyğundur. İstehsalın genişləndirilməsinə, istehsal infrastrukturunun inkişafına, modernləşdirməyə, material ehtiyatlarının artırılmasına, sosial infrastrukturunun inkişafına, elmə, kadr hazırlığına investisiyalar.

İnvestisiya proseslərin əsas kapitalın artırılması və yeniləşdirilməsi, innovasiyalı inkişafı, struktur təkmilləşmələrinin həyata keçirilməsinə və istehsalın səmərəliyini yüksəldən digər bu kimi vəzifələrin icrasına yönəldilir. Ümumiyyətlə, investisiya qoyuluşlarını gələcəkdə gəlir əldə etmək üçün bu gün pul vəsaitlərinin maddi aktivlər və ya qiymətli kağızlar əldə edilməsinə sərfi kimi xarakterizə etmək olar və xarakteristikadan bəllidir ki, investisiyalar real və maliyyə investisiyalarına bölünür. Maliyyə investisiyaları – səhm, istiqraz, opsiya və s. qiymətli kağızlar alqısı ilə bağlıdır. Kapital qoyuluşu - əsas fondların bərpasına və inkişafına yönəldilən material, əmək və pul vəsaiti məsrəfidir. Təkrar istehsal üzrə kapital qoyuluşu istehsal və qeyri istehsal təyinatlı qoyuluşlara bölünür. İstehsal təyinatlı qoyuluşlara istehsal qurğularının tikintisinə və avadanlıqlarına, su təsərrüfatı və meliorasiya qurğularına, kənd təsərrüfatı texnikasının və inventarların gətirilməsinə, çoxillik əkmələrin və bağların salınmasına və s. xərclər aid edilir. Mədəni-məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə, mənzil-kommunal təsərrüfatına məsrəflər qeyri-istehsal təyinatlı kapital qoyuluşuna aid edilir. Kapital qoyuluşunda əsas yeri 1-ci qrup təşkil edir. Ona görə ki, o istehsal prosesində həlledici rol oynayır. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı istehsalı imkanının yaxşılaşdırılması kəndin sosial problemlərinin həlli ilə bilavasitə əlaqədardır. Buna görə qeyri-istehsal təyinatlı kapital qoyuluşu hər il genişləndirilməlidir. Kapital qoyuluşu növlərinə görə tikinti-quraşdırma işlərinə məsrəflərə, quraşdırma tələb edən və etməyən maşın və avadanlıqların, inventar və alətlərin gətirilməsinə məsrəflərə; çoxillik əkmələrin salınmasına və becərilməsinə məsrəflərə; layihə-axtarış işlərinə; obyektlərin inventar dəyərinə aid edilən sair kapital qoyuluşuna məsrəflərə bölünür. Tikinti-quraşdırma işləri iki üsulla podrat və təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirilir. Podrat üsulla işləri lazımi texnika ilə təciz edilmiş, yüksək ixtisaslı kadrlara malik ixtisaslaşmış tikinti təşkilatları yerinə yetirir. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında (Azərbaycan Respublikası Qanunu) qanuna uyğun olaraq əsaslı tikintidə işləri yerinə yetirmək üçün dövlət investorlara (investisiya fəaliyyətini

həyata keçirənlərə) sifariş verir. Sifariş veriləndə bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifarişin iqtisadi səmərəliliyi nəzərə alınır. Sifariş müsabiqə (tender) yolu ilə verilir. Həmçinin tikinti işlərində investorlara dövlət sifarişi verilərkən, qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər. İşlər başa çatandan sonra Respublika dövlət sifarişi obyektləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur. Tender hər hansı bir işin, xidmətin ən səmərəli üsul və aşağı xərcə yerinə yetirilməsi üçün iddiaçılar arasından birinin (bir neçəsinin) seçilərək, həmin işin (xidmətin) müqavilə əsasında ona (onlara) həvalə edilməsi məqsədilə keçirilən müsabiqədir. (Tender haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Azərbaycan qəzeti.11.04.1997. İstehsal növünün təşkili üçün texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu nou-hau adlanır.Çoxillik əkmələrin salınması və becərilməsi üzrə məsrəflər iki mərhələdə həyata keçirilir. Birincidə - əkmələrin salınması üzrə , ikincidə - çoxillik əkmələrin məhsuldar dövrünə qədər becərilməsi üzrə məsrəflər.Layihə - axtarış işləri üzrə kapital qoyuluşuna, layihə-smeta sənədlərinin gətirilməsinə, layihə tapşırıqlarının, texniki layihənin, smeta-maliyyə hesablamalarının, işçi sxemlərin hazırlanmasına xərclər aid edilir. Sair kapital işlərinə və məsrəflərə tikintidə yerdəyişmə, torpaq sahələrinin yaxşılaşdırılması üzrə xərclər aid edilir.Kapital qoyuluşu planlaşdırılmasına və maliyyələşdirilməsi mənbəyinə görə dövlətin mərkəzləşdirilmiş; müəssisənin xüsusi vəsaiti və bank krediti hesabına yerinə yetirilir. Birinci halda kapital qoyuluşu büdcə təxsisatı, mərkəzləşdirilmiş fondlar və ehtiyatlar hesabına maliyyələşdirilir və sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulur; ikinci halda müəssisə və təşkilat sərbəst müəyyənləşdirir və təsdiq edir.

Müasir şəraitdə təsərrüfat həyatının mühüm elementlərindən biri investisiya qoyuluşları hesab olunur. O, əsasən pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, pay, qiymətli kağız, texnologiya, əvəzlilik, lisenziya, ticarət nişanları, kreditlər, mülkiyyət hüquqları, intellektual sərvətlər və sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinə yönəldiləndirən qiymətli əşyaların formasında təzahür edir. Müxtəlif subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, nəticədə investisiya qoyuluşları dövləti maraqların reallaşdırılmasına xidmət edir. Ümumiyyətlə, investisiya yeni maddi, qeyri-maddi və maliyyə ehtiyatlarının əldə olunması üçün mövcud resursların istifadə olunmasını xarakterizə edir. Daha geniş mənada isə investisiyalar iqtisadi artımı, həmçinin ölkədə iqtisadi inkişafın əldə olunması məqsədi ilə zəruri maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını mexanizmini təmin edən iqtisadi təsir kimi də xarakterizə olunabilir. Investisiya maliyyə təbii və müxtəlif aspektlərdən xarakterizə olunur. Belə ki, mühasibat nöqtəyi nəzərindən investisiya təsərrüfat fəaliyyəti sferasında bütün növ aktivləri, o cümlədən maliyyə və real kapitalı əks etdirir. Real kapital formasında çıxış edən investisiyalar kapital forması və ya qeyri-maliyyə aktivləri kimi səciyyələndirilir ki, onlar da əsasən əsas fondların təkrar istehsalına istiqamətləndirilir. Başqa sözlə desək, real kapital formasında investisiya birbaşa təkrar istehsal, əsas fondların yaradılmasına və ya yenilənməsinə yönəldilir. Maliyyə kapitalı formasında çıxış edən investisiyalara gəldikdə isə onlar qiymətli kağızlar və kreditlər formasında təzahür edən maliyyə vəsaitini xarakterizə edir. Maliyyə kapitalı formasında investisiyaların reallaşdırılmasında onların bir hissəsi dərhal, digər bir hissəsi isə müəyyən müddətdən sonra real kapitala çevrilir. Lakin, təcrübədə maliyyə kapitalının real kapitala çevrilməməsinə də rast gəlinir. Alınmış və yaburaxılmış qiymətli

kağızlar bu qəbildən olan investi- siyalardır. Başqa sözlə, maliyyə kapitalı formasında in- vestisiya gələcəkdə ölkənin realkapital formasında in- vestisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi vasitəsi rolunu oynayır. Investisiya həmçinin pul yatırmaqla onun dəyərini saxlamaq, artırmaq və ya gəlirliliyinin təmin olunması üçün istifadə olunan alətkimi də dəyərləndirilir. Belə ki, sərbəst pul kütləsi investisiya hesab edilmir. Ona görə ki, inflyasiya nəticəsində nəqd pul kütləsi heçbir gəlir gətirməyi təmin edə bilmədən dəyərini itirə bilər. Əgər eyni məbləğdə pul sərbəst, deyil hansısa bankda yerləşdirilmiş olarsa, artıq o investisi- yakimi dəyərləndirilir və müəyyən gəlir gətirməsini təmin edir. Qeyd etməkləzımdır ki, müasir şəraitdə inkişaf etmiş maliyyə institutlarının real investisiyaların artım tempinə yüksəktəsir imkanları vardır. Lakin, bir qayda olaraq bu iki formada təzahür edən investisiyalar bir birinin tamamlayıcı- sıdır. Məsələn, bir firma yeni istehsal obyektinin tikilməsi məqsədilə müəyyən vəsaitə ehtiyac duyur. O, buzaman real investisiyaların maliyyələşdirilməsini qiymətli kağız satışı hesabına həyata keçirir. Buzaman qiymətli kağızların alın- ması alıcılar üçün maliyyə investisiyası rolunu oynayır. Onlar sahib olduqları qiymətli kağızları digərlərinə satmaq- lamüəyyən mənfəəti təmin edirlər. Nəticədə əldə olunan vəsait tikilən istehsal obyektinin mülkiyyətçisinə birbaşa mənfəət gətirməsə də, real investisiyaların artımı üçün cəlb- edici stimül yaratmış olur. Makro səviyyədə iqtisadi inkişafın təmin olunması baxımından investisiya ikili rol oynayır. Belə ki, məcmuxərclərin mühüm komponenti olan investisiyanın dinami- kası birbaşa məcmu tələbə böyüktəsir göstərir. Qeyd edək ki, məcmu tələbənin dəyişməsi isə son nəticədə məşğulluğun səviyyəsinə təsirdə öz əksini tapır. Bununla yanaşı olaraq, investisiyalar kapital yığıma gətirib çıxarır. Yəni, əsas fondların artımı son nəticədə ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafını təmin edir. Başqa sözlə, investisiya qısa dövrdə məcmu tələbə və kapitalın formalaşması ilə uzunmüddətli iqtisadi inkişafə təsir imkanına malik olmuş olur. Investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin zəruri- riliyini müxtəlif amillər şərtləndirə bilər. Ümumilikdə həmin amilləri aşağıdakı üç əsas qrupa ayırmaq mümkündür:

- mövcud maddi-texniki bazanın yenilənməsi;
- istehsal fəaliyyəti sferasının genişləndirilməsi;
- yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi.

Qeyd etməkləzımdır ki, bu faktorlar ayrı-ayrılıqda spesifik xüsusiyyətlərə malik olmaları baxmayaraq, nəticə etibarilə onlar istehsal fəaliyyətinin cəmiyyətdə artan tələbatın ödənilməsi istiqamətində proporsionallığın təmin olunmasına imkan yaradır. Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı olaraq investisiyanın mahiyyəti hər bir ölkənin müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Respublikamızda investisiyanın hüquqi təsbiti “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunda öz əksini tapmışdır. Müvafiq qanunla Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri müəyyən edilmişdir. Müvafiq qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və integrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsini yönəldilmişdir. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunda investisiya, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmə məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitləri, habelə maddi və intellektual sərvətlər kimi xarakterizə edilmişdir. Burada vəsait və sərvətlər 10 dedikdə, pul vəsaiti, məqsədi

bank əman ətləri, kreditlər, paylar, səhmlər, digər qiymətli kağızlar, daşınar və ədaşınmaz əmlak, müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübə və digər intellektual sərvətətlər, bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki səndələşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu ("nou-hau"), torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları və s. kimi xarakterizə olunur. İnvestisiya ilə müxtəlif xüsusiyyətli ələrin əgər oxşar cəhətlərə malik olan kapital qoyuluşu xüsusi bir istiqamət kimi fərqləndirilir. Belə ki, "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanuna əsasən, əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya, kapital qoyuluşları formasında həyata keçirilir. Müasir dövrdə investisiyalar nəzəri baxımdan, müxtəlifkriteriyalara görə də fərqləndirilir. Bukriteriyalar arasında ən mühümlənləri investisiya qoyuluşunun kapitala yönəldilməsinə görə, onun reallaşdırıldığı zaman meydanaçıxan risklərin səviyyəsinə görə, həmçinin investisiyatsiklinin davam etməsinə və reallaşdırılma subyektinə görə olan kriteriyalar hesab edilir. Qeyd edək ki, yuxarıda sadələnan hər bir kriteriya üzrə investisiyaların konkret növləri fərqləndirilir ki, onlar daxarakterik xüsusiyyətlərə malik olmaqla qruplar formalaşdırır. Deyilənlər daha aydın formada aşağıdakı sxemdə əks etdirilmişdir:

Müxtəlifkriteriyalar üzrə investisiyanın növləri Qeyd etməkləzımdır ki, iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində investisiyanın səmərələşdirici rolunun müəyyən edilməsi baxımından müxtəlif konsepsiyalar formalaşmışdır. Belə ki, hələ neoklassik nəzəriyyə tərəfdarları şəxsi yığımların əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarını, investitorların davranış və investisiya qərarlarının verilməsi motivlərini əsaslandırmışlar. Məşhur ABŞ iqtisadçısı, Nobel mükafatı laureatı Ceyms Tobin portfel investisiyaların seçilməsi nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Onun fikrincə, investorlar daha yüksək riskli fəaliyyətlə az riskli fəaliyyəti İnvestisiyalar Əsas kapitala istiqamətlənməsinə görə Reallaşdırılma formalarına görə Riskin səviyyəsinə görə İnvestisiyatsiklinə görə Maddi (real) investisiyalar Qeyri-maddi (intellektual) Maliyyə (portfel) Dövlət Şəxsi Riskli Etibarlı Qısamüddətli Uzun müddətli optimal uzlaşdırmağa çalışırlar ki, həyata keçirdikləri qoyuluşlarda tarazlığa nail olsunlar. Bununla yanaşı olaraq o, investisiya qoyuluşlarının iqtisadi inkişaf baxımından əldə olunan nəticələrin məsrəflərlə müqayisə olunmadığı müəyyən həddə qədər həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirdi. İnvestisiya qoyuluşlarına həlledici əhəmiyyət verən nəzəriyyə məşhur ingilis iqtisadçısı C.M. Keynsin iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün irəli sürdüyü nəzəriyyə olmuşdur. Dövlətin iqtisadiyyata aktiv müdaxiləsinə üstünlük verən Keyns iqtisadi inkişaf və sabitliyə nail olmaq istiqamətində investisiya qoyuluşlarının xüsusi əhəmiyyət verirdi. Onun fikrincə, məhz investisiya qoyuluşlarının həcmində baş verən dəyişiklik iqtisadi aktivliyin təkanverici qüvvəsidir. Başqa sözlə, investisiyaların səmərəliliyi, onlardan gözlənilən gəlir və həmin gəlirin həcmi nə qədər yüksək olarsa istehsalın miqyası və templəri də bir o qədər yüksək olar. Keyns XX əsrin əvvəllərində bütün qərbdə dünyanı bürüyən fəlakəti, işgüzar dairələr tərəfindən reallaşdırılan investisiya qoyuluşlarının həcmi zəruri həddə olmamasının, yaxud da investisiyaların çatışmamasının nəticəsi kimi qiymətləndirirdi. O, investisiyaların səviyyəsinə bir çox amillərin, məsələn yığıma olan meylin təsir göstərməsini qeyd edirdi. Bu gəlirin o hissəsi hesab edilir ki, bilavasitə yığıma

yönəldilmişdir. Təcrübə göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının maliyyə və qeyri-maliyyə aktivləri formasında həyata keçirilməsi arasındakı münasibət məhz faiz dərəcəsi ilə asılıdır. Belə ki, əgər yüksək faiz dərəcəsi mövcuddursa, onda maliyyə qoyuluşlarının həcmi artır, əksinə aşağı səviyyəli faiz dərəcələrinin mövcudluğu şəraitində qeyri-maliyyə aktivlərinin artımı müşahidə olunur. Başqa sözlə desək, gələcək iqtisadi fəaliyyət baxımından əldə olunan gəlirin səviyyəsi faiz dərəcəsi ilə əldə olunan gəlirdən üstün olacaqdırsa, onda investisiyaların həcmi artacaqdır. Buzaman investisiya qoyuluşundan əldə olunan gəlirin, faiz dərəcəsinə görə əldə olunan gəlirdən artıq olması, əmanət sahiblərini maksimum artım əylətməyə vadar edəcəkdir. Beləliklə, onlar son nəticədə əmanətlərinin real kapitala çevrilməsində maraqlı olacaqlar. Faiz dərəcəsinin gəlirə nisbətən azalması isə kredit alımlarına stimül yaradır. Hansı ki, həmin kreditlər bilavasitə investisiyalara yönəldilir. Keynslə tələbin artımına maneə törədən amillərdən biri kimi investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin azalmasını göstərirdi. Belə ki, yığılmış kapitalın həcmi artması ilə mənfəət norması kapitalın məhsuldarlığının azalması qanununun təsiri altında aşağı düşür. Yəni, əgər mənfəət norması faiz normasından daha az olarsa, onda istehsalın genişləndirilməsindən və modernləşdirilməsindən yüksək gəlirin əldə olunması daha az cəzəbedici olur. Buna görə də investisiya əmtəələrinə tələb aşağı düşür. Təbii qabiliyyətli tələbin genişləndirilməsində həlledici rol oynayan investisiyaları Keynslə görə aşağıdakı yollarla artırmaq olar:

Birincisi, bankların və digər kredit təşkilatlarının kredit faizlərinin aşağı salınması vasitəsilə. Buzaman qoyuluşların son səmərəliliyinin yüksəlməsinin təsiri altında investisiyalar artacaqdır;

İkincisi, dövlət xərclərini, yəni dövlət kapital qoyuluşlarını artırmaq və əmtəələrin dövlət tədarükünü genişləndirmək vasitəsilə;

Üçüncüsü, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə. Bununla Keynslə təsdiq edir ki, nəticədə istehsal genişlənəcək, əlavə işçilər cəlb olunacaq və işsizlik müəyyən mənada ixtisara düşəcəkdir.

Ümumiyyətlə, geniş təkrar istehsal münasibətləri sistemində investisiyalar mühüm strukturyaradan funksiyaları yerinə yetirir. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın gələcək inkişafının hansı sahəsinə vəsait qoyuluşundan asılıdır. Belə ki, milli gəlirin yığılması fondunu artırmaqla istehsalın gələcək artımına baş verir. Onun hesabına yaranan investisiyaların paylaşdırılması nəticəsində isə geniş təkrar istehsal prosesinin səmərəliliyi təmin olunur. Buzaman investisiyalar nə qədər səmərəlidirsə milli gəlirin artımı da o qədər yüksəkdir. Beləliklə, yuxarıda investisiya qoyuluşları haqqında bəzi nəzəri məsələlərə diqqət yetirməklə və onları ümumiləşdirməklə belə nəticəyə gəlmək olar ki, investisiya uzunmüddətli vəsait qoyuluşu olmaqla həm ölkə daxilində, həm də onun həddərləri xaricində mənfəət əldə etmə məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılmasına, fəaliyyətdə olan müəssisələrin modernləşdirilməsinə, yeni texnologiyaların tətbiq edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti xarakterizə edir.

2. Investisiyanın sosial-iqtisadi məzmunu

Investisiya ümumi daxili məhsulun tərkibində bir komponent kimi çıxış edir və o hər bir cəmiyyətdə iqtisadi inkişafa nail olmaq və milli sərvətin artırılmasını təmin etmək üçün zəruridir. Belə ki, makroiqtisadi tarazlıq və məşğulluğun səviyyəsi iqtisadiyyata qoyulan investisiyanın həcmi ilə əlaqədardır. Hər bir dövlət investisiya qoyuluşunu artırmağa və bunun da nəticəsində ÜDM və milli gəliri artırmağa çalışır. Cəmiyyət miqyasında iqtisadi

inkişafı normal davamətdirmək üçün əldə olunan gəlirin bir qismi yenidən isteh- sala yönəldilməlidir. İqtisadi cəhətdən inkişafetmiş ölkələrdə ÜDM-da investisiya qoyuluşlarının xüsusi çəkisi 50%- dən 45%-ə qədər tərəddüd edir. Bu baxımdan, hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi investisiya qoyuluşlarına ayrılan vəsaitlərin xüsusi çəkisi ilə müəyyən olunur. Investisiya qoyuluşları çox olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də yüksəkdir. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda investisiya qoyuluşlarının həcmi və səviyyəsini şərtləndirən bir sıra amillər göstə- rilmişdir. Müvafiq amillərdən asılı olaraq investisiya qoyuluşlarının xüsusi çəkisi aşağı və yuxarı ola bilər. Həmin amillərə işsizlik səviyyəsi, istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi və s. aiddir. Ümumilikdə reallaşdırılan investisiya qoyuluşları istehsalın həcmində artımın təmin etməlidir. Qeyd olunan məqam investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar tətbiq olu- nan yeni avadanlıq və texnologiyaların həmtexniki, həm də iqtisadi cəhətdən səmərəli olmasını şərtləndirir. Bu baxımdan, investisiya qoyuluşları əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- əsas fondların geniş təkrar istehsalına investisiyalar. Bu istiqamətdə reallaşdırılan investisiyalara kapital qoyuluşları da deyilir ki, o da özlüyündə bir neçə yerə bölünür: yeni tikinti xərcləri, bərpa xərcləri, montaj xərcləri və s.

- dövlət fondlarına investisiyalar. Buraxan material və s. istiqamətində yönəldilən vəsaitlər daxildir. Investisiya xərcləri iqtisadiyyatdakı kapital artımının təmin edən və məhsul bolluğu yaradan xərclərdir. Bununla yanaşı investisiya xərcləri milli gəlirlə və məşğulluq ilə birbaşa əlaqədardır. Bu əlaqə düz mütənasibdir. Yəni iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşu həyata keçirən zaman milli gəlir və məşğulluq səviyyəsi yüksəlir. Yığılma isə investisiya artımının tərsidir. Belə ki, yığılma əldə olunan mənfəətin bir hissəsinin ehtiyat kimi toplanmasını ifadə edirsə, investisiya əldə olunan vəsaitlərin istehsalda qoyulması və istifadəsini ifadə edir. Hər bir dövlətdə müxtəlif sosial xarakterli problemlər meydana gəlir. Məşğulluq bu problemlərin içərisində ən qabarıq müşahidə olunanıdır. Belə ki, xüsusilə keçid dövründə bu problem daha kəskin xarakter alır və onun təmini dövlət səviyyəsində zərurətə çevrilir. Bu baxımdan həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının müsbət nəticələrindən biri də məşğulluq probleminin həlli ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, investisiya qoyuluşlarında son məqsəd maksimum mənfəət əldə etməkdirsə, ona nail olmağın başlıca vasitəsi məşğulluq problemini müəyyən mənadətə nəzəmləməkdir. Daha dəqiq ifadə etmiş olsaq investisiya qoyuluşunun bu problemin həllində rolundan ibarətdir ki, həyata keçirilən yeni investisiya qoyuluşları, iş qüvvəsinə tələbi zərurətə çevirir. Ancaq bir cəhəti də qeyd etməklə zərurətdir ki, müəyyən texniki vərdişlərə və qabiliyyətə malik olan əmək qabiliyyətli insanların dövrün tələbinə cavab vermə bilməməsi işlə təmin olunmadı müəyyən çətinliklər yaradır. Buna baxmayaraq investisiya qoyuluşu son nəticədə məşğulluq probleminin həllinə müsbət təsir göstərir. Qeyd etməklə zərurətdir ki, cəmiyyətin tələbatından asılı olaraq istehsalın getdikcə genişləndirilməsi və iqtisadiyyatda yeni struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi investisiya qoyuluşlarının həcmindən xeyli asılıdır. Investisiya qoyuluşları sosial-iqtisadi inkişafın əsas makroiqtisadi göstəricilərinin getdikcə yüksəldilməsinə, əhəlinin maddi-mənəvi həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına və ümumilikdə iqtisadiyyatın artım tempinə təsirini göstərir. Bu baxımdan ÜDM-un strukturunda əsasən aparıcı sahələrin rolunun getdikcə artırılması daha məqsəduyğundur.

Investisiya qoyuluşunun əsas məqsədlərindən biri də məhz maddi istehsal sahələrində proporsionallığı təmin etməkdən ibarətdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ÜDM-un 65 %-dən çoxu sənayevə kənd təsərrüfatının payına düşür. Respublikamızda isə

bu göstərici qənaətbəxş deyildir. Buxayımından ölkədə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarının strukturunda müvafiq dəyişikliklərin aparılması məqsədə uyğun olardı. Belə ki, sənaye istehsalında neft-qaz hasilatı ilə yanaşı olaraq, onun digər sahələrinin, həmçinin aqrar sektorun sürətli inkişafını təmin etməklə məqsədilə investisiya qoyuluşlarının yönəldilməsi məqsədə uyğun olardı. Investisiya ilə mühüm makroiqtisadi göstərici olan ÜDM-ə də qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinən investisiya multiplikatoru anlayışı, məhz investisiya qoyuluşlarının artımı ilə ÜDM-un artımı arasındakı əlaqəni xarakterizə edir. C.M.Keynsə görə multiplikator investisiyanın həcmindən asılı olaraq olaraq, ÜDM-in dəyişməsinə göstərən əmsəldir. Yəni, $M = \Delta \text{ÜDM} / \Delta \text{Investisiya}$. Buradan aydın olur ki, investisiya ilə ÜDM arasında mütənəsiblik vardır. Belə ki, investisiyanın artması nəticəsində ÜDM da artır. Yuxarıda qeyd olunanlar bir daha sübut edir ki, investisiya qoyuluşlarının iqtisadi inkişafda rolu danılmazdır. Milli iqtisadiyyatda iqtisadi inkişaf naminə reallaşdırılan investisiyalar dövlətin əhəmiyyətli hissəsi büdcə hesabına maliyyə əlaşdırıldığından, vergi gəlirlərinin artımı investisiya xərclərinin artımı üçün zəmin yaradır. Keçid dövründə baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq sosial infrastrukturun tənzimlənməsində də dövlətin rol və funksiyası genişdir. Sosial infrastruktur obyektlərinin təkmilləşdirilməsi və onların daha da inkişaf etdirilməsində investisiya qoyuluşlarının rol texnologiyaların cəlb olunmasında özünü göstərir. Yeni texnologiyalar tətbiq olunan məkanda məhiyyətə yeni olan vərdişlərin yaranması əhəlinin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində müsbət rol oynayır. Həm də yeni texnologiyaların külli miqdarda vəsaitlə təminatı onların müxtəlif mənbələr hesabına investisiya formasında reallaşdırılması dövlət üçün daha məqsədə uyğun variant əvvərlənmiş olur. Beləliklə, investisiya qoyuluşu nəinki iqtisadi, habelə sosial problemlərin həlli baxımından da əlverişli vasitədir. Bu baxımdan, milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və onun inkişafında investisiyalar mühüm rol oynayır. Onların məhdudluğu isə həyata keçirilən investisiya qoyuluşlarından daha səmərəli istifadəni şərtləndirir.

MÖVZU II

İNVESTİSİYA FƏƏLİYYƏTİ NÖVLƏRİNİN HÜQUQİ TƏBİƏTİ

- 1. Investisiya fəaliyyəti və onun növləri**
- 2. Investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini şərtləndirən amillər**

Investisiya qoyuluşu ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu investisiya fəaliyyəti kimi xarakterizə olunur. Müvafiq fəaliyyəti reallaşdıran subyektlər isə investorlar adlandırılır. Investisiyaların xarakterinə və mülkiyyətin formasına görə investorlar iki qrupa, yəni fərdi və institusional investorlara ayrılır. Fərdi investorlar öz vəsaitləri hesabına investisiya fəaliyyətini həyata keçirməklə öz maddi maraqlarını güdürlər. Onlar malik olduqları sərbəst vəsaitdən istifadə etməklə əlavə gəlir götürmələrini başlamaq kimi qiymətləndirirlər. Fərdi investorlar öz kapitalını müstəqil surətdə idarə etməklə investisiya fəaliyyətini həyata keçirdikləri halda, institusional investorlar başqalarının vəsaitlərinin idarə olunması nəticəsində gəlir əldə edir. Adətən maliyyə institutlarının, o cümlədən bankların, sığortakompaniyalarının, xüsusi fondların, habelə

ə bəzi hallarda fiziki şəxslərin təklifləri nəticəsində institusional investorların fəaliyyəti təşkil olunur. Başqa sözlə, institusional investorlar öz kapitalarını cəlb olunmuş müştərilərin əmanətlərindən formalaşdırırlar. Onların əsas fəaliyyət göstərdiyi məkan qiymətlik ağızlar bazarıdır. Eyni zamanda maddi investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan institusional investorlara da rast gəlinir. Qeyd edək ki, uzun müddətli investisiya qoyuluşları həyata keçirilən zaman investorlar, gələcəkdə mənfəət əldə etmə məqsədilə pul ehtiyatlarından imtina edirlər. Alınan mənfəət isə tez əldə olunmur. O, adətən xərqlər başa çatdıqdan sonrakı dövrə təsadüf edir. Bununla belə, keçid iqtisadiyyatı investisiya fəaliyyətinin formalaşması və inkişafın xüsusi yanaşma tələbidir. Bu istiqamətdə başlıca yer qeyri-dövlət investorları tutur. Onlar cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə yatırımlar etməklə yanaşı, eyni zamanda müxtəlif maliyyə bazarlarında əməliyyatları həyata keçirirlər. Bu aspektdən investisiyalar birbaşa və portfelin investisiya olmaqla dəfərləndirilir. Birbaşa investisiyalar sahibkar kapitalının investisiyalaşan obyektinə idarəetmə baxımından tam nəzarətə götürülən hissəsinə təşkil edilir. Sahibkar kapitalının qalan hissəsi yalnız mənfəət əldə etmə məqsədi daşıyaraq portfelin investisiya adlanır. Başqa sözlə, portfelin investisiya investisiyalaşan obyektinə idarə edilməsinə baxımından iştirak hüququnu təmin etmiş olur. Bununla da portfelin investisiya qiymətlik ağızlar, xüsusən istiqraz və səhmləri əhatə etməklə müddəti, gəlir və riskləri balanslaşdıran investisiya qoyuluşu kimi xarakterizə olunur. Investisiyanın xüsusi əhəmiyyəti istehsalın perspektiv strukturunun formalaşdırılmasında və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Belə ki, dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyənedir. Məhz bu amili iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində başlıca rol oynayır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyini inkişafının, onun ayrı-ayrı regionlarının, sahələrinin və yeni mülkiyyət formalarının yaranması investisiya siyasətinin xarakteri ilə müəyyən olunur. Belə ki, müasir dövrdə investisiya siyasətinin başlıca məqsədi iqtisadiyyatın inkişafının intensiv yolunun, məsrəflərin səviyyəsinin azaldılması ilə müşayiət olunan istehsal potensialının və fəaliyyət göstərən əsas istehsal fondlarının istifadəsinin genişləndirilməsinə qoyuluşların artırılmasıdır. Beləliklə, bu kimi prinsipial xarakterə malik məsələlər investisiya fəaliyyətinə xüsusi yanaşma tələb edir. Məhz belə yanaşmanın nəticəsidir ki, investisiya fəaliyyəti “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunda geniş formada öz əksini tapmışdır. Müvafiq qanuna əsasən investisiya fəaliyyəti dedikdə, investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Investisiya fəaliyyətinin növləri isə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;
- Dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların və özlərin məxsus borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;
- xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;

• Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin və vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətləri tərkibində həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti. İstehsalata və sosial sahədə yəqin elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin təbiiq etmə üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Belə fəaliyyətə isə aşağıdakılar daxildir:

- uzunmüddətli elmi-texniki proqramların reallaşdırılması;
- iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərinin məqsədli və fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
- texnika və texnologiyanın yeni növlərinin işlənilib hazırlanması və təbiiqi. İqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən əsas fondlar və dövriyyə və əsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları investisiya fəaliyyətinin obyektinə ola bilər.

Yaradılması və istifadə edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş sanitariyagigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gələn, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafeələrini pozan obyektlərə investisiya qoyulması isə qadağandır. İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı maraq doğuran məsələlərdən biri də onu həyata keçirən subyektlərlə bağlıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi investisiya fəaliyyətinin subyektləri ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyən edir: - Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətləri investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorları və iştirakçıları) ola bilərlər. Özünə məxsus olan, borc götürdüyü və ya cəlb etdiyi maliyyə və əsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edənlər, habelə onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədarlardır).

Investorlar investisiya fəaliyyətinə əmanətçi, kreditor və alıcı qismində çıxış edə, habelə investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər. investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırıqlı əsasında təmin edən Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır. Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlər müvafiq qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları, habelə onlar əsasında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, eyni zamanda beynəlxalq müqavilələrə və tənzimlərə. Azərbaycan Respublikası investorlarının xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyəti isə həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin aşağıdakı hüquqları qanunvericiliklə öz təsbitini tapmışdır:

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdirlər.

2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu və ya Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə investisiya qoyulması qadağan edilən və ya məhdudlaşdırılan obyektlər istisna olmaqla, hər hansı obyektə investisiya

qoyuluşu investorun müstəsna hüququdur və qanunla qorunur. 3. İnvestor müstəqil surətdə investisiya qoyuluşunun məqsədini, istiqamətini, növünü və həcmi müəyyənləşdirir, onun həyata keçirilməsi üçün müqavilə əsasında, o cümlədən müsabiqə (tender) və hərrac yolu ilə fiziki və hüquqi şəxsləri investisiya fəaliyyətinin iştirakçısı qismində cəlb edir.

4. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq investor ölkə ərazisində investisiyanın obyektlərinə və nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək, həm- çinin reinvestisiya və ticarət əməliyyatları həyata keçirmək hüquqlarına malikdir.

5. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququ əmələ gətirməyən obyektlərə investisiya qoyulması sonradan onlara sahiblikdə, əməli idarəetmədə və ya belə obyektlərin istismarından əldə edilən gəlirdə investorun iştirak hüququnu istisna etmir.

6. İnvestorun qərarı ilə investisiyaya və onun nəticə- lərinə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada digər fiziki və hüquqi şəxslərə verilə bilər. Hüquqların bu cür verilməsi zamanı yaranan qarşılıqlı münasibətlər onların müstəqil surətdə bağladıkları müqavilə əsasında nizama salırlar.

7. İnvestor investisiya qoyuluşu üçün maliyyə vəsaitini kredit, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qiymətli kağızlar buraxılışı və borc kimi də cəlb edə bilər. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə başqa hallar nəzərdə tutulmayıbsa, investor öhdəliklərinə real təminat vermək məqsədi ilə girov qoymaq üçün yalnız özünə məxsus və ya özünün tam tə- sərüfat səlahiyyətində olan əmlakdan istifadə edə bilər. Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudlarından kənarda ipoteka krediti hesabına investor kimi çıxış edən dövlət müəssisələrinin investisiyaları üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən təminat verilir.

8. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmadıqda, investorun fiziki və hüquqi şəxslərdən birbaşa və ya vasitəçilik yolu ilə istənilən miqdarda və növdən olan əmlakı tərəflərin müəyyənləşdirdiyi qiymətlərlə və şərtlərlə almaq hüququ vardır.

9. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericiliklə yalnız investorların hüquqları deyil, habelə vəzifələri də müəyyən edilmişdir. Belə ki, investisiya fəaliyyəti subyektləri Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş hallarda və qaydada müvafiq olaraq aşağıdakıları həyata keçirməyə borcludurlar:

- maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər əsasında həyata keçirdikləri investisiyanın həcmi və maliyyələşdirilməsi mənbəyi barədə yerli banklara və ya maliyyə orqanlarına müvafiq orqanların arayışını təqdim etmək;

- əsaslı tikinti və icazə tələb edən digər işlər üçün müvafiq dövlət orqanlarından və xüsusi xidmət əldə etmək üçün icazə və ya razılıq almaq;

- texnoloji, sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya və arxitektura tələblərinə əməl edilməsi baxımından investisiya layihələri üçün ekspertiza rəyi almaq;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyənləşdirilən norma və standartlara, habelə beynəlxalq norma və standartlara əməl etmək;

- dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri daxilində, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun verdikləri tələbləri yerinə yetirmək;

- müəyyənləşdirilmiş qaydada mühasibat və statistik hesabatları təqdim etmək;
- haqsız rəqabətə yol verməmək və antiinhisar tənzimlənməsinin tələblərinə əməl etmək. Müvafiq attestasiya tələb edən xüsusi növ işlərin yerinə yetirilməsi üçün, investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları lisenziya almalıdırlar.

Belə işlərin siyahısını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, onlara lisenziya verilməsinin qaydasını isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətli və tənzimlənməyə əsas hüquqi şəxslər müqavilədir (kontraktdır). Müqavilənin bağlanması, tərəflərin seçilməsi, öhdəliklərin, təsərrüfat münasibətlərinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müstəsna səlahiyyətinə daxildir. Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş həddən artıq investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə qarışmasına yol verilmir. Beləliklə, investisiya fəaliyyəti müxtəlif istiqamətlərdə reallaşdırılan praktik fəaliyyət olmaqla, investorların hüquq çərçivəsində davranışının əsasını təşkil edir.

2. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini şərtləndirən amillər

İnvestisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması dövlət tərəfindən mütləq əməli tədbirlərin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Bu tip tədbirlərin həyata keçirilməsi bir qismi məhz investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar olur. Dövlətin investisiya siyasəti məhz bunaxıdır. Ümumilikdə, investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əsasən aşağıdakı mühüm şərtlər olmalıdır:

- investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmağın marağı;
- investisiya fəaliyyətinə olan tələbat;
- investisiya prosesinin həyata keçirəcəklər;
- konkret investisiya layihələri;
- maliyyə qurumları;
- hüquqi baza;
- sabit investisiya mühiti və s.

Ölkədə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq marağı ilk növbədə investisiya fəaliyyətinə olan tələbatdan irəli gəlir. Ona görə də qeyd olunmuş amillər içərisində ikinci birinin yaradılması kimi çıxış edir və bu iki şərtin birliyi (maraq və tələbat) dövlətin investisiya siyasətinin aparılmasındakı maraq və məqsədləri ilə tamamilə üst-üstə düşür.

Əsasən investisiya fəaliyyətinə olan maraq və tələbat amilləri daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə xasdır. Belə ki, bu iqtisadiyyatdakı tənəzzülün qarşısının alınması və onun inkişaf etdirilməsi marağı və tələbatından doğan zəruri şərtlərdir. İnvestisiya fəaliyyətinin formalaşdırılmasında onun hüquqi bazasının yaradılması vacib şərtlərdəndir. İnvestisiya fəaliyyəti zamanı investisiya subyektlərinin öz maliyyə vəsaitlərinin banklarda deyil, birbaşa olaraq təsərrüfat sahələrinə gəlb edilməsi üçün hüquqi təminat olmalıdır. Hüquqi təminat dedikdə dövlətin müvafiq qanun, qərar və normativ aktlar vasitəsilə xarici investisiyaların milliləşdirilməsini, onların təminatına zəmanətin verilməsini, investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün zəruri olan şəraitin yaradılmasını başa düşmək lazımdır. Bu hüquqi sənədlərə istinadən investorlar da öz fəaliyyətləri, maliyyə mənbələri haqqında

təhüdlər götürərək, investisiya prosesini reallaşdırırlar. Dövlət tərəfindən verilən təminatlar həm yerli, həm də xarici investorlara eyni səviyyədə aid olmalıdır. Belə ki, bununla ölkədən «kapital qaçışı»nın qarşısını almaq olar. Qanunlardan əlavə müəyyən normativ-hüquqi aktların, sənədlərin qəbulu da zəruridir. Bu sənədlər də vergi, gömrük, bank, sığorta və digər münasibətlər müəyyənləşdirilməlidir. Ölkədə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müvafiq qurumların yaradılması da əsas amillərdəndir. Belə qurumlar dövlət (nazirlik, idarə, şöbə, komitə və s.), özəl (bilik, agentlik və s.) və qarışıq (komitə, idarə, birlik, agentlik) formalarında olur. Bu növ təşkilatlar çox nadir hallarda investor rolunda iştirak edirlər. Onların fəaliyyət dairəsinə investisiyalara ehtiyaqları olan daxili prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi, xarici investisiyaların təşviqi, koordinasiya və onlardan səmərəli istifadəsi, xarici investisiyaların istiqamətləndirilməsi, mövcud tələbatlar səviyyəsində müvafiq layihələrin hazırlanması və onların həyata keçirilməsi, hüquqi sahədə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. aiddir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum istifadə edilmədən və xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formalarını intensiv şəkildə genişləndirmədən ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsaslı dönüş yaratmaq mümkün deyildir. Xarici kapital, texnika, texnologiya və digər istehsal amillərinin respublikaya cəlb edilməsi büməsələdə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də xarici kapitalı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək üçün müvafiq qanun, normativ akt və qərarların qəbul edilməsi əsas şərtidir. Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliklərində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə Azərbaycan Respublikasında və xaricdə hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, habelə filiallar və nümayəndəliklər yarada bilərlər. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olan əksər müəssisələrin səhm və digər qiymətli kağızlarını satın ala bilərlər, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsində iştirak edə bilərlər, habelə xarici bankların təsisçisi ola bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisə istehsal etdiyi məhsula qiymət qoymaq, onun satışı şərtlərini müəyyən etmək, ölkənin daxili bazarından məhsul göndərənləri seçmək ixtiyarına malikdir. Tamamilə xarici investor aməxsus müəssisələr və nizamnamə fondunun 30%-dən çox xarici investisiyadan ibarət olan müəssisələr öz istehsal etdikləri məhsulu lisenziyasız ixrac edə bilərlər. İstehsal və əmək münasibətləri, ocümlədən işəgötürmə və işdən azad etmə, əmək və istirahət rəgimi, əmək haqqı, təminat və kompensasiya məsələləri kollektiv müqavilə və fərdi əmək müqavilələri ilə tənzimlənir. Əmək müqavilələrinin şərtləri həmin müəssisənin işçilərinin vəziyyətini qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş şəraitə nəzarət pisləşdirə bilməz.

MÖVZU III

İNVESTORLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASININ DÖVLƏT ZƏMANƏTİ SİSTEMİ

1. Investorların Hüquqlarının Qorunmasının Əsasları

2. İnvestisiya mühiti və investisiyalasdırma

3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri

4. İnvestisiyaların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi

İnvestisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesində mühüm rol oynadığından investisiya siyasətinin formalaşmasına daim diqqət artırılır. İnvestisiya

qoyuluşları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi ucun əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilir, iqtisadiyyatın yüksək inkişafına nail olunur.

Normal investisiya mühitinin yaradılması dövlətin iqtisadi, o cümlədən investisiya siyasətinin əsas vəzifələrindən biri kimi özünü göstərir. İnvestisiya vasitəsilə ictimai istehsalın planlı inkişafına nail olunur, iqtisadiyyatın səmərəliliyi və tarazlığı təmin edilir, cəkilən məsrəfin hər manatına görə daha çox məhsul və milli gəlir artımına şərait yaradılır. İnvestisiya əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, maddi istehsalın digər formada inkişafına kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edir. Tənzimləmədə əsasən vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi nəzərdə tutulur. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemində vergilər mühüm rol oynayır. Bu baxımdan investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vergi mexanizminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin təhlili bu gün olduqca aktual bir məsələdir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ölkənin ixracat potensialının genişləndirilməsinə, istehsalın inkişafına, əmək ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə edilməsinə, sahibkarlıq sahəsində müasir bazar münasibətlərinin mənimsənilməsinə, yeni texnologiyanın ölkəyə gətirilməsinə və butovlukdə ölkənin iqtisadi infrastrukturunun yenidən qurulmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu baxımdan Azərbaycanda investisiya mühitinin öyrənilməsi və bu sahədə olan problemlərin uza çıxarılması aktual problemlərdə biri hesab edilmişdir.

Müəyyən sosial səmərə əldə olunması məqsədilə sahibkarlıq və yaxud digər fəaliyyət növləri obyektlərinə uzun müddətə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır

- pul, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və başqa qiymətli kağızlar;
- daşınan və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);
- müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
- bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan , ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu (“nau-hau”);
- torpaqdan, sudan və digər təbii ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn başqa əmlak hüquqları;
- başqa sərvətlər.

Maliyyə baxımından *investisiya* – mənfəət (fayda) əldə edilməsi məqsədilə iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyətinə yönəldilən bütün növ aktivlərdir – vəsaitlərdir. İqtisadi baxımdan *investisiya* - əsas (müəyyən hallarda hətta dövriyyə) fondlarının yaradılmasına, genişləndirilməsinə, yenidən qurulmasına və rekonstruksiyasına cəkilən xərclərdir. Əslində investisiya anlayışına münasibət hələ də bir mənalı deyildir. İnvestisiya qoyuluşu nəgd pulun və ya gerbli kağızda əks olunmuş bank hesabının mübadiləsi üzrə xalis maliyyə əməliyyatı yox, maşın avadanlıq və yeni fabrik binası tikintisi kimi real aktivlərin alınması deməkdir. Təbii ki, *investisiya* anlayışı mənfəət əldə edilməsini (və yaxud sosial

məqsədin həyata keçməsinə) nəzərdə tutan qoyuluşları əhatə edir. Bu qoyuluşlara sahibkarlıq obyektlərinə və sair sahələrə pul vəsaitləri, səhmlər, qiymətli kağızlar, texnologiyalar, avadanlıqlar, intellektual dəyərlər aid edilir.

İnvestisiyalar istehsal resurslarının artırılmasını və nəticə etibarilə iqtisadi artımın tempini təmin edir. İnvestisiyalar elə kapitaldır ki, onun köməyi ilə milli sərvət artırılır. İnvestisiya sabaha qoyulan vəsaitdir və mahiyyət etibarilə insan kapitalına yönəldilir.

İnvestisiya iqtisadiyyatın istehsal və qeyri-istehsal sferalarının uzunmüddətli kapital qoyuluşları proseslərini əks etdirir. Müəyyən qeyd – şərtlərlə investisiyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- istehsalın genişlənməsi və modernləşdirilməsinə investisiyalar;
- istehsal infrastrukturunun yaradılmasına investisiyalar;
- mal – material ehtiyatlarının yaradılmasına investisiyalar;
- sosial infrastrukturun yaradılmasına investisiyalar;
- işçi heyətin hazırlanması və yenidən hazırlanmasına investisiyalar;
- elm və elmi xidmət.

İnkişaf etmiş ölkələrin iri şirkətləri kadrların hazırlanmasına, onların ixtisasının artırılmasına yönəldilən investisiyalara mühüm əhəmiyyət verir və bunu dünya bazarında mövqelərinin möhkəmləndirilməsinin mühüm istiqaməti hesab edirlər. Get-gedə daha dərinlən anlaşılar ki, iqtisadi inkişafın əsas amili olan intellektual məhsul – ona yönəldilən investisiyalardan asılıdır.

İnvestisiyaları formalaşma xarakterinə görə avtonom və indusirovan kimi fərqləndirirlər. Faiz dərəcəsindən və ya milli gəlirin səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilən avtonom investisiyalar, bir qayda olaraq xarici amillərlə şərtlənir.

Buna hər şeydən əvvəl texniki tərəqqi ilə əlaqədar olan investisiyalar, xarici bazarlarda mövqenin möhkəmlənməsi, əhalinin artması və s. amillər aid edilə bilər. Sözü gedən investisiyalar iqtisadi artıma təkan verir. Artan gəlirlərin nəticəsində yaranan indusirovan investisiyalar həmin təkanların üzvi davamı olursa, inkişafı dinamik hesab etmək olar. Başqa sözlə, indusirovan investisiya ÜDM-in (ümumi daxili məhsul) artımının funksiyası olmaqla sürətləndirici (akselerator) rolunu oynayır.

İnvestisiyalar xarakter və təyinat baxımından fərqli olan hissələrinin iqtisadi artma təsirinin qiymətləndirilməsinə müvafiq ədəbiyyatda xüsusi diqqət yetirilir. Hətta avtonom investisiyaları istehsalın dövrü olaraq artıb-azalmasının əsas səbəbi hesab edənlər də vardır.

İnvestisiya fəaliyyəti anlayışına gəldikdə isə onu demək olar ki, ən ümumi halda bu, vəsait qoyuluşu və həmin vəsaitin reallaşması üçün həyata keçirilən praktiki fəaliyyətin məcmusu sayıla bilər. Əsas fondların yaradılmasına və geniş təkrar istehsalına investisiya kapital qoyuluşu şəklində həyata keçirilir. Bu əsas kapitalla investisiya adlanır.

İqtisadi sistemlərdə investisiyaların icra etdiyi əsas funksiyalara - əsas kapitalın artımı və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin mikro və makro səviyyələrdə təmin olunması; müntəzəm struktur dəyişikliklərinin dəstəklənməsi; müxtəlif səviyyələrdə istehsalın səmərəliliyinin elmi-texniki nailiyyətlər bazasında reallaşdırılması aid edilir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri tərkibcə müxtəlifdir. Bu tərkibə aşağıdakılar aiddir : investorlar, sifarişçilər, iş icraçıları, investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri, malgöndərənlər və s. Bu siyahıda hüquqi şəxsləri ayrıca qeyd etmək

lazımdır. Hüquqi şəxslərə banklar, sığorta və vasitəçi təşkilatlar, investisiya fondları aid edilir.

Sahibkarlıq və digər fəaliyyətlərə yönəldilmiş pul vəsaiti, məqsədli bank depoziti, səhm və digər qiymətli kağızlar, əmlak, intellektual mülkiyyət və sairə bank investisiyası hesab edilə bilər.

Bəzən bankların investisiya fəaliyyətinə gəlir əldə edilməsi məqsədilə müəyyən müddətə pul vəsaitinin yerləşdirilməsi üzrə bütün əməliyyatlar aid edilir, başqa sözlə, bankların bütün aktiv əməliyyatları investisiya hesab edilir. Əslində isə bu yanaşma düzgün deyildir. Belə ki, mərkəzi bankda olan vəsaitlər kimi aktivlər, bank üçün işləmədiyinə görə investisiya hesab oluna bilməz.

İnvestorlar və ya investorların müvəkkili olan fiziki və hüquqi şəxslər sifarişçilər ola bilər. İnvestisiya layihəsinin həyata keçirilməsində bu şəxslər iştirak edir və müqavilədə nəzərdə tutulmamışdırsa, digər iştirakçılar sahibkarlıq fəaliyyətinə qarışırlar.

İnvestisiya qoyuluşunda yol verilən yalnışlıq, bir sıra hallarda informasiya təminatındakı problemlərlə əlaqədar olur. “Səhv” investisiya resurslarının səpələnməsinə səbəb olur, proqnozlaşdırılan iqtisadi artımı şərtləndirməyən layihələrdə vəsaitin “batıb qalması” ilə nəticələnir. Odur ki, konyukturanın öyrənilməsinə yönəldilmiş tədqiqatlar investisiyanın səmərəliliyini şərtləndirən əsas amillərdən hesab olunmalıdır.

İnvestisiya bazarının dinamikliyi də onun səmərəliliyini şərtləndirir. Məlumdur ki, investisiyalar, digər şərtlər bərabər olduqda tənəzzül edən müəssisələrdən (sahələrdən) çox səmərə verən müəssisələrə axır. Odur ki, daim risklə əlaqədar və uzunmüddətli dövrü əhatə edən istehsala investisiyaların əlverişli olması təmin edilməlidir. Məsələn, elə mühit yaradılmalıdır ki, istehsala investisiyalardan gəlirlər alternativ qoyuluşlardan (bank əmanətlərinə, ləl-cəvahirata qoyuluşlardan və s.) yüksək olsun.

İnvestorlar azad iqtisadiyyatın prinsiplərinə uyğun olaraq, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində bərabər hüquqlara malikdirlər. İnvestisiyanın həcmi, istiqaməti və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsində investor, məlum dərəcədə sərbəstdir. Belə ki, investor özünə sərf edən formada investisiyanın reallaşdırılması üçün lazım olan hüquqi və fiziki şəxsləri müqavilə və müsabiqə yolu ilə cəlb edə bilər. Öz vəsaiti və ya cəlb edilmiş vəsait olmasından asılı olmayaraq investor qoyduğu vəsaitin məqsədli tətbiqini tələb etmək hüququndan demək olar ki, həmişə istifadə edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri kimi aşağıdakılar qəbul edilir :

- qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.)
- iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni yaradılan və modernləşdirilən əsas fondlar və dövriyyə vəsaiti ;
- məqsədli pul əmanətləri ;
- elmi – texniki məhsul və mülkiyyətin digər obyektləri ;
- əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüququ.

Beynəlxalq təcrübədə investisiyanın iki əsas forması fərqləndirilir : birbaşa və portfel investisiyalar. Bəzən real investisiyalar adlanan birbaşa investisiyalar kapitalın sənaye, ticarət, xidmət və digər sahələrin müəssisələrinə bilavasitə yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Portfel (və ya maliyyə) investisiyaları isə məlum olduğu kimi, səhmlərə, istiqrazlara və digər qiymətli kağızlara investisiyalardır.

Açıq iqtisadiyyat şəraitində mühüm investisiya fəaliyyəti obyektı ölkə qanunvericiliyinə zidd olmayan *xarici investisiyalar*dır. Xarici investisiyalar milli iqtisadiyyata qabaqcıl texnologiyalar gətirməklə, onun elmi potensialını fəallaşdırır.

Ölkənin elmi potensialının bir qayda olaraq cəmləşdiyi, elmtutumlu və yüksək texnoloji sahələrdə tənəzzül, istehsal komplekslərində həmin sahələrin payının azalması iqtisadiyyatın “primitivləşməsi” adını almışdır. Primitivləşmə meylinə qarşı təsirli vasitə olmaqla, xarici investisiyaların keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə normal bazar münasibətlərinin formalaşması proseslərinə müsbət təsir imkanları genişlənir. Rəqabət qabiliyyətli texnoloji mühitin təşkili, bir çox hallarda xarici kapitalın təsir dairəsində olur. İdarəetmənin qabaqcıl təcrübəsi baxımından da anoloji proseslərin şahidi olmaq mümkündür.

Ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş ekoloji, sanitar, gigiyenik və digər normalara cavab verməyən obyektlərin investisiyalaşdırılması qadağan olunur. Azərbaycan Respublikasında müvafiq hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi üçün əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bununla belə, xüsusilə, xüsusilə quruda neft və qazçıxarma sahəsində xarici sahibkarların fəaliyyətinin ekoloji reqlamentləşdirilməsi baxımından təkmilləşdirilmələrə əvvəllər hiss olunan ehtiyac indi də vardır.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin çalışdığı investisiya sferasının tərkibi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir :

- əsaslı tikinti. Bu sferaya sifarişçi – investorların, podratçıların, layihəçilərin, avadanlıq göndərənlərin, fərdi və kooperativ mənzil tikintisi üzrə vətəndaşların fəaliyyətini birləşdirir ;

- innovasiya sferası. Burada elmi – texniki məhsul və intellektual potensial reallaşdırılır ;

- maliyyə kapitalının dövriyyəsi sferası.

Xarici investisiyalardan səmərəli istifadə imkanlarından biri də resursun şərti əks sahələrdə yerləşdirilməsidir. Başqa sözlə, vəsaitin elə sahələrə qoyulması nəzərdə tutulur ki, onlardan birinin zəifləməsi digərinin inkişafı ilə müşayiət olunsun. Mebel və meşə sənayesi arasında investisiya resurslarının bölgüsü sahələrdən birinin tənəzzülü halında, digərinin inkişafı sayəsində investorun mənfəətinin “təminatçısı” olur.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesin intensivləşdirilməsi səviyyəsi müxtəlif mənbələrdə müxtəlif qiymətlər olsa da, ümumiləşdirilə bilən hədlər də vardır. ÜDM-də investisiyaların xüsusi çəkisi, iqtisadi inkişafın vacib şərtidir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi investisiyanın ÜDM-ə nisbətən 30 – 35% olduğu halda iqtisadi artıma şərait yarandığını göstərir. Azərbaycan respublikasının “İnvestisiya fəaliyyət haqqında” qanununda əks olunduğu kimi, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsində məqsəd ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması prosesinin intensivləşdirilməsi, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsi, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların bərabər hüququnun təmin olunmasıdır.

Daxili istehsalçıları himayə etməklə yanaşı dövlət xarici investorlar üçün də əlverişli fəaliyyət mühiti yaratmalıdır. Təbii ki, bu zaman xarici kapitalın marağı ilə milli iqtisadi mənafehi uyğunlaşdırmaq lazım gəlir. Konkret hallarda çoxsaylı amillərin təsirini qiymətləndirmək və manevr etmək lazım gəlsə də, əsas istiqamət ikinciye üstünlük verməkdir.

Beynəlxalq təcrübənin ümumiləşdirilməsi üçün aparılan tədqiqatlar göstərir ki, investisiyanın həddindən çox olması inflyasiyaya, çatışmaması isə deflyasiyaya gətirib çıxarır. İqtisadiyyatın tərəddüdlərinin bu qütbləri təbii ki, səmərəli tənzimləmə tələb edir. Həmin tənzimləmə vergilər, dövlət xərcləri, maliyyə - kredit üzrə hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər sahəsini əhatə etməlidir.

İnvestisiyaların əsas mənbələrindən biri amortizasiya ayırmalarıdır. Həmin mənbənin ümumi investisiyalarda xüsusi çəkisi, dinamikası istehsal fəallığının səviyyəsini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri kimi də çıxış edir.

İnvestisiya və innovasiya arasında nisbət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu, xüsusilə, iqtisadi inkişafın dövriliyi ilə şərtlənir. İnnovasiya impulsu təbii və digər resurslardan qənaətlə istifadə üçün yeni imkanlar açır. Əlbəttə, resursqoruma nə qədər aktual məsələ olsa da, bütün hallarda investisiyaları innovasiyalara yönəltmək imkan xaricindədir. Buna edilən cəhdlərin reallığı isə məqsəd və vasitələrin müvafiqliyindən həlledici dərəcədə asılıdır.

Göründüyü kimi bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi, ETT-nin nəaliyyətlərinin istehsala tətbiqi və bu kimi yeniliklər investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Bu baxımdan, cəmiyyətin həyatında investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyəti və rolu son dərəcə artmış olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi, ümumimilli məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə strateji sahələrin rolunun və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir.

2.İnvestisiya mühiti və investisiyalaşdırma

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində vəsait qoyuluşları mühiti sərbəst iqtisadi sistemə keçiddə prinsipial keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalır. Sərbəst pul resurslarının demək olar ki, vahid sərəncamçısı rolunda çıxış edən dövlət əsas fondların artırılması və modernləşdirilməsinə vəsait qoyuluşlarını tam planlaşdırılmış şəkildə həyata keçirirdi. Mahiyyət etibarilə vəsaitlərin səfərbər edilməsinin belə qaydası prioritet istiqamətlərin maliyyələşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmalı idi. Bununla belə, kapital qoyuluşu sahəsində dövlətin, belə demək mümkünsə, inhisarçılığı proseslərin intensivliyinə mənfi təsir göstərirdi. Digər tərəfdən ictimai mülkiyyət formasında təqdim edilən dövlət mülkiyyəti kapital qoyuluşlarından istifadənin lazımi səmərəliliyini təmin edə bilmirdi.

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində kapital qoyuluşlarının mənbələri kimi ənənəvi olaraq aşağıdakılar çıxış edirdi :

- büdcə vəsaitləri ;
- müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri ;
- bank kreditləri.

Keçmiş sovet məkanında bazar iqtisadiyyatına keçid yeni investisiya mühitinin təşəkkülünün əsasını qoymuşdur. Təbii ki, təşəkkül prosesi uzunmüddətli olub, müəyyən geriləmələrlə müşayiət olunur. Bunun iki səbəbi vardır. Birincisi, sahibkarlığın maddi bazası olan özəlləşdirmədə ləngimələr, bir sıra hallardakı systemsizlikdir. Müxtəlif özəlləşdirmə formalarından istifadə mexanizminin tam aydınlaşdırılıb əsaslandırılmadığı bir şəraitdə metodoloji problemlər ön plana çıxır.

İnvestisiya mühitinin təşəkkülündə müvafiq qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi mühüm rol oynayır. Son illərdə bu sahədə görülmə işlər müəyyən müsbət nəticələr vermişdir. Hüquqi bazanın formalaşmasında 1995-ci ildə qəbul edilmiş

“Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyəti haqqında” qanunun rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

İnvestisiya mühiti uzunmüddətli vəsait qoyuluşu, rəqabət mühitinin inkişafı, antiinhisar tədbirləri, istehsala mənfəət gətirən qoyuluşların təmin edilməsi, onun regionlar və sahələr arasında sərbəst axınından və sair amillərdən asılıdır. Onu da qeyd edək ki, bu mühit həmçinin məqsədyönlü investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə tədbirlər kompleksinin təsiri altında təşəkkül tapır. İnvestisiya mühiti sosial-iqtisadi, siyasi və ya investisiyanı qaytaran maliyyə amillərinin məcmusudur.

Milli iqtisadiyyat üçün önəmli olan cəhət istehsalın artımının təmin edilməsi baxımından investisiya mühitinin təşəkkülüdür. Bu proses kortəbii baş vermir. Bazar avtomatizmi bu problemi həll etmək iqtidarında deyil və atılan müvafiq addımlar investisiya proseslərinin məqsədyönlü intensivləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Digər mühüm amil maliyyə sabitliyidir. Bu sabitliyin əldə olunması xeyli dərəcədə investisiya ehtiyatlarının formalaşması və investisiya layihələrinin səmərəliliyinin təmin olunmasını və ümumən əlverişli investisiya mühitinin şərtləridir.

İnvestisiya mühitinin təşkili xeyli dərəcədə özəl sektorun fəallığından, xüsusi çəkisindən, əlaqələrinin intensivliyindən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Beynəlxalq təcrübəyə görə iqtisadi sabitliyi və əlverişli investisiya mühitini şərtləndirən əsas amillərdən biri cəmiyyətdə iqtisadi rifah baxımından müəyyən edilən “orta sinfin” xüsusi çəkisidir. Məhz bu sinif münasibətlərin dinamikliyini və ahəngdarlığını təmin edən əhəmiyyətli amil olmaqla keçid dövrü iqtisadiyyatı ilə əvəzlənməsini sürətləndirir.

Bir qayda olaraq Azərbaycanın investisiya mühitindən danışarkən onun əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, yüksək ixtisaslı kadr potensialı, zəngin təbii sərvətləri önə çəkilir. Əslində əlverişli investisiya mühiti yaratmaq üçün bunlar yalnız ilkin şərtlərdir, səmərəli yanaşma olmadıqda bu zənginlik ölkə iqtisadiyyatı və hətta, ümumiyyətlə, ölkə üçün ciddi problemlər mənbəyi ola bilər. Bu problemlərə ilkin yanaşmada aşağıdakılar aid edilə bilər :

- regionda marağı olan dövlətlərin mənafeələrinin toqquşması ;
- milli iqtisadiyyatın birtərəfli genişlənməsi, ölkənin böyük dövlətlər üçün xammal əlavəsinə çevrilməsi təhlükəsi və s.

Azərbaycanda həyata keçirilən torpaq islahatı keçmiş sovet respublikalarının bir çoxundan fərqli olaraq investisiya mühitinin əlverişli olması üçün obyektiv zəmin yaratmışdır. Belə ki, gələcəkdə təşəkkül tapacaq normal torpaq bazarı investisiya fəallığına təkan verən amilə çevrilir. Bununla belə həmin fəallığın təmin edilməsinin, ciddi hazırlıq və sistemli yanaşma tələb etdiyi şübhəsizdir.

İnvestisiya mühitinin xüsusiyyətlərindən irəli gələn neqativ cəhətlər də yox deyildir. İlk növbədə qiymətli kağızlar bazarının hələ təşəkkül tapmadığı Azərbaycanda portfel investisiyalarının cəlb edilməsi ciddi çətinliklərlə üzləşir. Digər məsələlərdə də keçid dövrü problemləri, investisiya mühitində öz əksini tapır və az-çox ciddi ziddiyyətlər şəklində təzahür edir.

Xarici investisiyalardan istifadənin ən perspektivli istiqamətlərindən biri onun ixracyönlü sahələrə, yeni texnologiyalara, informasiya iqtisadiyyatına yönəldilməsidir.

Mülkiyyət hüququnun müdafiəsi istiqamətində görülən tədbirlər investisiya mühitinə təsir edir. Məsələn, xarici investorların hüquqlarının hər hansı bir şəkildə pozulması ölkənin imicinə zərbə vurmaqla yanaşı, hər hansı ciddi bir layihənin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin tapılmasını çətinləşdirir. Odur ki, investorların mənafeyinə zərbə vuran hərəkət və ya hərəkətsizlik üçün nəzərdə tutulan məsuliyyət ciddiləşdirilməlidir. İnvestisiya mühiti müstəqim mənada qanunvericilik bazasından asılıdır. Bütövlükdə istehsalçıların təşkilatlanmasından müxtəlif formalarının inkişafını dəstəkləyən, həmçinin korporativ davranışın standart qaydalarını, normal və işgüzar investisiya iqlimini (məsələn, şirkətlərin, korporativ idarəedilməsi təcrübəsini nəzərə alan və hesablaşmalar əsasında müəyyənləşdirən reytinglərin dərc edilməsi) formalaşdıran qanunvericiliyin işlənilib hazırlanması tələb olunur.

Vəsait qoyuluşunun səmərəli istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinin mükəmməl metodoloji təminatı ehtiyacı var. İlk növbədə sahələrin investisiyalasdırılması üçün cazibədarlığını müəyyən etmək lazım gəlir. Bunun üçün isə informasiya təminatının kafi səviyyəsi tələb olunur. Təəssüf ki, ölkəmizdə müvafiq informasiya bazası hələ də tam formalaşmamışdır. Ümumiyyətlə, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, informasiya təminatı sahəsində ciddi problemlərin həllini nəzərdə tutur. O cümlədən, informasiya resurslarını idarə edən və onların kommersiyası əsasında istifadəsini həyata keçirən qurumların yenidən təşkilinə ehtiyac hiss olunur.

Müxtəlif səviyyələrdə (ölkə, rayon, müəssisə) bazar haqqında kommersiya, nəqliyyat və telekommunikasiya barədə informasiyanın çatışmaması, xüsusilə kiçik və orta xarici şirkətlər və firmaların investisiya qoyuluşları üçün maneəyə çevrilir.

Sahənin investisiyalasma üçün cazibədarlığının qiymətləndirilməsi, təbii ki, onun maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin hərtərəfli təhlili sayəsində mümkündür. Bu halda müxtəlif amillərin təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi zəruri olur.

Beynəlxalq təcrübədə iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinin vəsait qoymaq nöqtəyi-nəzərindən əlverişli olub-olmamasını müəyyənləşdirmək üçün əmsallar qrupundan istifadə edirlər. Həmin əmsalların faktiki qiymətləri, normativ və ya böhran vəziyyətini əks etdirən səviyyələrdə tutuşdurulur və nəticə əldə edilir. Təbii ki, bu halda təhlil üçün, hansı əmsalların istifadə ediləcəyi və normativ (və ya böhran) kəmiyyəti təyin edilməlidir.

Adətən əsas amilləri beş qrupa bölürlər : maliyyə dayanıqlığı, işgüzar fəallıq, səmərəlilik, inkişaf dinamikası və ödəniş qabiliyyəti. Qruplara bir və ya bir neçə əmsal daxildir.

I. Maliyyə dayanıqlığı göstəriciləri investor və kreditorların mənafeələrinin müdafiəsi dərəcəsini səciyyələndirir. Burada ilk növbədə maliyyə vəsaitləri (leveraj) – Ə1 əmsalı aiddir. Ümumi kreditor borclarının xüsusi vəsaitlərə nisbəti kimi hesablanan əmsal, cəlb edilən vəsaitlərdən asılılıq və öz kapitalı hesabına təmin olunma dərəcələrini göstərir. Ə1 əmsalı böhran qiyməti kimi vahid qəbul edilir və onun kəmiyyəti nə qədər böyük olursa, səhmdarların risk dərəcəsi və iflas ehtimalı bir o qədər yüksək olur.

Bu qrupa aid edilən ikinci əmsal - Ə2 reallaşmadan daxilolmaların vaxtı ötmüş debitor borcları və avanslara nisbəti kimi hesablanır. Təbii ki, göstərici nə qədər kiçikdirsə, sahənin və ya müəssisənin maliyyə vəziyyəti bir o qədər pisdır. Göndərilmiş mal üzrə debitor borcu o qədər çox ola bilər ki, mənfəət zərərə çevrilir.

Maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinə aid edilən üçüncü əmsal – Ə3 reallaşmadan daxilolmaların vaxtı ötmüş kreditor borclarına nisbəti kimi hesablanır.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə Ə2 vəƏ3 əmsallarının hesablanması zamanı məxrəclərdə debitor və kreditor borclarının (böhran səviyyələri nəzərə alınmaqla) səviyyələri istifadə olunur.

II. İşgüzar fəallıq (dövriyyə) göstəriciləri müəssisənin öz vəsaitlərindən istifadə səmərəliliyini səciyyələndirir. Bura ehtiyatların dövriyyəsi əmsalı (Ə4) və kapital dövriyyəsinin ümumi əmsalı (Ə5) aid edilir.

Ehtiyatların dövriyyəsi (Ə4) əmsalı reallaşmadan daxilolmaların ehtiyatlara nisbəti kimi hesablanır. Əmsal ehtiyatlarının hansı sürətlə debitor borcuna çevrildiyini göstərir. Ehtiyatların dövriyyəsi nə qədər yüksəkdirsə onları səmərəli idarə temək də bir o qədər asandır. Dövriyyə sürəti artdıqca mal-material dəyərlilərinin reallaşdırılması bir o qədər böyükdür.

Kapital dövriyyəsinin ümumi əmsalı (Ə5) vergilər çıxılmaqla reallaşmadan daxilolmaların balans mənfəətinə nisbətində kimi hesablanır. Bu əmsal mənbəyindən asılı olmayaraq bütün resusrlardan istifadə səmərəliliyini əks etdirir. O dövr ərzində istehsal və tədavülün mənfəət gətirən tam tsiklinin neçə dəfə baş verdiyini və tsiklin texnoloji prosesin xüsusiyyətlərindən nə dərəcədə asılı olduğunu göstərir.

III. Səmərəlilik göstəriciləri sahə və ya şirkətin fəaliyyətinin rentabelliyni səciyyələndirir. Bura a)bütün kapitalın, b)satışın və c)xüsusi kapitalın rentabelliyni əmsalları aid edilir. Bütün kapitalın rentabelliyni əmsalları (Ə6) balans mənfəətinin balans məbləğinə nisbəti kimi hesablanmaqla əmlakın dəyərinin bir manatından nə qədər balans mənfəətinin alındığını əks etdirir.

Satışın rentabelliyni əmsalı (Ə7) balans mənfəətinin vergilər çıxılmaqla reallaşmadan daxilolmalara nisbəti kimi hesablanmaqla, reallaşdırılmış məhsul vahidinə nə qədər mənfəət düşdüyünü göstərir. Bu göstəricinin artması reallaşdırılan məhsulun (işin, xidmətin) istehsalına xərclər sabit qaldıqda qiymətlərin yüksəlməsindən və ya qiymətlər dəyişməz qaldıqda istehsala xərclərin azalmasından baş verə bilər. Göstəricinin azalması isə istehsal xərclərinin dəyişməz qaldığı halda aşağı düşməsindən və ya qiymətlər dəyişmədikdə istehsal xərclərinin artmasından , başqa sözlə , məhsula tələbin azalmasından xəbər verir.

Xüsusi kapitalın rentabelliyni əmsalı (Ə8) şirkət sahibinin qoyduğu hər bir manatdan nə qədər mənfəət əldə etdiyini göstərir. Göstərici balans mənfəətinin xüsusi vəsaitlərə nisbəti kimi hesablanır. İnvestisiya kapitalının istifadə səmərəliliyini səciyyələndirir və fond birjasında səhmlərin kotirovkası səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün mühüm meyar rolunu oynayır.

IV. Sahənin inkişaf dinamikası göstəriciləri. Artım tempi əmsalı (Ə9) cari qiymətlərdə sahənin məhsulunun həcmnin artımını (azalmasını) səciyyələndirir.

V. Ödəniş qabiliyyəti (likvidlik) göstəriciləri müəssisənin qısamüddətli borclarını öz vəsaitləri hesabına ödəməyə hazırlığını əks etdirir. Göstəricilər hesablanarkən hesablama bazası kimi qısamüddətli öhdəliklər nəzərə alınır. Ümumi ödəmə əmsalı (Ə10) pul vəsaitləri, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları, debitor borcları, ehtiyat və məsrəflərin qısamüddətli öhdəliklərə nisbəti kimi hesablanır. Bu göstəricinin qiyməti vahiddən aşağı düşməməlidir, yəni likvid vəsaitlər qısamüddətli öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün kifayət etməlidir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, sahə və ya müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətini qiymətləndirmək üçün hesablanmış əmsallar normativ və ya böhran səviyyələri ilə

tutuşdurulmalıdır. Normal bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə firmaların fəaliyyətinin maliyyə təhlilinə daha çox diqqət yetirilir. Bu zaman konkret firmanın hesabat məlumatları əsasında hesablanan əmsalları, həmin firmanın əvvəlki göstəriciləri və firmanın aid olduğu sahənin orta göstəriciləri ilə tutuşdurulur.

İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsində siyasi və iqtisadi sabitlik, qanunvericiliyin mükəmməllik dərəcəsi, vergi sisteminin səmərəliliyi infrastrukturun inkişaf səviyyəsi və s. göstəricilər istifadə edilir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə torpaq üzərində mülkiyyət, girov mexanizminin reallaşması kimi prinsipial məsələlərdə investorlar birmənalı cavab almadıqda investisiya cəlb edilməsində ciddi problemlər meydana çıxır.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasında sığorta sistemi böyük rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta təşkilatlarında külli miqdarda maliyyə ehtiyatlarının toplanması sığortanı fəal investisiya yolu ilə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin mühüm amilinə çevirir.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin başlıca şərti investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır, bu prosesin təmin olunmasının əsas amili hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsidir. Bu zaman – hüquqi normalarda nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqında sahibkarların qabaqcadan məlumatlandırılması və investorların fəaliyyətinə ekoloji reqlament qoyulması məsələləri diqqət mərkəzində olmalıdır. Artıq sirr deyildir ki, xarici investorların ekoloji reqlamentlərdəki boşluqlardan sui-istifadə etməsi nadir hal deyildir.

Əlbəttə nəzərə almaq lazımdır ki, xarici investisiyalaşdırma münasibətlərinin özünəməxsusluğu bu münasibətlərə hüquqi vasitələrin böyük qismini, yəni həm milli hüquq, həm də beynəlxalq hüquq tənzimlənməsini, başqa sözlə, hüququn iki sisteminin – milli və beynəlxalq hüququn tətbiqini zəruri edir.

İnvestisiya monitorinqinin milli sisteminin yaradılması əlverişli investisiya mühitinin təminatında az rol oynamır.

Monitorinq investisiya fəaliyyətində qoyuluşların artmasının onlardan əlavə edilən gəlirlərin artması ilə müşayiət olunması faktını aşkara çıxarmaq və təsdiqləmək vəzifəsini yerinə yetirməlidir.

İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsində daxili qurumların daha fəal iştirakı yalnız işin xeyrinədir. Belə ki, bu halda xarici investorlar əcnəbi ekspertlərin və konsaltinq firmaların qiymətləri ilə kifayətlənməzlər.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya mühitinə həlledici dərəcədə təsir edən amillərdən biri özəlləşmədir. Bu, ölkələrdə qiymətli kağızlar bazarının real sektorla əlaqəsini təmin edən səmərəli kapital bazarının təşkili xüsusi aktualıq kəsb edir. Belə ki, özəlləşdirmənin sistemli, kompleks, düşünülmüş gəlirlərin kapitallaşdırılması prinsipləri gözlənilməlidir.

İnvestisiya mühitinə təsir edən amillər çoxsaylı və müxtəlif miqyaslıdır. Bu ölkənin liderlərinin investorlar üçün əlverişli şərait yaratmaq sahəsində görülməli işlər barədə bəyanatlardan tutmuş, müəyyən regionlarda iqtisadi cəhətdən geridə qalmış rayonlarda tikintiyə, yenidənqurmaya və istehsalın modernləşməsinə kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına qədər geniş spektri əhatə edir.

Nəhayət, ölkəmizdə xarici investisiyaların əlverişli şərtlərlə cəlb edilməsinin aşağıdakı perspektivləri aşağıdakılardır:

- infrastrukturun inkişafına yanaşmaların optimallaşdırılması ;
- idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı üçün iqtisadi və institusional mühitin dəstəklənməsi ;
- investisiyaların ölkənin əmək resurslarının bol olduğu rayonlara yönəldilməsi;
- ixrac potensialının genişləndirilməsi üçün tədbirlər kompleksinin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri

Qloballaşma və onun ilkin nəticələri belə göstərir ki, XXI əsrdə dünya təsərrüfat sisteminin dinamik inkişafında mühüm rol oynayacaq investisiya axınlarının dövlət və regionlararası idarəedilməsi mühüm rol oynayacaqdır.

İnvestisiyalar mühüm struktur əmələgətirmə vəzifəsini yerinə yetirir və görmək çətin deyildir ki, investisiya siyasəti iqtisadiyyatın perspektiv strukturunun formalaşmasında aparıcı rola malikdir.

Kapital qoyuluşlarının təmərküzləşməsi, müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələrinin səfərbər edilərək daha əhəmiyyətli və təxirəsalınmaz regional problemlərin həllinə yönəldilməsi struktur – investisiya siyasətinin əsas elementlərindəndir.

Xarici investorlara münasibət çoxsaylı və müxtəlif səviyyəli amillərin təsiri altında formalaşır. Lakin dünyada hazırkı iqtisadi reallıq integrativ əlaqələrin xüsusilə kapital axını baxımından əlaqələrin intensivləşdirilməsinin əlverişliliyi haqqında arqumentlərə malikdir. Belə ki, xarici şirkətlərin iştirakı ölkəyə ən müasir texnologiyanı və müvafiq idarəetmə vərdişlərini gətirir. Bu, xarici bazara çıxmağı da asanlaşdırır, məşğulluğu artırır və yerli istehsalın inkişafına səbəb olur.

Müasir dünyada investisiya prosesi transmilli korporasiyaların iştirakı olmadan demək olar ki, baş vermir. Hazırda investisiya proseslərinin xüsusiyyətlərindən biri odur ki, istehsalat və kommertiya fəaliyyəti üçün sadəcə investisiyalar deyil, elmi-texniki innovasiya nailiyyətləri, ətraf-mühitə zərər verməyən tullantıların texnologiyaları reallaşdıran investisiyalar tələb olunur. Təsədüfi deyildir ki, investisiya siyasəti elm və texnikanın ən mühüm nailiyyətlərinə əsaslanır. Məhz buna görə də investisiyaların cəlb edilməsi ümumi dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri sayılır.

Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi və tərəqqisi xeyli dərəcədə neft sektoru ilə əlaqədardır və bu sahənin inkişafı böyük xarici investisiya qoyuluşları ilə təmin edilir. Neft bölməsində layihələrin reallaşdırılması üçün ayrılan böyük maliyyə qoyuluşları zəngin karbohidrogen resursları hasilatı hesabına ödəniləcəkdir. Təbii ki bu sahə daha çox investisiyaları geri qaytarmaq imkanındadır. Lakin təbii sərvətlərin hesabına əlverişli investisiya siyasəti yeritmək iddiası həmişə özünü doğrultmur. Buna mane olan əhəmiyyətli amillərə : investisiya bazarında kredit riskini aşağı salan qanunvericilik sistemində boşluqları, maliyyə vəsaiti kasadlığını və s. aid etmək olar.

İnvestisiya siyasəti investisiyaların təhlükəsizliyinə yönəldilir ki, bu təhlükəsizlik, investisiyaların investisiya bazarında baş verən proseslərdən asılı olmasını və gəlirin sabitliyini nəzərdə tutur.

İnvestisiya risklərin idarə olunması, daha doğrusu, onların aşağı salınması tədbirləri kompleksinin həyata keçirilməsi investisiya siyasətinin mühüm elementidir. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində investisiya mühiti daha riskli olması ilə səciyyəvidir. Bununla belə, həmin ölkələrdə təbii sərvətlərin, iş qüvvəsinin ucuzluğu kimi amillər xarici

investorları cəlb edir. Sırr deyildir ki, yerli qanunvericilikdəki boşluqlar hesabına manevrlərdən qazanmaq amili də bu qəbildəndir.

Neft sahəsində maliyyə qoyuluşu və layihələrin gerçəkləşdirilməsində risk ehtimalı çoxdur. İnkişaf etmiş ölkələrin investorları hər bir layihəni “risk – gəlir” nisbəti baxımından qiymətləndirilir və nisbət yalnız sonuncunun xeyrinə olduğu halda onu reallaşdırırlar.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi meyarları nəzərdən keçirilərkən, təbii ki, riskin mahiyyətinə və təsnifatına xüsusi diqqət yetirilir. İnvestisiya prosesində problemin aktuallığını və miqyasını, riskin strukturu və mahiyyətini araşdırmaq zərurəti yaranır. Müxtəlif ölkələrdə risk indikatoru və şərtləri müxtəlifdir. Bu problemə differensial yanaşma zəruriliyindən xəbər verir. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar riskin monitoringi zamanı aşağıdakı təsnifata üstünlük verirlər : texniki, siyasi, iqtisadi və maliyyə riskləri. Bəzi mənbələrdə kommersiya riskləri də ayrıca qruplaşdırılır.

Texniki risk – mineral xammal bazası mövcudluğu halında konkret obyektə qoyuluşlar üçün səciyyəvi qəbul olunur. Ölkənin biznes mühitinin qiymətləndirilməsində siyasi sabitliyi səciyyələndirən siyasi risk anlayışı tətbiq edilir.

İnvestisiya proseslərində qarşıya çıxan maliyyə risklərinin minimumlaşdırılması, investisiya siyasətində elmi əsaslandırılmış və reallığa adekvat müddəaların olmasını tələb edir.

Keçid dövrü elementləri kimi bu halda maliyyə intizamının bütün maddələrinə ciddi riayət edilməsi, “centlmen sazişləri”nin istisna olunması və s. aid edilə bilər.

İqtisadi risk, məlum olduğu kimi qiymətlərin, inflyasiyanın, tələb və təklif nisbətinin və s. proqnozların əsasında hesablanır. İnvestisiya siyasətində həmin proqnozların metodikası və nəticələrində tənqidi yanaşma təmin edilməlidir.

Siyasi, iqtisadi və maliyyə risk göstəriciləri sosial-iqtisadi risk adını almışdır. Sosial – iqtisadi risk aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

1. Çox yüksək risk	0-dan 49,5 bala qədər
2. Orta yüksək risk	50 – 59,5 bal
3. Mötədil risk	60 – 60,9 bal
4. Aşağı risk	70 – 84,5 bal
5. Çox aşağı risk	85 – 100 bal

Qeyri – neft sektoruna diqqəti artırmaq istiqamətində görülən tədbirlərə baxmayaraq Azərbaycanın investisiya siyasətində energetika kompleksinin (xüsusilə neft – qaz bölməsinin) aparıcı mövqeyi qalmaqdadır. Yanacaq – energetika kompleksi siyasi təsirlərə daha çox məruz qalır. Odur ki, bu kompleksin inkişafı nəinki iqtisadi, həmçinin siyasi konsepsiyanın önəmli müddəalarından biri sayılır.

İnteqrasiya proseslərinin səmərəliliyi və intensivliyi tərəfdaşlara münasibətdə xoş məram və qarşılıqlı fayda güdməklə yanaşı, həmçinin əsaslandırılmış siyasət, o cümlədən investisiya siyasəti, mükəmməl hüquqi baza, əlverişli mühitin təşəkkülü üçün digər hazırlıq tədbirləri tələb edir. Məhz bu halda investisiya siyasətinin reallaşdırılacağını, xarici investisiyaların daha əlverişli şərtlərlə cəlb ediləcəyini gözləmək olar.

Təsadüfi deyildir ki, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan “açıq qapı” siyasətinin həyata keçirilməsi və xarici investorların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qanunların və normativ aktların qəbul edilməsi iqtisadiyyata qoyulan xarici investisiyaların həcmi artırılmışdır. Lakin bu prosesdə görülən işlər kifayət səviyyədə

deyildir. Vəsait qoyuluşunun çatışmaması üzündən köhnə yataqlarda hasilatın sabitləşməsi ilə bağlı iqtisadi məsələlərin həll edilməsində bir sıra çətinliklər mövcuddur.

Keçid dövründə investisiya siyasəti məşğulluq mexanizmi ilə bilavasitə əlaqədar olmalıdır. İşsizliyin, xüsusilə gizli işsizliyin yüksək ixtisaslı neftçi fəhlə və mütəxəssislər arasında arzuolunmaz səviyyəsi şəraitində xarici investisiyaların müvafiq imkanları tam gerçəkləşdirilmir.

İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti daxili potensialı fəallaşdırmalıdır. Bazar münasibətlərinin təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərində bu potensialın gerçəkləşməsinə yanaşma müxtəlif olsa da, ümumi metodoloji yanaşma elementləri də yox deyildir. Xarici investisiyaların cəlb olunması sahəsində iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı təxirəsalınmaz vəzifələrin həll edilməsinin zəruriliyindən asılı olmalıdır :

- xarici investorlar üçün əsas hissəsi vergi rejiminin sabitliyi olan hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- kommersiya risklərinin azaldılması hesabına ölkənin nüfuzunun yüksəldilməsi;
- potensial xarici investorların axtarılması və cəlb olunması üzrə təşkilatların funksiyalarının vahid dövlət orqanında toplanması və s.

Vergi rejiminin sabitliyini hüquqi və təşkilati şəraitin əsas tərkib hissəsi kimi, yalnız normal bazar mühitində, özü də ciddi qeyd şərtlərlə qəbul etmək olar. Ölkənin nüfuzlu kommersiya risklərinin səviyyəsindən daha çox, siyasi risklərin səviyyəsindən və səciyyəsiindən asılıdır. Bütün kommersiya əməliyyatları üçün dövlət zəmanəti və ona yaxın təminatı nəzərdə tutmaq isə keçid dövründə qeyri – real və azad iqtisadiyyat prinsiplərinə ziddir.

İnvestisiya siyasətində dövlətin üstünlük verəcəyi istiqamətlər aşağıdakılardır :

- xammalın daha dərinədən emalı, aztullantılı və tullantısız texnologiyaların geniş tətbiqinə vəsait qoyuluşu;
- yüksək texnoloji məhsul istehsalında və müasir infrastukturun inkişafında ölkənin rolunun artırılmasına investisiyaların cəlb edilməsi;
- xidmət sahələrinin kompleks inkişafının investisiyalandırılması və s.

Sözü gedən istiqamətlər milli iqtisadiyyatda həyata keçirilən islahatların səmərəliliyindən, o cümlədən dövlətin investisiya siyasətinin əsaslandırma səviyyəsindən və təminatından asılı olaraq reallaşdırılacaqdır.

Milli iqtisadiyyatda xarici kapitalın cəlb olunması sahəsində dövlətin investisiya siyasətində rolu aşağıdakı əsas prinsip və istiqamətlər üzrə reallaşdırılmalıdır :

- konkret layihə üçün xarici investisiyaların cəlb olunmasının daha səmərəli formalarının istifadə edilməsi ;
- ölkədə xarici investisiyanın sığortalanması və müdafiə edilməsi ;
- xarici investisiyalar üzrə girov əməliyyatının təşkili ;
- xarici investorlara investisiyaləşmə şəraiti haqqında sorğu materiallarının çatdırılması, mövcud investisiya layihələri üzrə məlumat bankının formalaşması ;
- xarici investisiyaların cəlb olunması üçün beynəlxalq konsorsiumlar, vaucher fondları və lizinq şirkətlərinin yaradılması ;

- beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları ilə investisiya əməkdaşlığının inkişafı ;
- ölkədən daşınan kapitalın təhlükəsizlik və maneəsiz qaytarılmasını təmin edən əlverişli şəraitin yaradılması ;
- ixracı artırmaq məqsədi ilə ölkədə azad iqtisadi zonaların yaradılması üzrə dövlət proqramının işlənməsi ;
- gələcəkdə xarici investorların valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinin norma və qaydalarının liberallaşdırılması ;
- regionlara xarici investisiyaların axınını gücləndirmək məqsədilə regional investisiya proqramlarının, investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması ;
- xarici banklarla əməkdaşlığı genişləndirmək, respublikanın bank sistemi, investisiya layihələri haqqında məlumatı beynəlxalq bank ictimaiyyətinə çatdırmaq, kredit xətlərinin açılmasına çalışmaq.

İnvestisiya portfelinin idarə edilməsi, bankların investisiya siyasətinin mühüm tərkib elementidir. Bununla yanaşı həmin siyasət adı altında, birbaşa və portfel investisiyalarının optimal nisbətinin təmin edilməsi, mənfəətliliyin artırılması, risk və likvidlik səviyyələrinin saxlanılması ilə bağlı əməliyyatlarının reallaşdırılması istiqamətləri əhatə olunur.

Bankların investisiya siyasəti, iqtisadiyyatın idarə edilməsində onların rolunun artmasının müşahidə olunduğu indiki dövrdə həm makro, həm də mikro iqtisadi baxımdan əhəmiyyətlidir.

Milli iqtisadiyyatda xarici investisiyaların axınının gücləndirilməsi və onların beynəlxalq standartlara müvafiq şəkildə qorunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir və strateji əhəmiyyətli bir istiqamət kimi diqqət mərkəzində olmalıdır.

İnvestisiya siyasətinin əsas elementlərindən biri elm tutumlu sahələrin inkişafının intensivləşdirilməsi, başqa sözlə, innovasiyaların dəstəklənməsidir.

İnvestisiya siyasətinin səmərəliliyi qarşı tərəfin, yəni investisiya yönəldən dövlət xarici maliyyə institutlarının məqsədlərindən bilavasitə asılıdır. İnvestisiya siyasəti təbii ki, yığım normasına etnasız qala bilməz.

Azərbaycan sənayesinin çoxsahəli olmasını nəzərə alaraq, burada struktur – investisiya siyasətinin aparıcı meyl, xammal – material resurslarının ən yeni texnika və texnologiya əsasında emal olunaraq, dünya standartlarına cavab verən yüksək keyfiyyətli, dünya bazarında rəqabətə tab gətirə bilən son hazır məhsul şəkilində ixrac potensialını artırmağa istiqamətləndirilməlidir.

Əlbəttə, belə yanaşma təbii ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyi problemini xüsusilə aktuallaşdırır. İnvestisiya siyasəti həmin problemi həll etmək üçün ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə təkan verir.

Xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın inkişafında müsbət rolu xeyli dərəcədə investisiya siyasətinin sosial yönündə təzahür edir. Xarici investisiyaların ölkəmizin təbii ehtiyatlarının istifadəsində iştirakının əsas istiqamətlərindən biri kimi əldə edilən mənfəətin əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, xalqın ümumi sərvətlərinin ədalətli bölgüsünə yönəldilməsinin təmin edilməsi olduğu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir.

4.İnvestisiyaların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi

Bazar iqtisadiyyatında dövlət investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üzrə aşağıdakıları tədbirlər həyata keçirir:

Maliyyə sənaye qruplarının yaradılması, mülkiyyətçinin hüquqlarının qorunması, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, lisenziyalasdırmanın və müqavilə hüquqlarının inkişaf etdirilməsi.

Dövlət maliyyə sənaye qrupları və holdinqlər yaratmaqla o, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sistematik həyata keçirilməsinə nail ola bilər. Holdinqlərin yaradılması onun iştirakçılarına aşağıdakı amillər hesabına öz fəaliyyətlərini genişləndirməyə imkan verir. Başqa sözlə, səhmlərin alınması hesabına onlar firmalar üzərində nəzarəti həyata keçirmək, iri şirkətlər vasitəsilə kommersiya fəaliyyətini reallaşdırmaq, dövlətlə özəl qruplar arasında iqtisadi əlaqələri möhkəmləndirmək, vergi ödəmələrini artırmağı və risklərin səviyyəsini azaltmaq mümkün olur. Ümumiyyətlə, maliyyə sənaye qrupları ölkədə vahid texnoloji sistemə aid olan müəssisələrin birləşdirilməsi məqsədilə yaradılır. Bu da həmin sferalarda istehsalın elmi-texniki səviyyəsini yüksəltməyə münbit şərait yaradır. Bu zaman digər məqsəd xarici investorların cəlb edilməsi hesab oluna bilər.

Mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün üzrə dövlət tərəfindən müəyyən qanunların, normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi zəruridir. Bunu nəzərə alaraq ölkəmizdə investisiya fəaliyyəti və xarici investisiyaların qorunması haqqında qanunlar qəbul olunmuşdur. Bu qanunlara əsasən investorların vəsaitləri milliləşdirilə bilməz. Yəni dövlət hər bir investora vəsaitlərini hara və hansı həcmdə qoymağa müdaxilə etmir. Məhdud hallarda bəzi sahələrə investisiya qoymaq üçün dövlət hakimiyyət orqanlarından (Nazirlər Kabineti və Milli Məclisdən) razılıq almaq tələb olunur. Lakin elə sahələr də var ki, dövlətin milli təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən bu sahələrə investisiya qoyulması qanunla qadağan olunmuşdur.

İnvestisiya fəaliyyətini tənzimləmək üçün dövlət vergi və kredit dərəcələrinin, texniki-sanitar-gigiyenik normaların, arxitektura normaların dəyişdirilməsini həyata keçirir. Eyni zamanda investisiya ilə yığım arasında birbaşa əlaqələr mövcuddur. Belə ki, əhalisinin gəliri az olan ölkələrdə məcmu gəlir əsasən əhalinin istehlak tələbini ödəmək üçün istifadə edildiyindən, onun çox az hissəsini investisiya kimi müəssisənin inkişafına yönəlmək mümkün olur. Məcmu gəlir tədricən artdıqca tələbin strukturu da dəyişir (Engel qanunu). Lakin yenidən həmin vəsaitlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına

investisiya kimi ötürülür. Müəyyən müddətdən sonra əhalinin gəlirinin artmasına baxmayaraq onun tələbi əvvəlki səviyyədə qalmır, azalır və nəticədə vəsaitlər müəssisəyə investisiya kimi deyil, əhalinin əlində yığım kimi formalaşır. Məhz bu vəsaitləri investisiya kimi iqtisadiyyata yönəltmək bankların üzərinə düşür. Ona görə də Keynsin “Multiplikator nəzəriyyəsi”-nə əsasən ÜDM-lə investisiya arasında əlaqə mövcuddur.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun Milli Məclis tərəfindən 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilmişdir. Həmin bu qanuna əsasən xarici investisiyalar aşağıdakı yollarla həyata keçirilə bilər:

1) Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxsləri ilə birgə yaradılan müəssisələrdə payçılıq iştirakı.

2) Təmənilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələrin yaradılması yolu ilə.

3) Qiymətli kağızların əldə edilməsi vasitəsilə.

4) Torpaq və digər təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının əldə edilməsi yolu ilə.

5) Yerli müəssisələrlə müqavilələrin bağlanması yolu ilə.

Xarici investisiyalar və yaxud investisiyalı müəssisələr dövlət qeydiyyatından keçir və bu anda Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsi statusunu əldə etmiş olur. Xarici investisiyalar yalnız təbii fəlakətlər və digər fəvqəladə hallarda rekvizisiya edilə bilər. Rekvizisiya haqqında qərarı Nazirlər Kabineti qəbul edir. Göstərilən hər iki halda investora təxirə salınmadan müvafiq kompensasiya ödənilir. Qanunvericiliklə xarici investorlara fəaliyyətləri zamanı əldə etdiyi gəliri və yaxud kompensasiyaları istədiyi valyuta şəklində xaricə köçürməyə icazə verilir. Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində torpaqdan və digər təbii ehtiyatlardan istifadə və icazə hüquqları verilir. Qanunvericiliyə görə torpağın satışı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan şəxslərə qadağandır. Xarici investorlar faydalı qazıntıların kəşfiyatı və işlənməsi hüquqlarını Parlamentdə təsdiq edilən hökumət müqavilələri əsasında həyata keçirir. Azərbaycanda xarici investorlar özəlləşdirmədə iştirak edə bilərlər. Özəlləşdirmə zamanı aşağıdakılar xarici investisiyalı müəssisələr hesab edilir:

1) Təməmilə xarici investor tərəfindən özəlləşdirilmiş müəssisələr.

2) Nizamnamə kapitalında xarici investorların sayı 25 %-dən çox olan birgə müəssisələr.

Ölkəmiz iqtisadi inkişafın elə bir səviyyəsinə çatmışdır ki, bu zaman əsas problem təkcə milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun ümumi kəmiyyət artımında deyil, onların texnoloji, sahə, təkrar istehsal quruluşunu təkmilləşdirmədə iştirakından, onun həyata keçirilməsi səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir. Bu da yaxın və uzaq gələcəkdə investisiya prosesində istifadə olunan dövlət resurslarının sahələr arasında bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olması və bütünlükdə investisiya-innovasiya tələbinin artmasını təmin edən investisiya multiplikatoru mexanizminin təsir etəmsinə səbəb olur.

Milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişaf xarakterini obyektiv qiymətləndirmək üçün innovasiya anlayışının və milli innovasiya sisteminin düzgün dəyərləndirilərək şərh edilməsi vacib hesab edilir. Ona görə milli innovasiya sistemi dedikdə, ilk növbədə aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. İqtisadi artımın uzunmüddətli qanunauyğunluqları;

2. Texniki iqtisadi inkişafın beynəlxalq, global istiqamətləri;

3. Milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlükləri və istiqamətləri;

4. Daxili və dünya bazarlarının tələbləri;

5. Milli iqtisadiyyatın inkişafının start vəziyyəti və real şərait;

6. Resurslar balansı və ondan istifadə dərəcəsinin vəziyyəti;

7. Milli iqtisadiyyatın yeni tələblərdən irəli gələrək struktur dəyişikliklərinin dərəcəsi.

Elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin iqtisadiyyata tətbiq edilməsi dövlət qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Ona görə də bazar iqtisadiyyatında elmi-texniki tədqiqatların həyata keçirilməsi, elmi-tədqiqat institutlarının fəaliyyətinin saxlanması və genişləndirilməsi dövlətin maraq dairəsində saxlanılır. Bu baxımdan, dövlət elmi-texniki siyasəti və onun əsas istiqamətlərini işləyib hazırlayaraq formalaşdırır. Bu istiqamətlərə aşağıdakılar aiddir:

1) Fundamental elmlərin inkişaf etdirilməsi və onların perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

2) Elmi tədqiqatların maliyyələşdirilməsi.

3) Elmi araşdırmalar, tədqiqatlar mərkəzinin yaradılması və dövlət müəssisəsi kimi saxlanması.

4) Beynəlxalq əməkdaşlığın aparılması.

5) Müəllif hüquqlarının qorunması və elmi kadrların sığortalanması.

6) Kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi.

Bütün bu istiqamətləri reallaşdırmaq üçün dövlət elmi-texniki siyasət sahəsində, ilk növbədə, müvafiq qanunlar qəbul edir. Hər bir dövlət milli maraqlarından çıxış edərək özünün elmi-texniki siyasətini müəyyənləşdirir və reallaşdırır.

Elmi-tədqiqatların nəticələri çox zaman gözlənilən nəticəni vermir. Ona görə də özəl bölmə əsaslı əsaslı elmi-tədqiqatlara investisiya qoymağa o qədər də can atmır. ETT-nin bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatı, dünyada onun mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün əhəmiyyətinin həlledici olduğunu nəzərə alaraq, dövlət bu sahənin inkişaf etdirilməsi məsələlərini öz üzərinə götürür. Bununla belə ETT-nin nəticələrinin məhsulun istehsal xərclərinin azaldılmasına, texnika və texnologiyanın yeniləşdirilməsinə, keyfiyyətin və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına səbəb olduğundan, bir çox hallarda özəl bölməyə özəl qruplarda onun nəticələrin tədqiqində maraqlı olur.

Dövlətin elmi-texniki siyasəti əməli cəhətdən ölkədə innovasiyalı inkişaf modelinə keçidin təmin edilməsi yolu ilə reallaşdırıla bilər.

Dövlətin innovasiya siyasətini həyata keçirmək üçün aşağıdakı metodlardan istifadə edir:

1) İnzibati metodlara aiddir: dövlət büdcəsindən büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi, xüsusi tədqiqatlar üçün dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsi, xüsusi dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanaraq qəbul edilməsi, elmi laboratoriyaların, təhsil strukturlarının, tədqiqat institutlarının saxlanması və maliyyələşdirilməsi, kadrların hazırlanması və s.

2) İqtisadi metodlara aiddir: özəl bəlmədə elmi tədqiqatları həyata keçirən və maliyyələşdirən sahibkarlara vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi, elmi tədqiqatların nəticələrindən istifadə edən sahibkarlara gömrük tariflərində güzəştlər etməklə aşağı faizli kreditlərin verilməsi və s.

MÖVZU VI

INVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİNİ TƏNZİMLƏNMƏSİ VASİTƏLƏRİNİNİ HÜQUQİ TƏMINATI

1. İqtisadiyyatın dinamik və proporsional inkişafında investisiyanın rolu.

2. Dövlətin investisiya siyasətinin məqsəd və vəzifələri.

3. Investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin metodları.

1. İqtisadiyyatın dinamik və proporsional inkişafında investisiyanın rolu.

Investisiyalar makroiqtisadiyyatda 2 rol oynayır. Birinci, investisiyalar xərclərin böyük və dəyişkən komponenti olduğuna görə, investisiyaların kəskin artması və ya azalması məcmu tələbə kəskin tə'sir göstərə bilər; məcmu tələbin dəyişməsi isə öz növbəsində

istehsala və məşğulluğa tə'sir göstərəcəkdir. İkinci, investisiyalar kapital yığılmasına səbəb olurlar. Avadanlıq və tikililərin artımı ölkənin potensial istehsalını genişləndirir və uzun müddətə iqtisadi artımı tə'min edir.

Beləliklə, investisiyalar ikili rol oynayırlar:

qısa perioda istehsala məcmu tələb ilə tə'sir göstərməklə və uzun müddətli periodda kapitalın yaranmasının potensial istehsala və məcmu təklifə tə'sir göstərməsi yolu ilə. Bildiyimiz kimi kapital əsas istehsal amillərindən biridir. Yə'ni bu elə resursdur ki, məhsul istehsalında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan kapital bir neçə konkret forma alır.

Əmələ gəlmə mənbələrinə görə, kapital dövlət və şəxsi kapitala bölünür. Dövlət (rəsmi) kapitalı –dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər və ya hökumətin qərarı ilə xarici mənbələrdən əldə olunan vəsaitlərdir. Bu kateqoriya bir ölkə tərəfindən digərinə təqdim edilən bütün dövlət borcları, ssudaları, qrantları, yardımları, müxtəlif sahələrə qoyulan investisiyaları və s. aid etmək olar. Rəsmi (Dövlət) kapitala həmçinin beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən təqdim edilən vəsaitlər də aid edilir. (Məsələn, BVF-investisiya kreditləri, Dünya Bankının kreditləri, BMT-nin sülhün saxlanmasına çəkdiyi xərclər və s.)

Dövlət kapitalının mənbəyini büdcə vəsaitləri təşkil etdiyindən, kapital qoyuluşu həqda qərar hökumət səviyyəsində qəbul edilir. İri layihələr ratifikasiya olunmalıdır.

Şəxsi (qeri-dövlət) kapital isə ayrı-ayrı şəxsi firma, bank və digər qeyri-dövlət təşkilatlarının vəsaitləridir. Bu kateqoriyaya şəxsi firmalar tərəfindən həyata keçirilən investisiya qoyuluşları, ticarət kreditlərinin təqdim olunması, banklararası kreditləşmə və s. aid edilir. Bunların mənbəyini firmaların, bankların üz vəsaitləri, bir süzlə dövlət bədcəsi ilə əlaqədar olmayan vəsaitlər təşkil edir. Lakin firmalar tərəfindən həyata keçirilən kapital qoyuluşlarında iqtisadi məstəqillik olsa da, həmin qoyuluşların tənziqlənməsi və onlar üzərində nəzarət mütləq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

İstifadə xarakterinə görə isə, kapital sahibkar və ssuda kapitalına bölünür.

Sahibkar kapitalı-Mənfəət əldə edilməsi məqsədilə istehsala qoyulan birbaşa və dolaylı vəsaitlərdir. Sahibkar kapitalı qismində adətən şəxsi kapital çıxış edir. Lakin dövlətin özü və ya dövlətə məxsus müəssisələr də istehsala vəsait qoya bilərlər.

Ssuda kapitalı isə faiz əldə etmək məqsədilə borca verilən vəsaitlərdir. Beynəlxalq miqyasda ssuda kapitalı qismində adətən rəsmi dövlət kapitalı çıxış edir. Lakin şəxsi mənbələrdən verilən ssuda kapitalı da, artıq əhəmiyyətli həcmə çatmışdır.

Qoyulma məddətinə görə kapital ortamüddətli və uzunmüddətli kapitala və qısamüddətli kapitala bölünür.

Ortamüddətli və uzunmüddətli kapital-1ildən artıq müddətə qoyulan vəsaitlərdir. Birbaşa və portfel investisiyalar, o cümlədən ssuda kapitalı uzunmüddətli kapital qoyuluşları hesab edilir. Qısamüddətli kapitalı isə 1 ildən az müddətə qoyulan vəsaitlərdir.

Investisiya qoyuluşunda birbaşa və portfel investisiyaları daha böyük əhəmiyyət kəsb

edirlər. Kapitalın qoyulma məqsədinə görə bölgüsü investisiya qoyuluşu sahəsində böyük praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu bölgüyə əsasən birbaşa investisiyalar və portfel investisiyaları mövcuddur.

Birbaşa investisiyalar-bu elə kapital qoyuluşudur ki, investora kapital qoyulmuş obyekt üzərində nəzarət imkanı verir. Birbaşa investisiyalar uzun müddətə iqtisadi maraq əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Bu investisiyalar əsasən şəxsi sahibkar kapitalı ilə əlaqədardılar.

Portfel investisiyaları-xarici qiymətli kağızlara qoyulan kapitaldır. Bu investisiyalar investorat kapital qoyuluş obyekt üzərində real nəzarət hüququ vermir.

2. Dövlətin investisiya siyasətinin məqsəd və vəzifələri.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya siyasətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri mövcud müəssisələrin texnika ilə təchizinə və yenidən qurulmasına yönəldilən əsaslı vəsait qoyuluşunda avadanlıq və maşınlar üçün məsrəfin xüsusi çəkisini yüksəltməkdən ibarətdir. Bu istiqamətdə xərclərin getdikcə artması əsas istehsal fondlarının yeniləşməsinə səbəb olur.

Müasir dövrdə bu istiqamətdə ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Belə ki, əsas investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət daha da artırılır. İnvestisiya qoyuluşları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilir. Bu məqsədlə əsasən investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət artırılır, çünki investisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya siyasəti dedikdə, investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətlərini iqtisadiyyatın aparıcı sahələrində cəmləşdirilməsi üzrə kompleks tədbirləri müəyyən edən təsərrüfat qərarlarının məcmusu başa düşülür. İnvestisiya vasitəsi ilə respublikanın makro-mikro iqtisadiyyatının yüksək inkişafına nail olunur. Eyni zamanda iqtisadiyyatın tarazlığı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımı təmin edir.

İnvestisiya siyasətinin ən mühüm vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə vəsaiti ETT-nin sürətləndirilməsini təmin edən sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Respublikada investisiya prosesinin inkişafına dövlət təsirinin gücləndirilməsi məqsədilə büdcədə investisiya layihələrinə dövlət təminatlarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci ildən etibarən dövlət təminatları üzrə xərclər «Dövlət borcuna xidmət edilməsi» bölməsində öz əksini tapmışdır. Bu təminatlar xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan respublikasının qanununda öz əksinin tapmışdır.

Dövlət xarici investisiyalar üçün aşağıdakı təminatları verir :

Xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının bu Qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur. Qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il

ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

Bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, kre dit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Milliləşdirmə və rekvizisiya ilə bağlı təminatlar Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir.

Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qəbul edir. Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir.

Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir.

Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi Xarici investorlara ödənilən kompensasiya investisiyanın milliləşdirmə və ya rekvizisiya haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərinə uyğun olmalıdır. Kompensasiya xarici valyuta ilə ödənilir və investorun arzusu ilə xaricə göçürülə bilər.

Xarici investorlar dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində düşdükləri zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın ödənilməsi hüququna malikdirlər. Kompensasiyanın və zərərin ödənilməsi məbləğləri, bunun ödənilməsi müddətləri və qaydası haqqında mübahisələr öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Ali Arbitraj Məhkəməsində, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsində, habelə tərəflərin sazişi və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda münisflər məhkəməsində həll olunur.

Investisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə təminatlar

Investisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə xarici investorun hüququ var ki, ona çatası investisiyanı və investisiya ilə əlaqədar gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi zaman real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın.

Xarici valyuta ilə gəlirlərin və başqa məbləğlərin köçürülməsinə təminatlar Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verilir.

Mənfəətdən istifadə üçün təminatlar

Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların götürdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən investisiya kimi qoyula bilər, Azərbaycan Respublikasının banklarında saxlana bilər, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf edilə bilər.

Respublikada sabit investisiya mühitinin yaradılmasında əsas amil ilk növbədə xarici investorlara əlverişli şəraitin təşkil edilməsidir.

Respublikaya investisiyanın axıb gəlməsinin ən başlıca səbəbi onların bu əməliyyatdan lazımi mənfəət əldə etməsidir.

Məhz buna görə xarici investisiyaların cəlb edilməsi investisiya siyasətində baş verəcək ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasını tələb edir. Buna görə də respublikada həm investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunlarının, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinin həlli bazar münasibətləri şəraitində mühüm zəruriyyətə çevrilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi hesabına, əsas fondlar.. in yeniləşdirilməsinin və istehsalın yenidən qurulmasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsidir. Respublikanın investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən aşağıdakıları göstərmək olar:

- mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyələşdirməni azaltmaqla, onlardan əsasən ümum dövlət obyektlərinin investisiyalaşdırılması üçün istifadə etmək;
- investisiyaları ən çox iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına yönəltmək;
- investisiya resursları bazarını təşkil etmək;
- mənzil tikintisi və digər investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün əhalidən toplanan resurslardan istifadəni genişləndirmək;
- investisiya sığortası üzrə hüquqi bazanın yaradılması;

- birgə dövlət – kommersiya maliyyə investisiya layihəsi və o cümlədən, fərdi biznes və MDB ölkələrindən kapitalın cəlb edilməsi;

- investisiya tsiklinin davam etməsi müddətinin qısaldılması. Respublikamızda xarici və daxili investisiya resurslarının səfərbərliyə alınması məqsədilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsi üçün Milli proqram işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramda xarici və daxili investisiyanın cəlb edilməsinin prinsipləri və mexanizmləri öz əksini tapmış və eyni zamanda, investisiyanın prioritet sferası üzrə əməkdaşlıq və onun səmərəlilik formaları göstərilmişdir.

3. İnvestisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin metodları.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə, ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki, sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsi respublika və yerli büdcələr və şəxsi vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir. İnvestisiya qoyuluşları başlıca olaraq ölkənin ictimai tələbatının ödənilməsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilir. Təsərrüfat və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq respublikada investisiya qoyuluşları fəaliyyətdə olan ölkə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Dövlət, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləmək və habelə, xalq təsərrüfatında lazımi nisbətlərin yaradılması, istehsal və sosial infrastrukturunun formalaşmasına da ciddi nəzarət edir.

Məlum olduğu kimi, hər hansı bir istehsal və sosial sahələrinin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və beləliklə, məşğulluğun təmin edilməsi müvafiq investisiya qoyuluşlarını və ondan daha səmərəli istifadə edilməsini tələb edir.

Bunun üçün ölkə lazımi maliyyə, material resurslarına malik olmalıdır. Əks halda milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkəyə xarici

investorların cəlb edilməsi zəruriyyətə çevrilir. Məhz buna görə də, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda xarici ölkələrin marağına və Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafına tam uyğun olaraq, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanı yaradılır.

Cəmiyyət üzvlərinin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan xarici investisiya qoyuluşlarının rolu və əhəmiyyəti son dərəcə yüksəlmiş olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi milli daxili məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə, strateji sahələrin rol və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir. Bu cəhətdən, respublikaya xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın inkişafında lazımi proporsiyaların təmin edilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bunlarla yanaşı dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif metodlardan (iqtisadi mexanizmlərdən) daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi;

kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə. Amortizasiya üzrə güzəştlər, ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər.

ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi;

dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;

antiinhisar tədbirlərin görülməsi;

mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;

torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;

qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;

investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;

başqa tədbirlər.

Həmçinin, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir.

Dövlət investisiyasının idarə olunması respublika və yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və büdcə, büdcədən kənar vəsaitin və həmin orqanlar tərəfindən cəlb edilən başqa vəsaitin planlaşdırılmasından, investisiyanın şərtlərinin müəyyənləşdirilməsindən və bunlarla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir.

MÖVZU V

İNVESTISIYANIN MALIYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MƏNBƏLƏRİ

1 İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri

2. İnvestisiyanın maliyyələşmə mənbəyi kimi amortizasiya

3 Əsas vəsaitlərin təmirinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi

1. İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri

İnvestisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

İnvestisiya obyektlərinə qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.), iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni yaradılan və modernləşdirilən əsas fondlar və dövriyyə vəsaitləri, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsul və mülkiyyətin digər obyektləri, əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüququ aid edilir. İnvestisiya fəaliyyəti subyektləri (investorlar) hasilat, tikinti, innovasiya və maliyyə kapitalı dövriyyəsi siferasına daha çox diqqət yetirirlər. İnvestisiyalaşmanın əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıların fərqləndirilməsi məqsəduyğundur. İstehsalın genişləndirilməsinə, istehsal infrastrukturunun inkişafına, modernləşdirməyə, material ehtiyatlarının artırılmasına, sosial infrastrukturunun inkişafına, elmə, kadr hazırlığına investisiyalar. İnvestisiya proseslərin əsas kapitalın artırılması və yeniləşdirilməsi, innovasiyalı inkişafı, struktur təkmilləşmələrinin həyata keçirilməsinə və istehsalın səmərəliliyini yüksəldən digər bu kimi vəzifələrin icrasına yönəldilir. Ümumiyyətlə, investisiya qoyuluşlarını gələcəkdə gəlir əldə etmək üçün bu gün pul vəsaitlərinin maddi aktivlər və ya qiymətli kağızlar əldə edilməsinə sərfi kimi xarakterizə etmək olar və xarakteristikadan bəllidir ki, investisiyalar real və maliyyə investisiyalarına bölünür. Maliyyə investisiyaları səhm, istiqraz, opsiya və s. qiymətli kağızlar alqısı ilə bağlıdır. İnvestisiyaların təsnifatı Kapital qoyuluşu əsas fondların bərpasına və inkişafına yönəldilən material, əmək və pul vəsaiti məsrəfidir. Təkrar istehsal üzrə kapital qoyuluşu istehsal və qeyri istehsal təyinatlı qoyuluşlara bölünür. İstehsal təyinatın qoyuluşlara istehsal qurğularının tikintisinə və avadanlıqlarına, su təsərrüfatı və meliorasiya qurğularına, kənd təsərrüfatı texnikasının və inventarların gətirilməsinə, çoxillik əkmələrin və bağların salınmasına və s. xərclər aid edilir. Mədəni-məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə, mənzil-kommunal təsərrüfatına məsrəflər qeyri-istehsal təyinatlı kapital qoyuluşuna aid edilir. Kapital qoyuluşunda əsas yeri 1-ci qrup təşkil edir. Ona görə ki, o istehsal prosesində həlledici rol oynayır. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı istehsalı imkanının yaxşılaşdırılması kəndin sosial problemlərinin həlli ilə bilavasitə əlaqədardır. Buna görə qeyri-istehsal təyinatlı kapital qoyuluşu hər il genişləndirilməlidir. Kapital qoyuluşu növlərinə görə tikinti-quraşdırma işlərinə məsrəflərə, quraşdırma tələb edən və etməyən maşın və avadanlıqların, Real investisiyalar İnvestisiyalar Təhlükəsizlik və təbiəti mühafizə İstehsalın genişlənməsi layihələri Digər layihələr Qiymətli kağızlar alqısı İstehsalın modernləş- məsi layihələri Portfel investisiyalar Yeni istehsallar və yeni bazarlarla bağlı layihələr İstehsalın saxlanması layihələri inventar və alətlərin gətirilməsinə məsrəflərə; çoxillik əkmələrin salınmasına və becərilməsinə məsrəflərə; layihə-axtarış işlərinə; obyektlərin inventar dəyərinə aid edilən sair kapital qoyuluşuna məsrəflərə bölünür. Tikintiquraşdırma işləri iki üsulla podrat və təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirilir. Podrat üsulla işləri lazımi texnika ilə təcrid edilmiş, yüksək ixtisaslı kadrlara malik ixtisaslaşmış tikinti təşkilatları yerinə yetirir. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında (Azərbaycan Respublikası Qanunu) qanuna uyğun olaraq əsaslı tikintidə işləri yerinə yetirmək üçün dövlət investorlara (investisiya fəaliyyətini həyata keçirənlərə) sifariş verir. Sifariş veriləndə bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifarişin iqtisadi səmərəliliyi nəzərə alınır. Sifariş müsabiqə (tender) yolu ilə verilir. Həmçinin tikinti işlərində investorlara dövlət sifarişi verilərkən, qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər. İşlər başa çatandan sonra Respublika dövlət sifarişi obyektləri

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur. Tender – hər hansı bir işin, xidmətin ən səmərəli üsul və aşağı xərcə yerinə yetirilməsi üçün iddiaçılar arasından birinin (bir neçəsinin) seçilərək, həmin işin (xidmətin) müqavilə əsasında ona (onlara) həvalə edilməsi məqsədilə keçirilən müsabiqədir. (Tender haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Azərbaycan qəzeti.11.04.1997. İstehsal növünün təşkili üçün texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu nou-hau adlanır. Çoxillik əkmələrin salınması və becərilməsi üzrə məsrəflər iki mərhələdə həyata keçirilir. Birincidə - əkmələrin salınması üzrə , ikincidə çoxillik əkmələrin məhsuldar dövrünə qədər becərilməsi üzrə məsrəflər. Layihə - axtarış işləri üzrə kapital qoyuluşuna, layihə-smeta sənədlərinin gətirilməsinə, layihə tapşırıqlarının, texniki layihənin, smetamaliyyə hesablamalarının, işçi sxemlərin hazırlanmasına xərclər aid edilir. Sair kapital işlərinə və məsrəflərə tikintidə yerdəyişmə, torpaq sahələrinin yaxşılaşdırılması üzrə xərclər aid edilir.

İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi mənbələri xüsusi borc və büdcə vəsaitlərinə ayrılır. Maliyyələşdirilməsi mənbələrindən asılı olaraq investisiya qoyuluşu mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş qoyuluşlara ayrılır. Mərkəzləşdirilmiş investisiya qoyuluşu əsasən büdcə vəsaiti hesabına yerinə yetirilir. Xüsusilə də sahələrarası istehsalın inkişafına yeni tikintiyə və s. yönəldilir. Mərkəzləşdirilməmiş investisiya qoyuluşu isə xüsusi vəsait və bank krediti hesabına yerinə yetirilir. İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin xüsusi mənbələrinə aiddir: mənfəətdən bu məqsədə ayırma; səhm buraxılışından səfərbər edilən vəsait; icarə haqqı əsaslı tikintidən daxili resursların səfərbər edilməsi; əsas istehsal fondları üçün nəzərdə tutulan amortizasiya ayırması; artıq və lazımsız əsas fondların satışından gəlir; məhsuldar və iş heyvanlarının çıxış edilməsindən gəlir və s. İnvestisiya qoyuluşunun maliyyələşdirməsi mənbələrindən ən əsaslısı amortizasiya ayırmasıdır.

2. İnvestisiyanın maliyyələşmə mənbəyi kimi amortizasiya

Əsas fondların təzələnməsi ilə əlaqədar olan xərclərin ödənilməsinin, müəssisənin özünü maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi müəssisənin xüsusi vəsaitidir. Bu vəsait əsas fondların bütün xidməti müddətində amortizasiya ayırmaları şəklində yığılır. Amortizasiya ayırmaları müəssisənin öz maliyyə resursları içərisində başlıca yer tutur. Amortizasiya əsas fondların fiziki və mənəvi aşınmasının pul ilə ifadəsidir. Amortizasiya əsas fondlar sıradan çıxdıqda onları tam dəyişmək məqsədilə həyata keçirilir. Məhsul satışından əldə edilən gəlirin bir hissəsi (amortizasiya ayırmaları həcmində) amortizasiya fonduna daxil olur. Amortizasiya fondu – əsas istehsal fondlarının amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşır və köhnəlmiş əsas fondların bərpasına və yeni əsas fondların alınmasına yönəldilən pul vəsaitidir. Amortizasiya ayırmalarının məbləği məhsulun istehsal xərclərinə (maya dəyərinə) daxil edilir və bununla da məhsulun qiymətinin üzərinə keçir. Müəssisə amortizasiya ayırmaları məbləğini yığmağa borcludur. Bu baxımdan müəssisə həmin məbləği məhsulun satış pulundan ayıraraq amortizasiya fonduna keçirməlidir. Müəssisənin illik amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti əsas fondların dəyərindən, onun tərkibindən və amortizasiya normasından asılıdır. Amortizasiya hər ay hesablanır, yəni daimi və fasiləsiz xarakter daşıyır. Fondun vəsaiti dövrü olaraq xərclənir yəni vəsaitin xərclənməsi normativ xidmət müddətinin başa çatması ilə əlaqədar onların təkrar istehsalı prosesində həyata keçirilir. Bu anadək həmin vəsaitlər azad olur və əsas fondların təkrar istehsalı üçün maliyyə resursları mənbəyi kimi istifadə edilə bilər. Amortizasiya ayırmaları sistemində

əsas problemlərdən biri də amortizasiya ayırmaları normalarının təkmilləşdirilməsi, əsas fondların, xüsusən onların aktiv hissəsinin maşın və avadanlıqların sürətli amortizasiya metodundan istifadə edilməsidir. Amortizasiya ayırmalarının məbləği amortizasiya normasına görə müəyyən edilir. Amortizasiya norması əsas fondların hazır məhsulun üzərinə hər il keçirilən hissəsinə əks etdirir. Amortizasiya norması aşağıdakı düsturla hesablanır: $F\dot{I} - FL \cdot A_n = \frac{\quad}{TN} \cdot 100$ TN x Fİ burada, A_n – amortizasiya norması; Fİ – əsas fondların ilk dəyəri, man.; FL – əsas fondların ləğv etmə dəyəri, man. TN – əsas fondların normativ xidmət müddətidir (amortizasiya müddəti), il. Amortizasiya normasının səviyyəsi əsas fondların aşınmış hissəsinin bərpa edilməsi üçün lazım olan resursların həcmi müəyyən edir. Amortizasiya normasının köməyi ilə əsas fondların dövr etmə sürəti tənzimlənir, onların təkrar istehsalı prosesi intensivləşdirilir. Amortizasiya norması və əsas fondların qrupları üzrə bu normaların diferensiallaşdırılması vasitəsilə müəssisədə texniki və istehsal siyasəti həyata keçirilir. Torpaq, incəsənət əsərləri, nadir tarixi və memarlıq abidələri olan binalar, qurğular və köhnəlməyə məruz qalmayan aşağıdakı aktivlər amortizasiya olunmur: - elmi-tədqiqat, tədris və təcrübə məqsədi üçün kabinetlərdə və laboratoriyalarda istifadə edilən avadanlıqlar, eksponatlar, nümunələr, fəaliyyətdə olan və olmayan modellər, maketlər və başqa əyani vəsaitlər; - məhsuldar heyvanlar; heyvanxanalarda və digər analoji müəssisələrdə olan heyvanat aləminin eksponatları; - istismar vaxtı çatmayan çoxillik əkmələr; - kitabxana fondları, kinofondlar, səhnə rekvizitləri, muzey sərvətləri; - istismara yaralı olmasına baxmayaraq tam amortizasiya olunmuş əsas vəsaitlər; - konservasiya edilmiş əsas vəsaitlər; - ümumi istifadədə olan avtomobil yolları; - istismara verilməmiş anbarda olan əsas vəsaitlər. Amortizasiya olunan aktivlər üzrə illik amortizasiya normaları aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: 1. binalar, tikililər və qurğular – 7 faizədək;

2. maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası – 25 faizədək;

3. nəqliyyat vasitələri – 25 faizədək;

4. iş heyvanları – 20 faizədək;

5. geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər – 25 faizədək;

6. qeyri-maddi aktivlər – istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənəsib məbləğlərlə;

7. digər əsas vəsaitlər – 20 faizədək.

Əsas vəsaitlərin kateqoriyaları üzrə amortizasiya ayırmaları hər kateqoriyaya aid əsas vəsaitlər üçün müəyyənləşdirilmiş amortizasiya normasını həmin kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin ilinin sonuna qalıq dəyərində tətbiq etməklə hesablanır. Hər hansı kateqoriyaya aid olan əsas vəsaitlər üzrə müəyyən olunmuş amortizasiya normalarından aşağı norma tətbiq olunduqda, bunun nəticəsində yaranan fərq növbəti illərdə amortizasiyanın gəlirdən çıxılan məbləğinə əlavə oluna bilər. Amortizasiyanın hesablanması üçün əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyəri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: Əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyərində, yəni həmin il üçün hesablanmış amortizasiya məbləği çıxıldıqdan sonra qalan dəyərində cari ildə daxil olmuş əsas vəsaitlərin dəyəri və təmir xərclərinin məhdudlaşdırmadan artıq olan hissəsi əlavə edilir, il ərzində təqdim edilmiş, ləğv edilmiş və ya qalıq dəyəri 100 manat və ya ilkin dəyərin 5 faizindən az olduqda əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri çıxılır. Əsas vəsaitlərin təqdim

edilməsindən əldə olunan məbləğ onun qalıq dəyərindən artıqdırsa yaranmış fərq gəlirə daxil edilir. İlin sonuna əsas vəsaitin qalıq dəyəri 100 manat və ya ilkin dəyərin 5 faizindən az olduqda, qalıq dəyərinin məbləği gəlirdən çıxılır. Əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən əldə olunan məbləğ onların qalıq dəyərindən azdırsa, yaranmış fərq gəlirdən çıxılır.

3. Əsas vəsaitlərin təmirinin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi

Təmir - obyektlərin ilk istehsal güclərinin, texnikanın iş qabiliyyətinin və çoxillik əkmə plantasiyaların bərpasına yönəldilən təşkilati, texniki və digər tədbirlər sistemindən ibarətdir. Təmir işlərinə və məsrəflərinə aiddir: təmir işlərinin aparılması ilə əlaqədar layihə-smeta və axtarış işləri; avadanlıqların sökülməsinə və quraşdırılmasına, obyektin təmirə aparılmasına xərclər; avadanlığın qismən və tam sökülməsi, qırılmış və ya köhnəlmiş konstruksiya və digər hissələrin dəyişilməsi; yaşayış evlərinin təmiri və s. Müəssisə və təşkilatların mülkiyyət formasından və təbəçiliyindən asılı olmayaraq əsas istehsal fondlarının bütün növ təmirinə məsrəflər istehsalın və məhsulların satışına (iş, xidmət) xərclərin tərkibinə aid edilir. Müəssisə və təşkilatlarda təmirə məsrəfləri məhsulların maya dəyərinə bərabər səviyyədə aid etmək üçün təmir (ehtiyat) fondu yaradıla bilər. Təmir fonduna ayırmalar təsdiq edilmiş normativ üzrə yerinə yetirilir. Qeyri-istehsal təyinatlı fondların təmirinə məsrəflər məhsulların maya dəyərinə aid edilmir. Yerinə yetirilməsi isə müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət və digər xüsusi vəsaitlər (istifadə edilməyən təmir fondunun qalığı) hesabına həyata keçirilir. Əsas istehsal fondlarının təmirinə xərclərin maliyyələşdirilməsini müəssisələr iki formada həyata keçirə bilərlər. Birinci formada faktiki məsrəf maya dəyərinə aid edilir; ikinci formada sərbəst müəyyən edilmiş normativ ayırmalar üzrə təmir fondu yaradılır. Birinci halda təmirə xərclərin azaldılmasına maraq olur. Lakin təmir üzrə xərclərin faktiki maya dəyərinə aid edilməsi il ərzində maya dəyərinə əhəmiyyətli təsir edir. Təmir fondu yaradılarkən, bu fondan ayırma il ərzində bərabər həcmdə maya dəyərinə aid edilir. Təmir işlərinə edilən xərclər il ərzində bərabər olmasa da maya dəyəri dəyişir. Belə halda ola bilsin maya dəyəri real xərci əks etdirməsin. Həm də təmir fonduna ayırma yerinə yetirilən 49 işdən çox və ya az ola bilər. Amma təmir işini aparmaq üçün müəssisənin etibarlı mənbəyi olur, lazım gəldikdə həmin vəsaitin qalığından digər lazımi tədbirlərə istifadə edilə bilər. Təmir fonduna ayırmanın normativini təsərrüfat hər məhsul, iş və xidmətin maya dəyərinə uyğun faizlə müəyyən edir. Təmir fondunun vəsaiti təmir üçün lazım olan material qiymətliyə ehtiyatının (ehtiyat hissələri, hissələri dəyişilən birləşmələr, materiallar və s.) yaradılmasına yönəldilir. Təmirə vəsaitlər təsərrüfatın özündə təsdiq edilmiş maliyyə planına aid edilən təmirin maliyyələşdirmə planına uyğun sərf edilir. Smeta dəyəri üzrə məsrəfin həcmi təmirə dayanan obyektin təlimatına, hər obyektin nöqsan cədvəlinə, fəaliyyətdə olan norma və qiymətə görə müəyyən edilir. İcarəyə götürülən əsas fondların təmiri müqavilə şərtindən və fəaliyyətdə olan qanunvericilikdən asılı olaraq icarədarın və ya icarəçinin vəsaiti hesabına yerinə yetirilir. Əgər təmiri icarəçi yerinə yetirərsə xərclər təsərrüfatın təmir planına aid edilir. Təsərrüfatda təmirin maliyyələşdirilməsi planının ümumi məbləği planlaşdırılan ilə təmirin plan dəyərini, planlaşdırılan ilə keçirilən kreditor borcunun qaytarılmasına xərcləri, ilin əvvəlinə ödənilməyən mənbələr üzrə xərcləri, dövriyyə vəsaitləri normativinin artımını, planlaşdırılan ilin axırına təmir üçün vəsaitlərin qalığını (gələn ilin əvvəlində təmir işlərini yerinə yetirmək üçün) təmin etməlidir. Təsərrüfat təmir fondunun vəsaitini özünün hesablaşma hesabında saxlayır. Təmiri başa

çatmış obyekt üzrə podratçı təşkilatla hesablaşma, yerinə yetirilmiş işin qəbulu aktına əsasən (2b№ li forma) hesablaşma hesabından yerinə yetirilir. Podrat üsulu ilə müqavilə və ya naryad sifarişi əsasında maşınların, avadanlıqların və nəqliyyat vasitələrinin təmirinə görə hesablaşma təsdiq edilmiş preyskuranta, smetaya və ya kalkulyasiyaya əsasən təmirin dəyərinə uyğun yerinə yetirilir. Haqq-hesaba yerinə yetirilmiş işin qəbulu aktı əlavə edilir. Hansı ki, orada preyskuranta, smetaya və ya kalkulyasiyaya istinad edilir, müqavilənin və ya naryad sifarişinin tarixi və nömrəsi qeyd edilir. Maşınlar, avadanlıqlar və nəqliyyat vasitələrinin təmiri təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirildikdə, materiallara, yüklərin daşınmasına görə ödəmə hesabların ödənməsi yolu ilə yerinə yetirilir. Təmir obyektinin smeta dəyəri həddində maşınların, aqreqatların, avadanlıqların, binaların, qurğuların təmiri üzrə yerinə yetirilən işlərin dəyəri haqqında arayışa əsasən əmək haqqı ödənilir. Arayışa təsərrüfatın baş mühəndisi və baş mühasibi imza edir. Yerinə yetirilmiş iş haqqında arayış təmir obyektinin plan dəyərindən çox olmamaqla faktiki işə görə doldurulur. Əgər təsərrüfat üsulu ilə aparılan maşınların, avadanlıqların və nəqliyyat vasitələrinin təmirinin preyskurant qiyməti yoxdursa, onda təmirin dəyəri əmək haqqına məsrəflərə, materialların, ehtiyat hissələrinin dəyərinə, qaimə xərclərinə, köməkçi istehsal xidmətlərinin və kənar təşkilatların xidmətlərinin dəyərinə əsasən müəyyən edilir. Təmir olunan obyektin qəbul-təhvil aktına əsasən son hesablaşma aparılır. Aktda digər göstəricilərlə yanaşı faktiki yerinə yetirilən təmirin həcmnin smeta dəyəri də göstərilir. Təmirə illik plandan artıq məsrəf təmir fondundan və digər mənbələrdən nəğd ödənilir. Təmir üçün təmir olunan obyektin sökülməsindən alınan materiallardan və avadanlıqlardan istifadə edilərsə mədaxil edilən materialların və avadanlıqların dəyəri təmir işlərinə xərci azaldır. Mövsümlə əlaqədar olaraq təmir fondunun vəsaitində çatışmazlıq olduqda təsərrüfat kredit ala bilər. Kredit I, II və III rüblərdə rüblük plandan artıq təmir üzrə təcili işləri yerinə yetirmək üçün vəsait çatışmadıqda alınır. Kredit növbəti ildə təmir fonduna ayırmalar daxil edildikdə ödənilir. Kreditin qaytarılma vaxtı çatdıqda kredit hesablaşma hesabında axtarılır. Hesabda vəsait olmadıqda o vaxtı uzadılmış kredit hesabına keçirilir.

MÖVZU 6.

INVESTISIYA FƏALİYYƏTİ İLƏ BAĞLI VALYUTA HESABLAŞMALARININ HÜQUQİ TƏSBİTİ

- 1. Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişaf mərhələləri.**
- 2. Valyuta sistemi.**
- 3. Beynəlxalq valyuta və maliyyə kredit bazarı.**

XX yüz illiyin münasibətləri yeni inkişaf vüsəti alır. Açıq iqtisadiyyat quruculuğu yaradılmasının ümumi istiqamət götürməsi genişlənir. Bu vəziyyət əmtəə mübadiləsinin intensivləşməsinə, beynəlxalq maliyyələşdirmənin inkişafına güclü zəmin yaradır. Buradanda yeni valyuta bazarlarının əmələ gəlməsinə müxtəlif ölkələr arasında valyuta-maliyyə münasibətlərinin genişlənməsinə obyektiv qanuna uyğun zərurət yaranır.

Valyuta münasibətləri pulun dünya pulu kimi fəaliyyət ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusundan ibarətdir. Pul dünya pulu olmaqla xarici ticarətə və xidmətlərə, kapitalın hərəkətinə, mənfəətlərin investisiyaya çevrilməsinə xidmət edir. Borc

verilməsini, maliyyə yardımı göstərilməsini, elmi- texniki mübadilənin, turizmin, hər cürə pul götürmələrinin genişlənməsinin həyata keçirir. Valyuta münasibətləri, beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir. Milli səviyyədə bu münasibətlər ancaq milli valyuta sistemini əhatə edir. Milli valyuta sistemi (M.V.S.) hər bir ölkənin valyuta münasibətlərinin təşkili forması olub, onun valyuta qanunçuluğu ilə müəyyən edilir. M.V.S. -in əsas cəhəti hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsi və xüsusiyyəti ilə əks olunur. Həmçinin başqa ölkələrə olan iqtisadi əlaqələrdə öz əksini tapır.

Milli valyuta aşağıdakı cəhətlər ilə səciyyələnir:

- Milli valyuta vahidliyi;
- Rəsmi qızıl valyuta ehtiyatlarının tərkibi;
- Milli valyuta bərabərliyi və valyuta məzənnəsinin formalaşması mexanizmi;
- Valyuta dönərliyi şərtləri;
- Ölkədə xarici, iqtisadi hesablaşmaların həyata keçirilməsi qaydası və s.;

Milli Valyuta sistemləri arasındakı əsas əlaqə valyuta məzənnəsi və bərabərliyi ilə həyata keçirilir, Beynəlxalq valyuta sistemi (B.V.S.) dünya təsərrüfatı miqyasında valyuta münasibətlərinin təşkili formasıdır. Bu sistem dünya kapitalist təsərrüfatının təkamülü nəticəsində meydana gəlmiş və dövlətlər arasındakı hüquqi cəhətdən təsbit edilmişdir. Beynəlxalq Valyuta sisteminin əsas elementləri bunlardır:

- Milli və kollektiv valyuta Ehtiyatı;
- Pula çevrilə biləcək, beynəlxalq aktivlərin tərkibi və quruluşu;
- Valyuta bərabərliyi və kursu mexanizmi;
- Qarşılıqlı valyuta dönərliyi şərtləri;
- Beynəlxalq hesablamaların formaları;
- Beynəlxalq valyuta bazarının və dünya qızıl bazarının üsul qaydası;
- Dövlətlərarası valyuta – maliyyə münasibətləri tənzim edən valyuta – kredit təşkilatları;

Beynəlxalq valyuta fondu və beynəlxalq rekonstruksiya və inkişaf bankının statusu. Beynəlxalq valyuta sisteminin ən başlıca vəzifəsi ondan ibarətdir ki, Beynəlxalq hesablaşmaları, valyuta bazarlarını tənzim etsin. Bununlada iqtisadi artımın sabitliyini təmin etmək, inflyasiyanın qarşısını almaq, xarici iqtisadi mübadilə və tədiyyə əlaqələri yaratmaq imkanı əldə etmiş olsun.

Bu mənada B.V.S Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi və məhdudlaşmasına təsir edən əsas mexanizmlərindən biridir.

Hazırda dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin artması ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq valyuta əlaqələrində genişlənir. Ölkələr arasında valyuta münasibətləri dünya təsərrüfatı sistemi səviyyəsində, beynəlxalq xidmətlər formasında, əmtəə və kapital ixracı əsasında yaranır. Beynəlxalq valyuta sistemi dinamik inkişafda olub, ardıcıl olaraq dəyişir, təkamül edir. Məhz bu təkamülün istiqaməti beynəlxalq münasibətlərdə böyük rolu olmuş, Qərbi iqtisadiyyatının dəyişməsi ilə, bütövlükdə dünya təsərrüfatının tələbatını və şəraitini dəyişilməsilə müəyyən edilir.

Beynəlxalq valyuta sistemi öz inkişafında 4 mərhələ keçmişdir və buna uyğun olaraq 4 beynəlxalq valyuta sistemi mövcud olmuşdur. 1-ci valyuta sistemi – qızıl – standartı sistemi adlanır və XIX əsrin axırlarında kortəbii olaraq qərarlaşmışdır. Məlumdur ki, XVI-XVIII əsrlərdə bimetal pul sistemi mövcud olmuşdur.

Yəni tədaviüldə qızıl və gümüşdən istifadə edilmişdir. XIX əsrin 60-70 ci illərində qızıla nisbətən gümüşün qiymətdən düşməsi özünü gösrərmişdir. Bir müddət vəziyyətdən çıxmaq üçün qızıl, gümüş sikkələrə deyil, qızıl külçələrinə dəyişdirilir. Bazarda 1866-1870-ci illərdə 15,5 kq gümüş 1 kq qızıla bərabər götürülürdü. Qızıl sikkələrinin gümüşü sıxışdırması nəticəsində bir çox dövlətlər bimetal pul sistemindən imtina etmişlər. Qızıl monometal pul sisteminə ilk dəfə İngiltərədə XVIII-əsrin axırlarında keçmişdir.

XIX əsrin axırlarında isə bu sistem kapitalizm ölkələrində daha hakim olmuşdur. Qızıl standartı şəraitində:

- Hər bir valyuta vahidi müəyyən qədər qızıl məzmununa malikdir. Sərbəst olaraq qızıl sikkələr hazırlamağa icazə verilir;
- İstər ölkə daxilində və ya istərsədə ölkədən kənarda valyutanın dönərliyi – qızıla dəyişdirilməsi təmin edilirdi.

Ona görə də dövlətin iqtisadiyyata qarışması ilə qızıl standart mexanizmi ilə müəyyən edilən valyuta kursu ilə dəyişdirilir.

Deməli qızıl sikkə sistemində valyutanın kursu və dəyəri müəyyən miqdar qızıl ilə idarə olunurdu.

Məsələn: B.Britaniyada 1821- ildən 1 funt sterlinq 7,322385 qr xalis qızıl məzmununa malikdir. Bir alman markası 1873-ildən 0,385422 qr qızıla bərabər götürülürdü.

Ona görə də müəyyən hesablaşmalarda bir alman markası funt sterlinqə nisbətən 20,43 dəfə az qızıla bərabər götürülürdü.

Qızıl külçə sistemində hər bir bank bileti sikkəyə deyil külçəyə dəyişdirilirdi. Qızıl sikkələr kəsmək nümunəsini müəyyən etmək və s. ehtiyac qalmırdı.

Qızıl sikkələr daxili bazarlarda deyil ancaq xarici hesablaşmalarda istifadə edilirdi.

Üçüncü sistem. Qızıl deviz standart sistemdir. Bu sistemdə deviz olaraq dollar və ya funt sterlinq əsas götürülür.

Bunlarda müəyyən qızıl kursuna malik olur. Başqa ölkənin bank biletləri bir başa qızıl deyil, bu devizlərə dəyişdirilir. Sonra onların malik olduğu kurs əsasında qızıla çevrilirdi.

Bu sistemi 1922-ildə İtaliyada Geniya konfransının qərarı nəticəsində yaranmalıdır. Bu konfrans aprelin 10-dan mayın 19 – dək davam etmişdir. İqtisadi maliyyə məsələləri müzakirə edilirdi. 28 kapitalist ölkəsi iştirak edirdi. Fərəhli haldırki Sovet dövlətinin nümayəndə heyətinə N.Nərimanov rəhbərlik etmişdir. Bu sistem sonralar bir çox kapitalist dövlətləri tərəfindən qəbul edilmişdir.

1931-də B.Britaniya kağız pulların qızıla dəyişdirilməsi öhtəliyindən imtina edir. Beləliklə, bir çox dövlətlər qızıl standartdan əl çəkirlər.

ABŞ 1933 -ildə valyuta ilə qızılın əlaqəsini ləğv etdi.

1934-də yenidən qızıl standartına qayıtdı. Lakin dolların qızıla olan bərabərliyini (qızıl kursunu) azaltdı.

Əvvəlkinin 54%-nə bərabər kurs götürdü.

- Qızıl sikkələr sərbəst olaraq qızıl külçələrə dəyişdirilə bilər: qızıl sərbəst idxal və ixrac edilir. Beynəlxalq qızıl bazarında alınıb satılır;

- Ölkə daxilində olan qızıl ehtiyatı ilə daxilində pula olan tələb arasında nisbətən ciddi riayət edilirdi.

Qızıl standart əsaslanan Beynəlxalq hesablaşmalar mexanizmin müəyyən edilişi kursu ilə həyata keçirilirdi. Qızıl standart sistemi: qızıl sikkə, qızıl külçə və qızıl deviz standartları adı altında təzahür etmişdir. Bu qızıl standartının bir formasına digər formaya təkamül etməsi dünya kapitalizm sisteminin inkişaf gedişi ilə bağlı olmuşdur.

2. Dünya müharibəsindən sonra inkişaf etmiş ölkələrin lideri 30-cu illərin böhranına səbəb olan nöqsanlardan qurtarmaq üçün 1944-cü ildə Amerikanın Bretton-Vuds şəhərində Beynəlxalq konfrans çağırılır.

Avropa valyuta sisteminə daxil olan valyutalar və Avropa hesablaşma vahidi olan EKYU- da onların xüsusi çəkisi (EKYU-nun səbəti).

Fransa frankı – 19,3%

Almaniya markası – 30,0%

Britaniya funt sterlinqi – 12,6%

İtaliya lirası – 9,9

Holland quldeni – 9,5%

Belçika frankı – 7,8%

İspaniya pesto – 5,2%

Danimarka kronası – 2,5%

Portuqaliya eksuda – 0,8%

Yunan draxması – 0,7%

Lüksemburq frankı – 0,3%

2. Valyuta sistemi.

1. Kollektiv ehtiyat valyuta vahidlərindən biridə EKYU-dur. EKYU- səbətə daxil olan valyutaları dəyəri əsasında müəyyən edilir. Bura Avropa İttifaqına daxil olan 12 qabaqcıl Avropa dövlətləri daxildir.

Bu dövlətlər 1979-cu ildə EKYU yaradılması qərarına gəlmişlər. 1-EKYU-1,3 Amerika dollarına bərabərdir. EKYU- nun üzvü olan ölkələrin milli valyutalarını bu orta kursdan 2,25% fərqlənə bilirlər. Bu fərqlənmədən bəzi ölkələrə güzəşt edilmişdir. Bu güzəşt 1989-cu ildə həmin ittifaqa daxil olan İspaniya peseti üçün müəyyən edilmişdir. Eləcədə İtaliya üçün 1993-cü ildən 15% fərq olmasına güzəşt edilmişdir. EKYU-nun yaradılmasında əsas məqsəd Avropa İttifaqı Avropa ölkələrində valyuta kursunun sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, ABŞ dolları qızılı əvəz etməkdə o qədər də etibarlı hesab edilirdi. SSR-dən fərqli olaraq EKYU – da daha geniş tətbiq dairəsinə malikdir. Buradanda başqa bir səbəb meydana çıxır. EKYU - nun yaradılması Avropa valyuta sistemini dolların dəyişməsindən və ABŞ- ın iqtisadi hökümranlığından azad etməlidir.

Eləcədə Avropa birliyi dövlətləri arasında iqtisadi inkişaf əlaqələrini artırmaq, 1990 – ildə bu vahid valyuta sistemi xeyli genişlənir.

İngiltərə, İspaniya və Portuqaliya bura daxil olur.

1991-ildə Maastrix şəhərində (Niderlandiyada) vahid Avropa məkanı yaratmaq haqqında müqavilə imzalayırlar.

Avropa Birliyinin planına əsasən valyuta ittifaqı yaradılması planı 3 mərhələyə ayrılır.

• I. Mərhələ -1998 ildən başlayır və ilin sonunadək Mərkəzi Avropa bankı yaratmaq nəzərdə tutulubdur.

• II. Mərhələ 1999-2000 illər. Mərkəzi Avropa bankı valyuta dəyişilmələri əməliyyatlarında vahid valyutadan istifadə ediləcək . 2002-2003 Milli ölkələrin və qiymətli kağızların yeni Avropa pul vahidi adlanan YEYRO-ya dəyişdirilməsi həyata keçiriləcəkdir.

• III. Mərhələdə isə Avropa valyuta -iqtisadi ittifaqı məkanında olan bütün bank hesabları Avropa valyutasına çevriləcəkdir.

2. Beynəlxalq iqtisadi və valyuta münasibətlərinin sabitliyinə kömək etmək məqsədi daşıyır. Avropa valyuta sisteminin işləmə fəaliyyəti və inkişafı Delor planı adlanan planda şərh edilmişdir. 1989-cu ildə Avropa birliyinin görkəmli xadimi (komisiyyənin sədri) J. Delor Avropa valyuta birliyinin 3 pilləli planını tərtib etmişdir:

- 1) Avropa birliyi ölkələrinin qarşılıqlı əlaqələndirilmiş iqtisadi və valyuta siyasəti;
- 2) Bu ölkələrin mərkəzi bankının təsis edilməsi;
- 3) Milli valyutaları, həmin ölkələrin vahid valyutası ilə əvəz edilməsi.

Beləliklə, YEYRO -nun yaranması və həyata keçirilməsi ilə bütün Avropa dövlətlərinin pul vahidləri arasında möhkəm bərabərlik yaradacaqdır. Bu isə öz növbəsində ona səbəb olacaqdır ki, birja alverçiləri bir Avropa valyutasını digərinə nisbətən qiymətdən düşməsinə təsir edə bilməsinlər. YEYRO -nun mövcudluğu ilə bu ittifaq daxilində valyuta əməliyyatları asanlaşacaqdır.

3. Beynəlxalq valyuta və maliyyə kredit bazarı.

Beynəlxalq valyuta və maliyyə kredit bazarı dünya təsərrüfatının və BİM -in tərkib hissəsidir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi təsərrüfat həyatını beynəlmilləşməsi bir ölkənin milli valyutasının başqa ölkənin valyutasına dəyişmək zərurəti yaradır. Bu zərurətin reallaşması isə xüsusi valyuta bazarı vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu bazar müxtəlif ölkələrin valyutaları, çekləri, vakselləri, akreditləri ilə əməliyyat apardığı üçün Beynəlxalq valyuta bazarı adlanır. Beynəlxalq hesablaşma – Beynəlxalq valyuta maliyyə sisteminin əsas əlamətlərindən biridir. Bu sahədə olan bütün göstəricilər Beynəlxalq balanslarda öz əksini tapır. Bu balanslara aşağıdakıları aid etmək olar: ticarət balansı; xidməti balansı; kapitalın və kreditin hərəkəti balansı (KKHB), beynəlxalq borc; tələbnamə balansı; müəyyən dövr üçün hesablaşma balansı; tədiyyə balansı.

Ticarət balansı – müəyyən vaxt ərzində əmtəə ixracı ilə idxalı arasındakı nisbəti əks endirir. Xidmət balansı, qarşılıqlı xidmətlərin dəyərinin nisbətini göstərir.

Müasir valyuta bazarı üçün aşağıdakı cəhətlər xarakterikdir:

- 1) Valyuta bazarın beynəlxalq xarakterinin artması;
- 2) Valyuta əməliyyatlarında global miqyasların əksinə olaraq aşağı özəklərə müəyyən hüquq verilməsi. Elektron hesablaşmaları vasitəsi ilə banklar tərəfindən əməliyyatlar aparılması;
- 3) Valyuta əməliyyatlarının vahid şəkllə -ümumi hala salınması;
- 4) Alverçi əməliyyatlarının artması;
- 5) Valyuta kursunun qeyri sabitliyi.

Aydındır ki, beynəlxalq hesablaşmaların sabitliyində Beynəlxalq maliyyə – kredit institutlarının böyük rolu vardır. Ən böyük ixtisaslaşmanın beynəlxalq maliyyə kredit-institutları 1944- cü ildə yaradılmış beynəlxalq valyuta -fondu (B.V.F) və 1945- cü ildə

yarlanmış beynəlxalq rekonstruksiya və inkişaf (B.R.İ.B) bankı hesab olunur. Bu bankların hər ikisi BRETTON -BUDD konfransının qərarına əsas yaradılmışdır.

Valyuta münasibətləri məsələsində valyuta dönərliyi mərkəzi yeri tutur. Valyuta dönərliyi dedikdə, hər hansı bir milli valyutanın digər valyutalara dəyişdirilə bilməsi nəzərdə tutur. Əgər, milli valyuta sərhədlərdən kənarda işləyə bilərsə, əməliyyat aləti ola bilərsə, deməyə imkan verir ki, dünya miqyasında əmtəə dövriyyəsi həyata keçirilə bilsin. Tarixi baxımdan “dönərlik” və yaxud “sərbəst konvertləşmə” qızıl standart dövründə yaranmışdı.

Bank biletləri məhdudiyyətsiz qızıla dəyişdirilə bilirdi. Valyutanın qızıla dəyişdirilməsi birinci dünya müharibəsinə qədər mövcud olmuşdur. 1929- cu ildən isə hər bir ölkə qızıl tədavülüylə malik olmalıdır. Belə bir dönərliyi ancaq ABŞ dolları malikdir. 1971-ci ilədək mərkəzi banklar vasitəsilə qızıla dəyişdirilirdi. Deməli hazırda valyuta dönərliyini 2 növə ayırmaq olar: tam dönərlik, qismən dönərlik həyata keçirilir. 1958-ci ildən Qərbi Avropa ölkələrində qismən dönərlik həyata keçirilir. Ona görə də valyuta dəyərlərində “üzən” məzənnə deyilən məzənnədə mövcuddur.

MÖVZU VII

İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNDƏ BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRİN HÜQUQİ STATUSU

- 1. İkitərəfli investisiya müqavilələri**
- 2. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin regional beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi**
- 3. Enerji Xartiyasına Müqavilənin investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyəti**
- 4. İnvestisiya münasibətlərinin Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi**
- 5. İnvestisiya fəaliyyətinin qeyri-kommersiya risklərindən beynəlxalq hüquqi təminat mexanizmi**

1. İkitərəfli investisiya müqavilələri

Xarici kapital qoyuluşu üç komponentdən: qəbul edən dövlətin siyasi rejimindən, iqtisadi inkişafın sabitliyindən və hüquqi təminatdan asılıdır. Hüquqi təminatın daha səmərəli forması isə beynəlxalq hüquqi tənzimləmə ilə həyata keçirilməkdədir. Xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi isə özünün başlanğıcını ikitərəfli beynəlxalq investisiya müqavilələrindən götürür. İkitərəfli investisiya sazişlərində xarici sərmayənin müdafiə məsələləri ilə yanaşı, bir qayda olaraq, ümumi iqtisadi əməkdaşlığın və inkişafın genişləndirilməsi zərurəti ifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasının AFR, Norveç, Pakistan, Türkiyə və digər dövlətlərlə bağladığı İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında müqavilələri investisiya qoyuluşunun təşviqini nəzərdə tutur. Həmin müqavilələrdə qarşılıqlı olaraq tənzimləmə

prinsipləri, təminat və təhlükəsizlik, mübahisələrin həlli, investorların milli mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi meyarları və s. məsələlər öz əksini tapıb.

AR ilə Türkiyə Respublikası arasında İnvestisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında 1994-cü il 9 fevral tarixli Sazişin Preambulasında qeyd edilir ki, daha sıx əməkdaşlığı, xüsusi halda, bir tərəfin digər tərəfin ərazisinə qoyduğu sərmayəyə münasibətdə, onu artırmaq arzusu ilə, bu investisiyaların tənzimlənməsilə bağlı rejim haqqında razılaşmanın sərmayə və texnologiya axınına və tərəflərin iqtisadi inkişafına şərait yaradacağını qəbul edərək, investisiya qoyuluşuna əlverişli şərait yaradılmasına kömək etmək və səmərəli investisiya rejimi yaratmaq haqqında razılaşaraq müvafiq Sazişi bağlamaq qərarına gəlirlər.

AFR ilə bağlanmış Müqavilənin Preambulasında qeyd olunur ki, Müqaviləni imzalamaqla Tərəflər qarşılıqlı olaraq digər Tərəfin ərazisində vətəndaşlarının və müəssisələrin investisiya qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaratmaq istiqamətində söy göstərilir.

Xarici investisiyalara münasibətdə qəbul edən dövlət ilk növbədə investorun mənsub olduğu dövlətlə fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edərək milli qanunvericiliyinə deyil, beynəlxalq müqavilə formasında qarşılıqlı tənzimləmə formasına üstünlük verməkdədir. Həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli sazişlərdə investisiya fəaliyyətinin xüsusi rejimi ilə yanaşı, müqavilələrdə qarşılıqlı olaraq investorların hüquq subyekliyinin tanınması və dövlət (milli) mənsubiyyəti, qanunvericilik təminatları, bir sözlə beynəlxalq xüsusi hüquq münasibətləri sferasında meydana çıxan problemlərin ümumi hüquqi tənzimlənməsi əks olunur. Bir qayda olaraq beynəlxalq müqavilələrdə xarici investorlar üçün kapital qoyuluşu və onunla bağlı fəaliyyətə ədalətli, bərabərhüquqlu və əlverişli rejimin təmin olunması üzrə dövlətin öhdəliyi ifadə olunur.

Ümumi məsələlərlə yanaşı həmin müqavilələrdə investisiya prosesinin xüsusi məsələləri də təsbit edilir.

UNCTAD-ın hesabatlarına görə dünyada ən çox bağlanan sazişlərin bir kateqoriyasını məhz ikitərəfli investisiya müqavilələri təşkil edir. İkitərəfli investisiya sazişlərinin global xarakter alması onunla əlaqədardır ki, istər inkişafda olan, istərsə də keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər qeyri-bərabər beynəlxalq iqtisadi vəziyyətdə çoxtərəfli beynəlxalq investisiya sazişləri ilə inkişaf etmiş dövlətlər qarşısında öhdəlik daşımaq marağında deyillər. Buna görə də ikitərəfli sazişlər əsasən iqtisadi potensialı müxtəlif olan ölkələr arasında bağlanmış, daha sonra isə siyasi etimaddan asılı olaraq daha da genişlənərək ikitərəflilik çoxtərəfliyə transformasiya edilir. İkitərəfli investisiya müqavilələrinin Almaniya, ABŞ, Fransa, Yaponiya və s. modelləri fərqləndirməməkdir. Bu sahədə daha çox sazişlər II Dünya müharibəsindən sonra xarici investisiyalara xüsusi zərurət duymuş AFR-ə məxsusdur.

Xarici investisiyaların təhlükəsizliyinin təminat sferasında bir qayda olaraq AFR, Yaponiya, ABŞ modelləri diqqəti cəlb edir. Əgər ABŞ təminat, sığorta sistemi özünün “kvazibeynəlxalq” xarakteri ilə və ABŞ ilə ona mənsub şəxslərin xüsusi kapitalını qəbul edən dövlət arasında beynəlxalq investisiya sazişlərinin bağlanmasına əsaslanırsa, alman və yapon təminat sistemi isə beynəlxalq sazişin mövcudluğundan asılı olmayaraq dövlətdaxili təminatdan çıxış edir. Hər bir halda kapital ixrac edən dövlət qəbul edən dövlətdə siyasi risklə bağlı vəziyyət yarandıqdan sonra özünün investoruna dəymiş zərəri ödəyir və subroqasiya prinsipi əsasında qəbul edən dövlətə qarşı tələb hüququ həmin

dövlətə keçir. Qeyd etmək lazımdır ki, alman və yapon təminat sistemi nəzəri-praktik baxımdan beynəlxalq müqavilə qaydasını istisna etməsə də, subroqasiya üçün əsas kimi dövlətdaxili qanunvericilik çıxış edir.

AFR-in bağladığı sazişlər ABŞ müqavilələrindən daha geniş məzmunla malik olduğundan, sonradan ABŞ və AFR modelinə üstünlük verməkdədir. Nəticə etibarilə alman modeli investisiyaların daha geniş və xüsusi ad altında beynəlxalq hüquqi təminat sistemlərinin (investisiya mübahisələrinin həlli ilə bağlı beynəlxalq mexanizmlərin, qeyri-kommersiya risklərinin, beynəlxalq sığorta sisteminin və s.) yaradılmasını da sürətləndirmiş oldu. Nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün Amerika modelinin təhlükəsi ondan ibarətdir ki, “investisiya anlayışı” özündə qanunauyğun verilmiş lisenziyaları, əmtəələrin istehsalı və satışı, o cümlədən (faydalı qazıntıların hasilatı, kəşfiyyatı və s. ilə bağlı), qanunla və müqavilə ilə verilən hüquqları ifadə edir

İnvestisiya anlayışının müvafiq ABŞ modeli xarici investisiyaların daxil olmasında icazəli sistemi təsis etmiş ölkələrin qanunvericiliyə uyğun olmadığından və bir çox sahələr xüsusi icazə tələb edən fəaliyyət kimi qiymətləndirildiyindən təşviq edilmir. ABŞ modelinə görə investisiya fəaliyyəti publik-hüquqi xarakter kəsb etdiyindən qəbul edən dövlət tərəfindən onun geri çağırılması mümkün deyil və belə olduqda, müvafiq fəaliyyət beynəlxalq hüququn insan (əmlak) hüquqları ilə bağlı normalarla tənzimlənməlidir .

Problemin əhəmiyyətini nəzərə alaraq dövlətlər daha az tutumlu investisiya anlayışını əks etdirən sazişlərə üstünlük verir. Belə sazişlərin predmetini qarşılıqlı hüquqi təminatlar, təsərrüfat subyektlərinin tanınması və müdafiəsi, mübahisələrin həlli qaydaları və s. məsələlər təşkil edir.

İkitərəfli investisiya sazişləri müvafiq sahədə müəyyən davranış qaydalarının, beynəlxalq iqtisadi hüquq normalarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

AR ilə də ikitərəfli investisiya sazişləri bağlamış AFR-ın beynəlxalq sazişlərində xarici kapitalın milliləşdirilməsi və ondan təminat, kapitalın köçürülməsi, milliləşdirmə zamanı verilən, kompensasiyanın, eləcə də digər gəlirlərin sərbəst xarici köçürülməsi, qeyri-kommersiya risklərindən təminatlar və s. məsələlər ətraflı tənzimlənilir. Milliləşdirmə müstəsna hallarda və ancaq ictimai maraqlar naminə ekvivalent kompensasiya veriləcək məbləğdə istənilən digər dövlətə onun valyutasında və hər hansı bir xüsusi formal problemlər yaradılmadan köçürülmə imkanına malik olmalıdır. Ekspropriasiyaya görə kompensasiya, mənfəət və gəlirlər, bir sözlə investorun hüquqi ilə bağlı olan bütün ödəmələr Beynəlxalq Valyuta Fondu haqqında Sazişin müddəalarına uyğun olaraq valyuta paritetinin gözlənilməsilə həyata keçirilməlidir.

Müvafiq beynəlxalq müqavilələrdə hüquq tətbiqetmə prosesində anlaşılmazlıq yaranmasın deyə, beynəlxalq investisiya münasibətləri üçün əhəmiyyət kəsb edən (investisiya, kompaniya, investor, mənfəət gəlir və s.) anlayışların definisiyası verilir.

Beynəlxalq hüquqla xarici investisiyaların xüsusi halda milliləşdirilməsi yol verilir ki, bu da ikitərəfli investisiya sazişlərində də öz əksini tapıb. Burada ikitərəfli investisiya sazişləri yenilik təqdim etmir. Lakin bəzi ikitərəfli investisiya sazişləri, xüsusən də, ABŞ modeli ekspropriasiyaya və ya milliləşdirməyə bərabər istənilən tədbir və ya tədbirlər sistemi ilə bağlı müddəaları əks etdirir. İstər ekspropriasiya ilə bağlı tədbirlər sistemində, istərsə də ödəniləcək kompensasiya formulasının ifadə tərzində ilk tendensiya diqqəti cəlb edir. Belə ki, əsasən inkişaf etmiş dövlətlərin öz aralarında bağlanan sazişlərdə (məsələn, AFR ilə Hollandiya arasında bağlanan sazişdə “əsaslandırılmış kompensasiya” kimi)

ümumi ifadə formulası təsbit edilsə, iqtisadi inkişaf baxımından fərqli ölkələr arasında bağlanan sazişlər də isə (“çevik, adekvat, effektiv, ədalətli kompensasiyanın” verilməsi kimi) daha dəqiq formuladan istifadə olunur. Sonuncu variant AR ilə bağladığı beynəlxalq sazişlər üçün də xarakterikdir. Ekspropriasiya edilmiş əmlakın ödənilməsi meyarı da xarici kapitalın təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bəzi beynəlxalq sazişlərdə (məsələn, İtaliya və Kakidoniya arasında bağlanan ikitərəfli investisiya sazişində) götürülən əmlakın bazar qiymətilə ödənilməsi formulasından istifadə edilsə, digərlərində milliləşdirmə anında götürülmüş əmlakın real dəyəri ilə ödəmə nəzərdə tutulur.

İnvestisiya fəaliyyətində meydana çıxan xüsusi məsələlərdən biri də mübahisələrin həlli mexanizmi ilə bağlıdır. İnvestorlar bir qayda olaraq mübahisələrin həlli vasitəsi kimi qəbul edən dövlətin məhkəmə-arbitraj orqanlarına deyil milli mənsubiyyəti olmayan beynəlxalq kommersiya arbitraj məhkəmələrinə müraciətə üstünlük verirlər .

Müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələri qaldıqca və beynəlxalq hüquqda formal bərabərliyi faktiki iqtisadi bərabərliklə əvəz edən institut və normalar tam bərqərar olmadıqca, həmçinin xarici investisiyaların vahid beynəlxalq hüquqi rejimi müəyyən edilməyincə beynəlxalq investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində ikitərəfli investisiya sazişləri özünün əhəmiyyətini itirməyəcək.

2 Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin regional beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin regional tənzimlənmə mexanizmləri bir qayda olaraq maneə və məhdudiyyətlərin xarakterindən, xarici investorların daxilolma və fəaliyyət rejimindən asılı olaraq fərqləndirilir. Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Asiya-Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ASEAN), Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası (NAFTA) istisna olmaqla əksər integrasiya qrupları xarici investisiyaların daxil olmasında liberallaşdırmanı nəzərdə tutmurlar. Regional integrasiya sazişləri üçün xarakterik məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, bəzən investisiya məsələləri təsis sazişinə daxil edilsə, bəzən də sonradan əlavə saziş və protokol bağlamaqla investisiya məsələləri üzrə müstəqil tənzimlənmə sistemi formalaşdırılır.

İnvestisiyaların tənzimlənməsinin daha təkmil regional sistemi Qərbi və tədricən Mərkəzi Avropa ölkələrinin iqtisadi və siyasi mərkəzi kimi çıxış edən Avropa İttifaqı və onunla sıx əməkdaşlıqda olan digər Avropa strukturlarına məxsusdur. Azad ticarət zonasından ümumi bazara kimi inkişaf mərhələsi keçmiş Avropa İttifaqı iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində dövlətüstü mexanizmlər də təsis etməklə investisiya fəaliyyəti üçün də mühüm form kimi çıxış edir. Avropa İttifaqı ilə yanaşı Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası investisiya problemlərini də əks etdirən yeni konvensiya imzalayıb. Həmin konvensiyaya görə xarici investisiyaların daxilolma proseduruna münasibətdə milli rejim təqdim edilir. Eyni zamanda əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi, maliyyə bazarının tənzimlənməsi qaydalarının unifikasiyası, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası üzvü olan dövlətin müəssisəsinin digər üzvünün ərazisində sərbəst müəssisə yaratmaq hüququ və digər müəssisələrin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi təmin edilib.

Avropada kapitalın liberal fəaliyyət rejiminin əsası hələ 1994-cü ildə Belçika, Lüksemburq və Hollandiya arasında bağlanan Gömrük İttifaqı haqqında Sazişə təsadüf edir. Müvafiq saziş 1957-ci il İqtisadi ittifaqın yaradılması haqqında müqavilə ilə daha sərbəst iqtisadi məkanın yaradılmasına zəmin hazırlamışdı. 1957-ci il Müqaviləsinin 4-cü maddəsində qeyd edilir ki, hər hansı bir məhdudiyyət olmadan müvafiq dövlətlər arasında kapitalın sərbəst hərəkəti təmin olunmalıdır. Fiziki şəxslərin hərəkət sərbəstliyi qəbul edən müvafiq dövlətin rezidentləri üçün nəzərdə tutulan rejimlə müəyyən edilir (m.2).

Qeyd etmək lazımdır ki, istər bu Müqavilə, istərsə də Avropa İttifaqı Birliyinin təsis olunması haqqında Roma müqaviləsi (m.67, 70) kapitalın sərbəst hərəkətini prinsip olaraq bəyan etsə də, tam sərbəstliyi realizə etməmişdir. Belə ki, hər iki sazişdə kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti iqtisadi birliyin mövcudluğu üçün zəruri olan səviyyə ilə müəyyən edilirdi. Məsələn Roma Müqaviləsinin 67.1 maddəsi kapitalın hərəkətini tənzim edərək “bütün maneələrin götürülməsini” tələb etsə də, yenədə həmin maddədə əlavə şərtlər nəzərdə tutulurdu və qeyd edilirdi ki, məh dudlaşdırmalar ümumi bazarın fəaliyyəti üçün zəruri olan həddə kimi götürülür.

1992-ci il Avropa İttifaqı haqqında Maastrix Müqaviləsi kapitalın hərəkət rejiminin liberallaşdırılması haqqında yeni müddəaları təsbit edir. Müqavilədə qeyd edilir ki, üzv dövlətlər, həmçinin üzv dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında kapitalın hərəkətinə olan bütün maneələr aradan götürülür (m.73(b)). Bu müqavilədə kapitalın sərbəst hərəkəti üçün geniş təminat sistemi yaradılsa da, müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulur (m.73(f)).

Avropa İttifaqı çərçivəsində investisiyaların tənzimlənməsi:

- qarşılıqlı kapital qoyuluşunun tam liberallaşdırılması;
- iştirakçı ölkələrin müəssisələri üçün vahid qanunvericiliyin formalaşdırılması;
- qarşılıqlı olaraq investisiyaların stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsi;

- vahid hüquq qaydası çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin qovuşmasının dövlətüstü qaydalarının işlənilib hazırlanması;

- üçüncü dövlətlərlə digər integrasiya qanunları arasında investisiya əməkdaşlığının ümumi qaydalarının hazırlanması üzrə istiqamətləri nəzərdə tutur Xarici investisiyaların tənzimlənməsi üzrə Avropa İttifaqının iştirakı ilə müasir dövrün ən aktual sazişlərindən biri hazırlanmışdır. Avropa Enerji Xartiyası və Enerji Xartiyasına Müqavilə enerji sektorunda investisiyaların təhlükəsizliyi və liberal rejimin yaradılması istiqamətində əhəmiyyətli rola malikdir .

Avropa İttifaqının digər əməkdaşlıq formu Afrika, Karib hövzəsi və Sakit okean ölkələri ilə Loma (Toqo) konvensiyaları əsasında yaradılıb. Həmin sazişdə Avropa İttifaqı bazarlarına inkişafda olan ölkələrin məhsullarının qarşılıqlı olmadan preferensial çıxışı müvafiq ölkələr ixrac gəmilərini stabil saxlamaq üçün kənd təsərrüfatı məhsulları üçün STABEKS və xammal üçün SISMIN fondlarından subsidiya almaq, həmçinin müxtəlif humanitar, sosial yardım almaq hüququ təsbit edilib. Əgər I Loma Konvensiysı (1975) investisiya əməkdaşlığının ümumi prinsiplərini müəyyən edirdisə, IV Konvensiya (1989) investisiya əməkdaşlığının daha yeni məsələlərini rəqlamentləşdirir .

İnvestisiyaların sərbəst yerdəyişməsində xüsusi fəaliyyət mexanizmi əsasən inkişaf etmiş ölkələrin regionlararası klubu kimi çıxış edən OECD-yə məxsusdur. 1976-cı il Bəyannaməsinə əsasən transmilli korporasiyaların fəaliyyətini xarici investisiya fəaliyyəti ilə birlikdə tənzimləməklə xarici kapitallı müəssisələr üçün milli rejim, transmilli

korporasiyaya rəhbərlik üçün tövsiyələr təsbit edilib. Bəyannamənin 1991-ci il redaksiyasında digər məsələlərlə yanaşı dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi zəiflədilib. Birtərəfli əsasda birbaşa xarici investisiyalara nəzarətin zəiflədilməsi də irəli sürülüb.

OECD üçün birbaşa xarici investisiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu problemə həmişə önəmli yer verilir. Belə ki, Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi və Cari “görünməyən” əməliyyatların liberallaşdırılması Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Birinci qeyd etdiyimiz Məcəllə (1961) sərhədlərin şəffaflığı prinsipinə əsaslanır. Məcəllədə müəssisələrin idarəçilik fəaliyyətində iştirakı nəzərdə tutulmayan investisiyalar birbaşa investisiyalara aid edilmir. Məcəllə məcburi hüquqi qüvvə kəsb etməklə

- investisiyaların hərəkətində, yeni məhdudiyyətlər tətbiq etməməyə;
- yalnız təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində tətbiq ediləcək tədbirlərlə bağlı öncədən xəbərdarlığın edilməsinə əsaslanır.

OECD çərçivəsində transmilli korporasiyanın fəaliyyəti ilə bağlı: beynəlxalq transmilli korporasiyalar üzrə Komitə və Gizli əməliyyatlar və kapitalın hərəkəti üzrə Komitə də təsis edilmişdir. Bu komitələrin tərkibinə OECD-nin üzv dövlətlərinin, o cümlədən Avropa İttifaqının siyasətçiləri daxildirlər. Komitələrin birgə iclaslarında üçüncü dövlətlərdən müşahidəçilər də iştirak edə bilirlər. Əgər birinci komitənin üzvləri üzv-dövlətlərin nümayəndələrdirsə, ikinci komitədə OECD-nin Şurası tərəfindən təyin edilən müstəqil ekspertlər yığılır.

OECD xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində bir qayda olaraq özünün üzvlərinin yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq daha liberal tənzimləmə mexanizmindən, investisiyanın daha geniş anlayışından çıxış etməkdədir. Bu siyasətə əsaslanaraq 1995-ci ildə İnvestisiyalar üzrə çoxtərəfli Sazişin hazırlanmasına başlanmışdır. Sazişin hazırlanmasında qeyri-hökumət təşkilatları, transmilli korporasiyalar, ictimai xadimlər, hüquqşünaslar da fəal iştirak etmişlər. İctimaiyyətin atmaqda olan marağını nəzərə alaraq müvafiq layihə 1997-ci ildə Dünya Ticarət Təşkilatına verilmişdir. Problemin Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində həlli isə mümkün olmamışdır.

İnvestisiyalar üzrə çox tərəfli saziş layihəsi üçün mütərəqqi məsələlərdən biri investisiya anlayışını geniş aspektdə müəyyən edilməsidir. İnvestisiya anlayışı özündə müəssisələrdə iştirakı daşınmaz əmlak, portfel investisiyaları, qeyri-maddi əmlak və digər maliyyə vəsaitlərini də birləşdirir. Qeyd olunur ki, Sazişin məqsədinə görə investisiya dedikdə, investorun mülkiyyətində və ya nəzarətində olan istənilən aktivlər, o cümlədən müəssisələr (hüquqi şəxs qismində qeydiyyatda alınmış və ya digər qurumlar, fəaliyyətinin məqsədindən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Saziş iştirakçısı olan dövlətin hüquq normaları əsasında təsis edilən, fəaliyyət göstərən, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya, dövlət və xüsusi, səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, ortaqlıq, birgə müəssisə, fərdi sahibkarlıq, filial və assosasiyalar, təşkilatlar); səhmlər, istənilən digər iştirak forması və onunla bağlı istənilən hüquqlar: öhdəlik üzrə sənədlər, borc öhdəlikləri və borcun digər kreditlənmə forması və onunla bağlı bütün hüquqlar, həmçinin obyektlərin tikintisi üzrə müqavilələr, idarəçilik və istehsal, hasilatın pay bölgüsü müqavilələri; istənilən pul tələbi və müqavilə öhdəliklərinin naturada icrası ilə bağlı tələblər; əqli mülkiyyət hüququ; qanundan və ya müqavilədən, eyni zamanda konsessiya, lisenziya və icazədən yaranan hüquqlar və bütün digər maddi və qeyri-maddi, daşınar və

daşınmaz əmlak, eləcə də onunla əlaqəli əmlak hüquqları, icarə, ipoteka, girov və saxlamaq hüququ nəzərdə tutulur.

İnvestisiyalara üzrə çoxtərəfli Sazişin müddəaları hər hansı bir istisna olmadan bütün investorlara və investisiyalara eləcə də daimi nümayəndəliyin əməliyyat, idarəçilik fəaliyyətinə şamil edilir.

Sazişdə investorun anlayışı da özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir. Sazişə görə, investor kimi Saziş iştirakçısı olan dövlətdə daimi yaşayan və ya onun vətəndaşı olan fiziki şəxslər, eləcə də mülkiyyət formasından və fəaliyyətinin məqsədindən asılı olmayaraq iştirakçı dövlətdə onun hüquq normaları əsasında yaradılan və fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər və istənilən digər təşkilati-hüquqi qurumlar tanınır. Təşkilati-hüquqi qurumlar dedikdə, həm kommersiya, həm də qeyri-komersiya, xüsusi və dövlət, həmçinin səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, ortaqlıq, birgə müəssisə, fərdi sahibkarlıq, assosiasiya və təşkilatlar nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq investisiya münasibətləri üçün spesifik regional sazişlərdən biri də Amerika ölkələri-ABŞ, Kanada və Meksika arasında Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası (NAFTA) haqqında 1994-cü il Saziş qeyd edilməlidir.

NAFTA haqqında sazişin əsas məqsədini

- azad ticarət zonasının formalaşdırılması əsasında qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin və kapital qoyuluşunun yüksəldilməsi;

- investisiya, xidmət, əqli-mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi. rəqabət siyasəti və

sahibkarlığın sərbəst fəaliyyəti qaydalarının tənzimlənməsi əsasında müttəfiq firmalar üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin razılaşdırılmış şərtlərinin müəyyən edilməsi və s. məsələlərin həlli təşkil edir.

Sazişin “İnvestisiya” adlanan XI bölməsi qarşılıqlı kapital qoyuluşunda: milli rejim, daha əlverişlilik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsiplərini bəyan edir. Yenə də həmin bölmədə xarici fəaliyyətdən əldə edilən gəlirin sərbəst köçürülməsi; xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsi mexanizmi və müvafiq kompensasiyanın verilməsi qaydası; investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları təsbit edilib.

Sazişdə GATT-1994 qaydalarına uyğun olaraq inteqrasiya qrupuna daxil olan ölkələrdə keçid dövründə bütün rüsumları, qeyri-tarif maneələrini, investisiyalara münasibətdə məhdudiyyətləri ləğv etmək, əqli-mülkiyyət hüququ və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüquq normalarını harmonizasiya etmək nəzərdə tutulur. NAFTA çərçivəsində investorlara yeni müəssisələrin yaradılmasında milli rejimin təqdim olunması, investisiyalarla bağlı bütün ödəmələr üçün dövrəli valyutadan istifadə və gəlirin repatriasiyası, ekspropriasiyadan müdafiə mexanizminin yaradılması, hər hansı bir ticarət məhdudiyyəti qoymadan müəssisələrin təsis edilməsi və fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin yaradılması, maliyyə itkiləri zamanı mübahisələrin həlli üçün beynəlxalq arbitraj və digər prosedurlara müraciət hüququnun formalaşdırılması üzv dövlətlərin qarşılıqlı ticarət, investisiya dövriyyəsini kifayət dərəcədə yüksəltmişdir.

NAFTA –nın təsis sazişi üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, ümumi hüquq sisteminə uyğun olaraq investisiya anlayışı daha da geniş məzmun kəsb edir. İnvestisiya anlayışına kompaniyaların fəaliyyətinə aid olan müxtəlif aktivlər, o cümlədən səhmlər, firma öhdəliyi üzrə zəruri olan maddi və qeyri-maddi aktivlər, həmçinin daşınmaz əmlak, kapital öhdəliyi ilə əlaqəli faizlər, eləcə də tikinti üzrə kontraktlar və s. daxildir.

Müəssisələrin milli mənsubiyyət məsələsində inkorporasiya prinsipi qəbul edilsə də nəzarət paketi nəzəriyyəsi də istifadə edilir. Sazişdə qeyd olunur ki, müvafiq dövlətin investoru olmaq üçün həmin razılığa gələn dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olan müəssisənin və ya onun filialının yaradılması vacibdir. Bu zaman belə bir tələb də irəli sürülür ki, müəssisə NAFTA üzvü olan ölkələrin vətəndaşlarının nəzarətində olmalıdır. Müəssisəyə integrasiya qrupuna daxil olmayan ölkənin investorları tərəfindən nəzarət həyata keçirildikdə inkorporasiya prinsipi bir şərtlə nəzərə alınmaya bilər ki, müəssisə investorun ölkəsində elə bir ciddi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmasın.

Xarici investorların fəaliyyətinə, xüsusən də, daxilolma şərtlərinə münasibətdə biridigərini tamamlayan milli rejim hə daha əlverişlilik prinsipi təqdim edilir. Müvafiq prinsiplər müəyyən standartlara (rejimlərə):

- ədalətli və bərabərhüquqlu rejim;
- investorların hüquq və maraqlarının müdafiəsinə əsaslanır.

İnvestisiya fəaliyyəti müəyyən hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Belə ki, ümumi istisnaya görə milli təhlükəsizlik, bütün dünyada sülhün təmini, ictimai qaydanın qorunması naminə məhdudiyyətlər tətbiq edilə bilər. Eyni zamanda Dünya Ticarət Təşkilatı hüquqna uyğun olaraq NAFTA çərçivəsində müəssisələrə yerli komponentlərin istifadəsi üzrə tələblərə, o cümlədən idxal və satış həcmi məhdudlaşdırmaq və s. kimi tələblərə yol verilmir.

Bəzi regional investisiya sazişlərə özünün qeyri-liberal xarakteri diqqəti cəlb edir. Buna misal olaraq 1973-cü il And sazişi qeyd edilə bilər. Məhz bu faktı nəzərə alaraq İnvestisiyalar üzrə Cənub-şərqi Asiya dövlətinin Assosiasiyası 1987-ci il Sazişində birbaşa xarici investisiyalar üçün liberal rejim haqqında müddəa təsbit edir. Bu məsələdə dövlətdaxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi zərurətini, həmçinin birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə 1995-ci ildə Banqkoqda ASEAN ölkələrinin dövlət başçılarının görüşündə birbaşa xarici investisiyaların təşviqi və əməkdaşlıq üzrə fəaliyyət proqramı qəbul edilib.

3. Enerji Xartiyasına Müqavilənin investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyəti

Enerji Xartiyasına Müqavilədə həm investor, həm də investisiya məfhumuna geniş açıqlama verilir. Razılığa gələn tərəfin qüvvədə olan qanunvericiliyinə uyğun olaraq müvafiq dövlətin ərazisində yaşayan və ya vətəndaşlığa malik olan fiziki şəxslər (m. 1 (7)); müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis olunmuş müəssisə və ya təşkilat (m. 1 (7)) investisiya münasibətlərin subyekti kimi xarakterizə olunur.

İnvestisiya anlayışına isə investor tərəfindən birbaşa və ya dolayısı ilə idarə edilən və ya ona məxsus aktivlərin bütün növləri kimi-maddi və qeyri-maddi, həmçinin daşınar və daşınmaz əmlak və digər əmlak hüquqları kimi, icarə, ipoteka, girov və əmlakın saxlanması hüquqları; kompaniya və ya müəssisədə pay (iştirak) formaları və ya səhm, həmçinin öhdəlik, paylı müəssisənin və ya kompaniyanın borc öhdəliyi, tələb hüququ; enerji sektorunda hər hansı təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün qanuna əsasən verilən istənilən lisenziya və icazə (m. 1 (6)) və ya kontrakt üzrə qanuna uyğun təqdim edilən istənilən hüquq, gəlirlər, əqli mülkiyyət aid edilir.

Müqavilənin 10-cu maddəsində nəzərdə tutulur ki, razılığa gələn hər bir dövlət öz ərazisində digər razılığa gəlmiş dövlətin investorlarına idarəetmə, istifadə, sahiblik və sərəncam vermədə hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verməməli və stabil, bərabər, əlverişli və şəffaf şərait yaratmaqla investisiyaları təşviq etməlidirlər. Müqavilənin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi rejimi ilə bağlı qeyd olunur ki, heç bir halda belə investisiyalara beynəlxalq hüquqla, həmçinin müqavilə öhdəlikləri ilə təqdim olunan rejimdən az əlverişli olan rejim təqdim olunmamalıdır (m. 10 (1)). Beynəlxalq təcrübəyə görə, investisiya sazişləri bir qayda olaraq ya milli, ya da əlverişli rejimə əsaslanır. Bu müddəanın təfsirindən də belə bir nəticə əldə etmək olardı, lakin həmin maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan müvafiq dövlətin öz investorlarına və yaxud da istənilən razılığa gələn üçüncü dövlətin investoruna təqdim olunan rejimdən az əlverişli olmayan rejimin təqdim olunmasına **çalışacaqlarını** qeyd etmələri (m. 10 (2)) həmin normanın “yumşaq hüquq” (soft law) xüsusiyyəti ilə bağlıdır.

Avropa Enerji Xartiyası qeyri-ayrı-seçkilik prinsipini minimal standart kimi daha əlverişlilik prinsipini yalnız bəyan etmiş, milli rejim prinsipinə gəldikdə isə bu haqda Əsas sazişin və ya Protokolun qəbul olunacağını nəzərdə tutur (IV bölmə: Yekun qaydalar). Müqavilənin 10-cu maddəsinin 4-cü bəndində qeyd olunur ki, 3-cü bənddə nəzərdə tutulan (yəni milli və yaxud da daha əlverişli) rejimin təqdim olunması ilə bağlı öhdəliyi əks etdirən Əlavə Müqavilə imzalanmalıdır. Müqavilədə investisiya qoyuluşunun ilkin mərhələsində həmin prinsiplərin nəzərdə tutulmaması keçid iqtisadiyyatlı dövlətin çoxtərəfli sazişlə özlərini xarici investorun, transmilli korporasiyaların qarşısında enerji resurslarının hasilatı və idarəçiliyi kimi strateji bir sahədə öhdəlikləndirmək istəməməsi ilə bağlı olmuş müvafiq münasibətlərin rejimlə bağlı ikitərəfli sazişlərə üstünlük verilmişdir. Enerji Xartiyasına Müqavilədə daha əlverişlilik prinsipi yalnız investisiyaların təminat və təhlükəsizliyi sahəsində nəzərdə tutulduğu halda ilkin investisiya mərhələsi üçün differensiasiya olunmuş rejim ifadə edilib.

Enerji Xartiyasına Müqavilənin 10-cu maddəsinin 6 (b) bəndində qeyd edilir ki, razılığa gələn tərəf istənilən vaxt, digər razılığa gələn tərəflərin investorlarının enerji sektorunda təsərrüfat fəaliyyətinin bir hissəsinə və yaxud bütün növlərinə üçüncü bənddə göstərilən rejimi könüllü olaraq təqdim etmək öhdəliyi götürə bilər. Belə öhdəlik Katibliyə bildirilir və “VC Əlavəsinə” daxili edilərək Müqaviləyə uyğun olaraq məcburi qüvvə kəsb edir.

Enerji Xartiyasına Müqavilə keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin iqtisadi maraqlarını təmin etməklə yanaşı, həm də global iqtisadi mexanizmlərin təşviqini nəzərdə tutan GATT-1994 qaydalarına istinad edir. Buna misal olaraq üzv dövlətlər

- millin qanunvericiliyə görə xarici kapitallı müəssisələrin müəyyən sayda milli əmtəələrdən məcburi istifadəsini;

- hüquqları məhdudlaşdıran xüsusi ixrac qaydasını;

- istehsal olunan əmtəələrin ixracına kvotanın qoyulmasını və s. təşviq edə bilməzlər.

Xarici kapitalın milliləşdirilməsi zamanı Müqavilə ədalətli, çevik və effektiv kompensasiya formulasından çıxış edir.

Beynəlxalq investisiya hüququnda “kompensasiyasız ekspropriasiyaya yol verməmək” prinsipi Müqavilə üçün də xarakterikdir. Müqavilənin 13-cü maddəsində milliləşdirməyə (ekspropriasiya) müəyyən hallarda

- dövlət maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə;

- ayrı-seçkilik olmadan;
- zəruri hüquqi prosedurları gözləməklə;
- çevik, ədalətli və effektiv kompensasiya verməklə yol verilir.

İnvestor milliləşdirmə həyata keçirən dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq həmin dövlətin müvafiq məhkəməsinə və ya digər səlahiyyətli müstəqil orqana qiymətləndirmə və ödəmə ilə bağlı müraciət etmək hüququna malikdir (m. 13(2)). Müqavilədə müharibə, hərbi konflikt, vətəndaş itaətsizliyi və başqa analoji hadisələr zamanı dəymiş zərərə görə restitusiya (ödəmə) nəzərdə tutulur (m.12). Əmlakın məhv olmasına görə çevik, kifayət qədər də effektiv restitusiya və ya ödəmə rejimi və istənilən tənzimləmə növü üçün ərazisində müvafiq hadisələr baş vermiş dövlətin öz investorlarına, istənilən razılığa gələn digər tərəfin investorlarına və ya üçüncü dövlətin investorlarına təqdim olunan rejimdə daha əlverişli rejim təqdim edilir.

Beynəlxalq sazişlərdə İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri üzrə Sazişdə olduğu kimi tərəflərin investorlarının sərmayələrinə ədalətli və bərabər rejim təqdim etmək öhdəliyi nəzərdə tutulur (m.10(1)). Beynəlxalq hüquqda “ədalətli rejim” “hüquq, qanunvericiliyin əsasında”, “beynəlxalq hüququn mənbələrində nəzərdə tutulan tələblərə müvafiq”, “investisiya idxal edən dövlətin öhdəliklərinə müvafiq” qaydad təfsir olunur. “Bərabər” rejim isə bütün tərəflərin, o cümlədən, investorun, onun mənsub olduğu investisiya ixracçısı və investisiya idxal edən dövlətin maraqlarını təmin etməyi nəzərdə tutur.

İnvestisiyaların müdafiəsi və yaxud da dəymiş zərərə görə ədalətli kompensasiya prinsipi beynəlxalq hüquqi ifadəyə malik olduğu kimi, dövlətdaxili hüquqla da təsbit edilib. Xüsusi mülkiyyətin qanunla qorunması Prinsipi, ilk növbədə konstitusiya əsasına malikdir. AR Konstitusiyasının 13-cü maddəsində qeyd olunur ki, AR-də mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsində isə dövlət və ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan olan dəyərini ədalətli qaydada ödəmək şərti ilə yol verilir, əmlakın tam müsadirəsinə isə icazə verilmir. Elə həmin maddədə mülkiyyətin məhkəmə qaydasında müdafiəsi prinsipi əks olunub (m.29.IV). Bu konstitusion norma yalnız milli investorlar üçün deyil, həmçinin xarici sərmayəçilərə də şamil edilir. Belə ki, Konstitusiyanın 69.I maddəsi əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün milli rejim prinsipi nəzərdə tutur. Milli rejim prinsipi Xrici investisiyaların müdafiəsi haqında 1992-ci il Qanunda və digər aktlarda da təsbit olunub.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında (1995) xarici investorlar üçün qanunvericilik təminatı ilə bağlı müəyyən sistem fəaliyyət göstərir. 29-cu maddədə qeyd edilir ki, heç ki mülkiyyətçinin iradəsinin əksinə olaraq onu mülkiyyətindən məhrum edə bilməz. Yalnız məhkəmənin qərarı mülkiyyət hüququnun məcburi kəsilməsi üçün əsas ola bilər.

Xarici investisiyaların müdafiəsi ilə bağlı digər təminat milliləşdirmə və ya ekspropriasiya baş verdikdən sonrakı prosesi əhatə edir. Beynəlxalq hüquq “təbii ehtiyatlar üzərində dövlət suverenliyi” (AR Konstitusiya, m.14) hüququndan doğan dövlətin xüsusi mülkiyyəti milliləşdirmək hüququnu tanıyır və qəbul edir, lakin beynəlxalq hüquqda formalaşmış “ədalətli kompensasiya verilmədən milliləşdirilməyə yol verməmək” prinsipi milli qanunvericilikdə də əks olunub (AR Konstitusiyası, m.29.IV) və həmin prinsipə

müvafiq olaraq investora, o cümlədən xarici investora dəymiş zərərinin əvəzinin ödənilməsi mexanizmi təminat üçün hüquqi əsas yaradır.

Müvafiq prinsip AR-in neft kontraktlarında tərəflərin hüquq və vəzifələrinin, ilk növbədə, hökumət təminatlarının əsasını təşkil edir. Abşeron dəniz blokunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Şevron şirkətilə ARDNŞ arasında 1997-ci ildə bağlanmış Sazişdə qeyd edilir ki, Podratçı tərəflərin heç bir hüquqların mənafeyə və əmlakı AR-in hər hansı hakimiyyət orqanlarının hər hansı hərəkətləri nəticəsində ekspropriasiyaya, milliləşdirməyə və ya başqa şəkildə özgəninkiləşdirilməyəcəyinə təminat verilir. Lakin "Təminat" müddəalarına baxmayaraq, Podratçı tərəfin hər hansı hüquqları, mənafeləri və əmlakı ekspropriasiya edilərsə, milliləşdirilərsə və ya başqa şəkildə özgəninkiləşdirilərsə, hökumətin, əlverişli konyuktura şəraitində əqdlə maraqlı olan alıcının və satıcının mövcudluğu şəraitində nəqd pulun diskontlaşdırılmış axınları metodunu tətbiq edərək Podratçıya müəyyən edilmiş tam bazar dəyərilə, dollarla, tam həcmdə, dərhal kompensasiya verilməsini təmin edəcəyinə Podratçı tərəfin göstərilən hüquqlarının, mənafeələrinin və əmlakının tam bazar dəyərini qiymətləndirmək üçün mötəbər beynəlxalq nüfuza malik investisiya bankını, arbitraj məhkəməsinə təyin edəcəyinə və s. təminat verir (Əlavə 5, m.1(e)).

Xarici investisiyalarının müdafiəsi yalnız ekspropriasiya, milliləşdirmə ilə bağlı məhdudlaşmır. Həmçinin qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən (Kontraktın 23.2-ci maddəsi), valyutanın xaricə çıxarılmasından (192), hasilata sərəncam hüququ (m.19) və s. təminatlar da kontraktlarda əks etdirilib.

4. İnvestisiya münasibətlərinin Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi

Xarici investisiyaların universal qaydad tənzimlənməsi GATT-ın Uruqvay (1986 1994) raunduna təsadüf edir. Hərgah xarici kapital qoyuluşunun müxtəlif aspektlərinə, o cümlədən xarici investisiyaların maliyyə aspektlərinə Beynəlxalq Valyuta Fondunun təsis Sazişində (m.IV.b.3), ticarət aspektinə Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdə (GATT) münasibət ifadə edilib. Mübahisələrin həlli qaydaları, investisiya təhlükəsizliyi və qeyri-kommersiya risklərinin sığorta mexanizmləri də müxtəlif vaxtlarda universal qaydada beynəlxalq hüquqi tənzimlənmənin predmetinə daxil edilmişdir. Belə ki, 1965-ci ildə Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında Vaşinqton Konvensiyası İnvestisiya Mübahisələrinin həlli üzrə Mərkəzi təsis etmişdir.

, bir qədər sonra 1985-ci ildə İnvestisiya təminatları üzrə çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında Suel Konvensiyasının qəbulu problemin həllində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur . Bilavasitə investisiya fəaliyyəti, investisiyaların daxilolma mexanizmi və digər bu kimi məsələlər müxtəlif səbəblərdən universal beynəlxalq hüquqi tənzimlənmənin obyektinə daxil edilməmişdir. Yalnız, Uruqvay raundu ilk dəfə bu məsələyə müəyyən bir münasibət bildirir. Belə ki, digər sazişlərlə yanaşı Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş Saziş (GATS), İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri üzrə Saziş (TRIMS) və Əqli mülkiyyətin ticarət aspektləri üzrə Saziş (TRIPS) qəbul edilir. Özünün

məhdud xarakterinə baxmayaraq TRIMS bilavasitə xarici investisiya qoyuluşunu tənzim edən sənəd kimi qəbul edilməkdədir.

BMT-nin Havana Ticarət və məşğulluq üzrə konfransında hazırlanan, lakin hüquqi qüvvəyə minməyən Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Nizamnaməsinin III fəslində qeyd edilir ki, iştirakçı dövlətlər istər dövlət, istərsə də xüsusi beynəlxalq investisiyaların iqtisadi inkişafın yüksəldilməsində əhəmiyyətini qəbul edərək beynəlxalq kapitalın fəaliyyətini iqtisadi baxımdan stimullaşdırmaq marağındadırlar. İştirakçı dövlətlər mövcud beynəlxalq sazişlərə riayət etməklə:

- xarici investisiyaların dövlətlərin daxili işinə qarışmaq vasitəsi olmaması üçün müvafiq tədbirlər görmək;
- investisiyaların mümkün şərtlərini və həcmi müəyyən etmək;
- mövcud və gələcək investisiyalara münasibətdə konkret hüquqi tələb və qaydaları müəyyən etmək və s. səlahiyyətində olduqlarını bəyan edirlər.

Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının yaradılmasında məqsəd Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının ardınca beynəlxalq ticarət və investisiya münasibətlərinin davamlı tənzimlənməsini təmin etmək təşkil edirdi. Bu məqsəd Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Nizamnaməsində də təsbit edilmişdi. Bir qisim dövlətlərin maraqlarına cavab verməyən müvafiq layihə qəbul edilməsə də, problemin həllinə qismən də olsa, nail olmaq məqsədi ilə GATT qəbul edilir

Xarici investisiyaların, o cümlədən, transmilli korporasiyaların fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin onlara nəzarət, bir qayda olaraq dövlətdaxili qanunvericiliklə təmin edilirdi. GATT-ın qəbul edilməsi yalnız ticarət münasibətlərinə deyil, beynəlxalq investisiya münasibətlərinin də hüquqi tənzimlənməsinə təsir etmiş olur. GATT-ın qəbul edilməsi problemin universal qaydada beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin başlanğıcını qoyur. Məlum olduğu kimi, GATT iştirakçı dövlətlərə ticarət münasibətlərində yalnız tarif tənzimlənməsindən istifadə etməyə icazə verir. Şübhəsiz ki, investisiya münasibətlərinin kompleks tənzimlənməsi GATT çərçivəsində mümkün deyildi. GATT müddəaları müasir beynəlxalq ticarət münasibətlərində yalnız qarşılıqlı tarif məhdudlaşdırılmasına əsaslandığından, bilavasitə xarici investisiyaları tənzim edə bilməzdi. Bunu nəzərə alaraq, ancaq çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundunda bu məsələ yeni məzmununda gündəliyə gətirilir. TRIMS-in bir sıra məsələləri qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır.

Qəbul edilmiş Sazişin ticarət aspektli “investisiya tədbirlərinin” anlayışı da qeyri-müəyyənlik yaradır. Professor A.Fatouros yazırdı ki, çətin təsəvvür etmək olur ki, investisiyaya aid hansısa tədbirlər hər hansı bir formada ticarətə aid olmasın. Onlar, bir qayda olaraq, dövlətin ərazisində həmin dövlətin milli maraqlarını gözləmək şərti ilə transmilli korporasiyaların fəaliyyətini stimullaşdırmalıdır. İnvestisiya münasibətlərini tənzim edən və Uruqvay raundunda qəbul edilmiş İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş istər məzmun baxımından, istərsə də ad baxımından tənqid edilmiş və qeyd edilir ki, TRIMS beynəlxalq ticarətin azadlığı prinsipinə zidd olmaqla ticarətdə qeyri-tarif məhdudiyyətləri effektini yaradır.

TRIMS təbii ehtiyatlar üzərində “ayrılmaz” dövlət suverenliyi prinsipinə uyğun olaraq transmilli korporasiyaların ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı əsasən inkişafda olan ölkələrin maraqlarına yönəldiyinə onun bəzi müddəaları xarici investor üçün müxtəlif məhdudlaşdırıcı tələblərə əsaslanır və müvafiq dövlətlərin milli təhlükəsizliyin təmin

olunmasına yönəlib. Daha çox diqqət cəlb edən tələblərdən xarici investor istehsal etdiyi məhsulun və ya xidmətin müəyyən hissəsini yerli bazarda realizə etməli və yaxud da müvafiq dövlətdə müəyyən istehsal sahələrini inkişaf etdirmək öhdəliyidir. İxracla bağlı tələbə görə investor növbəti sadalanan şərtlər daxilində istehsal etdiyi məhsulu ixrac edə bilər:

- a) istehsal olunmuş məhsulun müəyyən edilən minimal sayından; və ya
- b) son məhsulun müəyyən mütləq sayından; və ya
- c) xarici investorun idxal satın almalarını kompensasiya edən sayından; və ya
- d) elə bir ölçüdə ki, xarici investorun bütün valyuta xərcləri bağlanmış olsun.

Xarici investorlar üçün qeyri-məqbul digər tələblər özünün xarakterinə həm də qeyri-ticarət xarakterli ola bilər:

- investisiyanın qəbul edən dövlətin təsərrüfat subyektlərinə yeni texnologiyadan istifadə etmək imkanının verilməsi ilə bağlı tələbin nəzərdə tutulması;
- müvafiq investisiya layihələrində bərabər iştirak prinsipinin təmin olunması

öhdəliyinə görə xarici investorla bərabər qəbul edən dövlətin təsərrüfat subyektlərinin qanunvericilik qaydasında minimum iştirakının həyata keçirilməsi;

- nominal ölçüdə yerli işçi qüvvəsindən və idarəçilikdən istifadə, layihənin, bir

qayda olaraq, investisiya qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatının zəif inkişaf etmiş sahələrində yerləşdirilməsi, yerli maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üzrə tələblər və s. qeyd edilə bilər.

İlk baxışdan müvafiq tədbirlər kapitalın sərbəst hərəkətinə maneə kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin dövlətlərin müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsi sərbəst, liberal beynəlxalq ticarət dövrüyyəsində yalnız sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin daha da varlanmasına xidmət etmiş olardı. Məhz belə tədbirlər, ilk növbədə, müxtəlif inkişaf səviyyəli iqtisadi sistemləri yaxınlaşdırmalıdır. Heç şübhəsiz ki, bu mənada TRIMS inkişafda olan dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyini stimullaşdırmalıdır. Yalnız bundan sonra investisiya “tədbirləri” investisiyanın ticarətini nəzərdə tutan universal sazişlə əvəzlənməlidir. Ticarət xarakterli investisiya tədbirləri bu sahədə ilk və daha geniş formada hazırlanmış tədbirlərdir. Adətən əmtəələrin alqı-satqısının liberal prinsip və normalarının maddi faktorlara tətbiqi qeyri-mümkün olur. Dövlətlərin iqtisadi inkişaf tarazlığına nail olunduqca investisiya tədbirlərinin dəqiq siyahısı və mexanizmi müəyyən edilməli və beynəlxalq ticarətin və investisiyaların sərbəst dövrüyyəsinə zidd gələn tədbirlər ləğv edilməlidir.

Xarici kapital qoyuluşunda qəbul edən dövlətin ictimai maraqları (həmrəylik inkişaf hüququ) ilə xarici investorun (fərdi mülkiyyət) hüquqları toqquşur. Əslində, bu iki inkişaf meylinin xüsusi mülkiyyətin mütləq müdafiəsinin qərb modeli ilə həmrəylik maraqlarından çıxış edən şərq modelinin toqquşmasıdır. Bundan çıxış yolu isə hər iki tərəfin maraqlarının maksimum uzlaşdırılması nəticəsində mümkündür. İnkişafda olan ölkələr TRIMS-dən onun əvəzində daha təminatlı beynəlxalq hüquqi mexanizm aldıkları halda imtina edə bilərlər. Bu sahədə istənilən danışıqların predmetini inkişafa yardımla investisiya liberallaşdırmasının konsensusu təşkil etməlidir.

TRMIS-in hər hansı bir tənqidinə baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə olaraq universal səviyyədə xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi sferasında müəyyən tədbirlər formalaşdırmışdır. Xüsusən də, xarici ticarət dövrüyəsini çətinləşdirən və məhdud sayda qadağanedici tədbirləri müəyyən etməklə üzv dövlətlərə müvəqqəti qaydada və zərurət olduqda GATT üzrə öhdəliklərdən imtina etmək imkanı verir. Qeyd etmək lazımdır ki, TRIMS bu sahədə boşluqları müəyyən etməklə gələcək inkişaf meyllərini təsdiqləmiş oldu.

5. İnvestisiya fəaliyyətinin qeyri-kommersiya risklərindən beynəlxalq hüquqi təminat mexanizmi

Xarici investisiyalar üçün əsas təhlükələrdən biridə qeyri-kommersiya riskləri ilə bağlıdır. Müvafiq risklərdən beynəlxalq hüquqi sığortanın təşkilatı mexanizminin yaradılmasına 1985-ci ildə İnvestisiya təminatları üzrə çoxtərəfli Agentliyin (Multilateral Investment Guarantee Agency-MİGA) təsis edilməsi ilə nail olunub. MİGA hüquqi status baxımından daimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatdır. MİGA beynəlxalq hüquq subyektiyinə malik olduğundan beynəlxalq müqavilələr bağlayır və fəaliyyət xüauaiyyətlərindən asılı olaraq hüquqi şəxs kimi investisiya təminatları verir. Agentlik beynəlxalq müqavilələrlə yanaşı, eyni zamanda beynəlxalq kontraktlar bağlamaq, daşınmaz və daşınar əmlak əldə etmək, alqı-satqı münasibətlərinə daxil olmaq, məhkəmə iddiası ilə çıxış etmək, sığorta və yenidən sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə keçirmək malikdir.

MİGA-nın sığorta mexanizminin əhəmiyyəti ondadır ki, xarici investorla qəbul edən dövlət arasında bağlanmış kontrakdan mübahisə yarandıqdan sonra və qəbul edən dövlət öhdəliyini lazımi qaydada yerinə yetirmədikdə investorun qəbul edən dövlətə qarşı tələb hüququ subroqasiya prinsipi əsasında öncədən investorla MİGA arasında bağlanmış sığorta kontraktına əsasən həmin Təşkilata keçid. Agentliyin verdiyi təminatın özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, investorun qəbul edən dövlətə qarşı tələb hüququ subroqasiya əsasında MİGA-ya keçid və *pacta sunt servanda* prinsipinə uyğun olaraq dövlətlə Təşkilat arasındakı üzlük müqavilə öhdəlik dövlət üçün beynəlxalq hüquqi məsuliyyət yaratmış olur. Belə bir hal isə investisiya marağında olan qəbul edən dövlət üçün qeyri-məqbul vəziyyətin yaranmasına səbəb olduğundan dövlətlərin investor qarşısında öz öhdəliyini yerinə yetirməkdə maraqlı olur.

Qeyri-kommersiya risklərinin təminatlandırılan digər beynəlxalq təşkilatlardan fərqli olaraq MİGA Dünya Bank qrupunda üzlüyə malikdir. Məhz belə bir status ona “İmtiyazlı kreditor statusu” ilə böyük üstünlük verir. “İmtiyazlı kreditor statusuna” görə dövlətlərin MİGA qarşısında öhdəliyi növbədənəknar təmin edilir.

MİGA tərəfindən təminatlandırılan investisiya anlayışı “birbaşa” investisiyaları əhatə etməlidir. Konvensiya bilavasitə səhmdar iştiraka (yəni, nizamnamə kapitalında paya sahib olmaqla), həmçinin səhmdarlar üzrə investisiyalara istinad edir. Birbaşa investisiyaların Konvensiyada sadalanmayan formaları Direktorlar Şurası tərəfindən müəyyən edilir və bu anlayışa investorun ölkəsində olmayan, digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə uzunmüddətli hüquqları əldə etmək məqsədi ilə həyata keçirilən xarici investisiyalar da daxildir. Uzun müddətli maraqlar, hüquqlar dedikdə, investisiya alan müəssisənin idarəçiliyində uzunmüddətli təsirə malik real idarəçiliyin əldə edilməsi nəzərdə tutulur.

Müvafiq olaraq bu halda xarici birbaşa investisiya anlayışı xidmət və idarəçilik müqavilələrini, lisenziya, hasilatın pay bölgüsü sazişlərini əhatə edir MIGA tərəfindən investora təminatın verilməsi üçün qəbul edən dövlətin investisiyaya razılıq verməsi məcburi tələblərdən biridir. Belə bir qayda MIGA ilə qəbul edən dövlət arasında anlaşma yaratmağa xidmət edir.

MIGA-nın təminatının subyekti aşağıdakılar ola bilər:

- bir neçə vətəndaşlığı olduğu halda qəbul edən dövlətin vətəndaşı olmayan digər üzv-dövlətlərin vətəndaşları;

- hüquqi şəxs və ya onun əsas müəssisəsi üzv-dövlətin əraisində yerləşməli və ya

formalaşdırılmalı və yaxud da həmin hüquqi şəxsin kapitalının əsas hissəsi üzv-dövlətlə və ya onun vətəndaşlarına məxsus olmalıdır, bir şərtlə ki, həmin üzv-dövlət qəbul edən dövlət olmasın.

MIGA investisiya layihələrinin keyfiyyət xarakteristikasını, inkişaf üçün zərurətini yoxladıqdan sonra qəbul edən dövlətin razılığı olduğu halda onlara təminat verir. Yoxlama zamanı investisiya layihələri iqtisadi baxımdan əsaslandırılmalı və investisiyanı qəbul edən dövlətin bəyan etdiyi qaydalara, həmçinin qəbul edən dövlətin bəyan etdiyi inkişaf prioritetlərinə və məqsədlərinə uyğunluğu müəyyən edilməlidir.

İnvestisiya layihəsini qəbul edən dövlətin iqtisadi inkişafı aspektindən qiymətləndirilməsi zamanı qəbul edən dövlətə çatacaq vergi və yığımların miqdarı, ixrac gəlirlərinin həcmi, yeni iş yerlərin açılması, sosial mədəni proqramların mövcudluğu və s. nəzərə alınır.

Konvensiyada MIGA tərəfindən sığortalanan 4 növ qeyri-kommersiya riski qeyd olunur. Qeyri-kommersiya risklərinin növləri kimi

- ekspropriasiya və ya analogi tədbirlərdən;
- hərbi və vətəndaş itaətsizliyindən;
- valyutanın xaricə köçürülməsinin qeyri-mümkünlüyündən;
- qəbul edən dövlətin özünün kontrakt öhdəliyini pozmasından təminat verilir.

Konvensiyada investorun mülkiyyətinin götürülməsi (milliləşdirilməsi), həm də onun kapital qoyuluşundan əldə etdiyi gəlirlərdən məhrum edilməsi başa düşülür. Tədricən və yaxud da sürünən ekspropriasiya qismində verilmiş lisenziyanın müddətinin uzadılmasından imtina edilməsi, sərbəst idxal-ixrac əməliyyatlarının keçirilməsinin qarşısının müxtəlif vasitələrlə alınması, eyni zamanda dolayısı ilə iqtisadi maneələrin yaradılması qəbul edilir.

MIGA-ya pozulmuş hüquqların ödənilməsi ilə bağlı müraciət etmək üçün iki şərtin olması vacibdir:

- iddia üçün müəyyən vaxtın keçməsi;
- investorla təminatçının (MIGA) arasında üçüncü şəxsin, investorun, kreditçinin

təminatçıya müraciəti vacibdir.

Kreditorun təminatçıya müraciəti sonuncunun dövlətə qarşı tələb hüququ ilə çıxış etməsinə zəmin verir.

İkinci kateqoriya risklərə siyasi məqsədə çatmaq üçün istənilən hərbi fəaliyyət (inqilablar, vətəndaş müharibəsi, dövlət çevrilişi və s. analogi tədbirlər) aid edilir. Bu hərəkətlər bilavasitə investora qarşı yönəlməlidir.

Növbəti kategoriya risk əldə edilən gəlirin, valyutanın xaricə köçürülməsinin qeyri-mümkünlüyü ilə bağlıdır. Qeyri-mümkünlük bu halda qəbul edən dövlət tərəfindən valyutanın xaricə çıxarılmasının məhdudlaşdırılması və ya qarşısının alınması həmçinin valyutanın dəyişmə kursunun diskriminasiya qaydasında passiv həyata keçirilməsi başa düşülür.

Konvensiyada qeyri-kommersiya risklərinin dördüncü kateqoriyası dövlətin özünün müqavilə (kontrakt) öhdəliyini yerinə yetirməməsi ilə bağlıdır. Bu zaman investor məhkəmə və müvafiq arbitraj proseduruna müraciət etməli, müvafiq instansiyada sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan müddətdə qərar qəbul edilmədiyi və nəhayət qəbul edilmiş qərarın təmin edilməsi mümkün olmadığı halda investor təminatçıya müraciət edir.

Sonuncu risk investora məhkəmə-arbitraj proseduruna çıxış hüququnun təmin edilməsi ilə bağlıdır. Digər risklərdən fərqli olaraq müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi üzrə tələb hüququndan istifadə etmək müəyyən çətinliklər yaradır. İlk öncə qəbul edən dövlətin investorla münasibətdə hansı funksiyada-*de juri questiois*, yoxsa *de juri imperii* qismində çıxış etməsi müəyyən etdirməlidir. Birinci halda, siyasi risk problemi aradan qalxır və qəbul edən dövlət xarici investora qarşı onun qeyri-qanuni və ya müqaviləyə uyğun olmayan hərəkətinə qarşı cavab tədbiri kimi müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə bilər. Məhz sığorta edən bu halı müəyyən edilməlidir. Məsələ ondadır ki, qeyd olunan halda tərəflərin, xüsusən də, investorun arbitraj baxışına müraciət hüququ istisna edilmədiyinən problem qeyri-kommersiya, siyasi risk aspekti kəsb etmir. Əgər investorun arbitraja müraciət hüquq pozularsa, həmçinin bu hüquq təmin edilərsə, məhkəmə süründürməçiliyi baş verərsə, eləcə də sonuncu da təmin edilərsə lakin qəbul edilmiş qərar yerinə yetirilməssə bu halda siyasi risk yaranmış olacaq. Bu anda MIGA-nın sığorta-təminat sistemi ilə düşür. Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz sistemin işə düşməsi üçün tərəflərin, qəbul edən dövlətlə xarici investorun qeyri-bərabər hüquqi vəziyyətdə olması zəruridir.

MIGA özünün öhdəliklərinin sığortalamaq praktikası ilə yanaşı, investora birgə və yenidən sığorta xidmətlərini də təklif etməklə bütünlükdə verdiyi təminatları istənilən forsmajor halından qorunmaq siyasəti yürüdür.

Yenidən sığorta institutu bir tərəfdən, dəymiş zərərin ödənilməsinə xidmət edirsə digər tərəfdən isə, hər bir halda investorların hərtərəfli təminatına yönəldiyindən, onların xarici kapital qoyuluşunda marağını artırır ki, bu da son nəticədə inkişafda olan ölkələrə investisiya axınını sürətləndirməyə kömək edir.

MIGA-nın sığortada iştirak etməsi xüsusi sığortaçıların həmin layihələrdə iştirakını genişləndirir.

Konvensiya MIGA-ya mübahisələrin həllində vasitəçilik etmək səlahiyyəti də verir. MIGA-nın vasitəçilik fəaliyyəti əsasən Təşkilat tərəfindən sığortalanmış investisiyalarla bağlı olur. Üzv-dövlətlərlə investorlar arasında mübahisələrin həllində MIGA xüsusi aforitetə malikdir.

İnvestisiya mübahisələrinin həllində MIGA-nın vasitəçilik funksiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Agentlik fəaliyyət göstərdiyi dövrdə yalnız bir dəfə, 2002-ci ildə İndoneziyada investorun fəaliyyəti dayandırıldığı zaman kompensasiya ödəyib. Lakin indoneziya hökuməti sonradan MIGA-ya dəymiş zərəri ödəməli olmuşdur. Digər hallarda MIGA həmişə mübahisələrin konstruktiv həllinə nail olub ki, bu da ona yüksək aforitet qazandırır.

VIII FƏSİL. XARICI İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ REJİMİ

- 1. Xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin inkişaf mərh**
- 2. Xarici investisiyaların milliləşdirilməsi və əldə olunmuş gəlirlərin sərb köçürülməsi problemi**
- 3. İnvestisiyanın anlayışı və konseptual fərqlin beynəlxalq hüquqi əsası**
- 4. Beynəlxalq investisiya hüququnun prinsip və mənbələri**

1. Xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin inkişaf mərhələləri

Hər bir kapital müəyyən bir ərazidə öz inkişafının ən yüksək həddinə çatdıqda o, yeni, daha geniş dövriyyə və iqtisadi effektivlik vəd edən xarici ərazilərə meyl edir. Xarici ərazidə işə kapitalın və yaxud da investisiyanın bir sıra problemləri meydana gəlir. Xarici investisiya münasibətləri üçün xarakterik xüsusiyyət kimi kapitalın transsərhəd hərəkəti prosesində onun ərazisindən kənara çıxması xarici yurisdiksiyada təminatlandırmanı tələb edirdi.

İnvestisiya münasibətlərinin tarixinin tətbiqi, onun inkişafının öyrənilməsi investisiyanın beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi baxımından üxsusi əhəmiyyətə malikdir. Xüsusən də, xarici investisiyaya daha çox zərurat duyan, inkişafda olan dövlətlər bu sahədə öz siyasətlərini qurarkən investisiya münasibətlərinin tarixi inkişafının ciddi araşdırılmasına xüsusi diqqət verirlər.

Xarici investisiya münasibətlərinin təzahürü XII əsr Avropa ölkələrinin (Florensiya, Genuya, Venesiya və s.) şəhər dövlətlərinə təsadüf edir. Bank kapitalının hərəkəti və ticarət münasibətlərinin inkişafı kifayət qədər riskli bir fəaliyyətdə olsa da gəlirləli sahə idi. Xarici investisiya münasibətlərinin növbəti inkişaf mərhələsi dəniz ticarətinin, yeni maliyyə mühasibat sisteminin, yeni səhmdarlar cəmiyyətinin, portfel investisiya fəaliyyətinin çiçəklənməsi dövrünə (xüsusən də, XV-XVII əsrlərə) təsadüf edir. Müəssisələrin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi də bu zaman baş verir. Metropolianın iri ticarət kompaniyaları tədricən mənsub olduğu dövlətin siyasi rejimini müstəmləkələrə “gətirməyə” başlayırlar. Qəbul edən asılı ölkələrin qanunverici orqanlarına təsir etməklə daha əlverişli, imtiyazlı investisiya rejimləri əldə edirlər. Müstəmləkələr xarici investorlar üçün kifayət qədər təminat verdikləri üçün bu zaman xarici investisiyaların müdafiəsini nəzərdə tutacaq müstəqil təminat sisteminə də zərurət yox idi. Əksinə, müstəmləkə asılılığında olmayan və müstəqil investisiya siyasəti yürüdən dövlətlərə kapital qoyuluşu zamanı investorun mənsub olduğu dövlət investoru qeyri-kommersiya riskləri ilə bağlı daha geniş investisiya fəaliyyətindən çəkindirirdi. Məhz problemin bu aspekti investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi zərurəti ideyasın.

İlk növbədə, dövlətlərsə ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrlə xarici investisiya fəaliyyətinin prinsipləri, normaları müəyyən edilirdisə, daha sonra investorla qəbul edən dövlət arasında “konsessiya” sazişləri institutu formalaşdırılır. Daha erkən beynəlxalq müqavilələrlə (məsələn, Çin-Böyük Britaniya (1842), Çin-Fransa (1844), Çin-ABŞ (1844) və s.) dağ-mədən, təbii resusların hasilatı sferasında konsessiya fəaliyyətinin prinsipləri

müəyyən edilirdi. Xarici investisiyanın prinsipləri hələ 1815-ci il Vyana konqresi zamanı Avropa ölkələri və ABŞ tərəfindən hazırlanmağa başlanmışdır. Xarici təbəələrə və onların mülkiyyətinə münasibətdə beynəlxalq minimal standartların müəyyən edilməsi və qəbul edən dövlətlər tərəfindən həmin standartların formalaşdırdığı konsessiya kontraktlarının qeyd-şərtsiz gözlənilməsi tələb edilirdi. Bu zaman qəbul edən dövlətin məsuliyyəti konsepsiyası xarici investisiyalar üçün təminatlı rejimi nəzərdə tutur və tədricən “Sivilizasiyalığın beynəlxalq minimal standartı” prinsipi formalaşır (46, 47). Prinsipin formalaşmasını sürətləndirən həlledici amillərdən biri kimi xarici kapitalın milliləşdirilməsi olur. İlk belə tədbir 1838-ci ildə Siciliya kralı tərəfindən ingilis konsessiyalarının milliləşdirilməsi olmuşdur. Müvafiq prinsip üçün qəbul edən dövlətin qanunlarına hörmət, beynəlxalq hüquqa uyğun milliləşdirmə, qanunçuluq, yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi və s. kimi standartlar fərqləndirilir. XIX əsrin sonlarından müvafiq konsepsiyaya əks olan, yeni bir konsepsiya meydana gəlir. Argentinalı hüquqşünas Kalvonun (1822-1906) adı ilə bağlı meydana gələn doktrinaya görə qəbul edən dövlət xarici şəxslərə özünün vətəndaşlarının malik olduğu rejimdən artıq hüquqlar verməyə borclu deyil. Qeyd olunur ki, qəbul edən dövlətin kommersiya dövriyyəsində iştirak edən qeyri-rezidentlər rezidentlərin malik olduğu analoji hüquqları almaq hüququna malikdirlər, amma bundan artıq hüquqi müdafiə tələb etmək hüququna malik deyillər. Kalvo doktrinası beynəlxalq minimal standartların əvəzinə milli standartın anlayışını qəbul edir və investisiya fəaliyyətindən yaranan mübahisələrin də dövlətdaxili qanunvericilik əsasında milli məhkəmələr tərəfindən həll edilməli olduğunu, eyni zamanda vətəndaş müharibələri və hərbi çaxnaşmalarla əlaqədar xarici əmlaka dəyən zərərə görə dövlətin məhsuliyyət daşımalarını bəyan edilirdi.

Beynəlxalq minimal standart formulası XX əsrin 30-cu illərinin sonunda Meksika hökuməti tərəfindən amerika kompaniyalarının da daxil olduğu konsessiyaları milliləşdirilməkdən sonra yeni məzmun kəsb edir. ABŞ dövlət katibi Kordell Hall Meksika hökumətindən “çevik, tam və ədalətli” kompensasiyanın verilməsini tələb edir. Sonradan müvafiq qayda “Hall formulası” kimi beynəlxalq investisiya hüququnda prinsipin formasında ifadə edilir. Əgər kalvo doktrinası inkişafda olan dövlətlərin maraqlarının təminatına yönəldirsə, Hall formulası isə inkişaf etmiş dövlətlərin xaricdəki kapital maraqlarının qorunmasını nəzərdə tuturdu.

Xarici investisiya münasibətlərinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində növbəti mərhələ XX əsrin 30-cu illərində Millətlər Liqasına təsadüf edir. İstər Millətlər Liqası, istərsə də 1930-cu ildə beynəlxalq xüsusi hüququn məcəllələşdirilməsi üzrə Haaqa konfranslarında da xaricilərin əmlakına vurulan zərərə görə dövlətlərin məhsuliyyəti haqqında məsələyə baxılsa da, həmin konfranslarda da nəticə lədə edilməmişdi. Bu istiqamətdə konsepsiyaların hazırlanması ayrı-ayrı inkişaf etmiş dövlətlər üçün də xarakterik olmuşdur. Xüsusən də, 1030-cu ildə Harvard universitetində (ABŞ) hazırlanan xaricilərin əmlakına vurulan zərərə görə dövlətlərin məhsuliyyəti haqqında konvensiya layihəsini qeyd etmək olar. ABŞ-ın bu sahədəki fəaliyyəti II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə daha da genişlənir və Avropanın bərpası istiqamətində “Marşal planının” tərkib hissəsi kimi siyasi risklərin sığortalanması ideyası irəli sürülür.

Siyasi risklərin beynəlxalq müqavilə əsaslı təminat sisteminin yaradılmasına kimi dövlətlərin fərqli mövqeyini əsas götürən BMT Beynəlxalq Məhkəməsi 1970-ci ildə özünün “Barcelona Traction Light and Power Company Limited Belgium Spaik” işində

bir tərəfdən, diplomatik müdafiənin həyata keçirilməsi zərurətini ifadə etməklə xaricilərin əmlak hüquqlarının müdafiəsini əsaslandırarsa, digər tərəfdən, qəbul edən, inkişafda olan dövlətin suverenliyini təsdiqləmişdir.

2. Xarici investisiyaların milliləşdirilməsi və əldə olunmuş gəlirlərin sərbəst köçürülməsi problemi

Dövlətin xarici investisiyanı milliləşdirmək hüququ beynəlxalq hüququn ən mübahisəli məsələlərindən bir olaraq qalmaqdadır. Milliləşdirmə müxtəlif ad və formada qəbul edilməkdədir. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında milliləşdirməni bəzən ekspropriasiya ilə eyniləşdirirlər. İnvestisiya təminatları üzrə çoxtərəfli agentliyin təsis edilməsi haqqında 1985-ci il Seul konvensiyasında qeyd olunur ki, səğorta ediləni qəbul edən dövlətdə xüsusi mülkiyyət hüququndan və investisiya fəaliyyətinin nəticəsi olan gəlirlərdən məhrum edəcək hər hansı bir qanunvericilik hərəkəti və ya hərəkətsizliyi ekspropriasiya kimi qiymətləndirilir. UNCTAD-ın sənədlərində milliləşdirmənin formaları kimi

- birbaşa milliləşdirmə;
- sənayenin müəyyən sahələrinin milliləşdirilməsi;
- xüsusi məqsədlər üçün yığımlar;
- sürünən (gizli) milliləşdirmə fərqləndirilir.

Hüquqi baxımından birbaşa milliləşdirmə məcburiyyət qarşısında ictimai tələbatdan irəli gələrək xarici investorun mülkiyyətinin bütünlüklə müsadirəsini nəzərdə tutur və dövlətin öz iqtisadiyyatı üzərində nəzarəti tam ələ alınması zamanı baş verir. Konkret sahələrin birbaşa milliləşdirilməsi iqtisadiyyatının müəyyən sahələrində dövlət inhisarının bəyan edildiyi zaman baş verir. Xüsusi məqsədlər üçün yığımlar isə, sənayenin müəyyən sahəsində tam inhisar fəaliyyəti həyata keçirən hüquqi şəxsə qarşı tətbiq olunan tədbirlər başa düşülür.

Bəzən sinonim kimi istifadə edilən milliləşdirmənin ekspropriasiyadan fərqi ondan ibarətdir ki, milliləşdirmə sənayenin konkret sahələrində aparılan və kütləvi milliləşdirmə zamanı isə kompensasiyanın ödənilməsi nəzərdə tutulmur.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında xarici mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması formaları üzrə konkret mövqe olmasa da, onları növbəti qaydada fərqləndirmək olar:

- milliləşdirmə xarici hüquqi və ya fiziki şəxsə məxsus olan əmlakın ictimai mənafe naminə götürülməsidir. Milliləşdirmə haqqında qərarı xüsusi dövlət orqanı qəbul edir. İlk milliləşdirmə faktı qeyd etdiyimiz kimi 1938-ci ildə Siciliya kralının kükürd istehsalı sahəsində dövlət inhisarının yaradılmasına təsadüf edir. Daha sonra Çində (1911), Sovet Rusiyasında (1918), Meksikada (1938) və digər ölkələrdə tətbiq edilib.

- rekvizisiya məcburiyyət qarşısında əvəzi ödənilməklə xarici mülkiyyətin müvəqqəti müsadirəsidir. Müsadirə səbəbi kimi fors-major halları çıxış edir.

- konfiskasiya cinayət bə ya hüquqpozma hallarında sanksiya kimi tətbiq olunan müsadirə formasıdır. O əsasən yerli və ya beynəlxalq arbitrajlar tərəfindən tətbiq olunur. İnzibati və ya mülki hüquqi məhsuliyyət kimi də çıxış edə bilər.

- ekspropriasiya ictimai, sosial, iqtisadi, mədəni və digər zərurətdən irəli gələrək əvəzi tam, ədalətli və çevik qaydada ödənilməklə xarici mülkiyyətin müsadirəsini nəzərdə tutur. İlk ekspropriasiya hadisəsi 1928-ci ildə Polşa hökuməti tərəfindən Çorzof sahəsindəki alman fabrikinin müsadirəsi olmuşdur. Ekspropriasiya qanuni və ya qeyri-

qanuni ola bilər. Qeyri-qanuni ekspropriasiya zamanı götürülən əmlakın əvəzində tam, ədalətli və adekvat kompensasiya verilmir.

Xarici əmlakın hüququnun məhdudlaşdırılması üzrə fəaliyyətin fərqləndirilməsi dövlətdaxili qanunvericilik üçün də xarakterikdir. Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 1992-ci il Qanununda da milliləşdirmə təsbit edilib. Qanunun XI maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənaflərinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla milliləşdirilmir. Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qəbul edir. Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan bütün başqa hallar istisna olmaqla xarici investisiya rekvizisiya edilmir. Rekvizisiya haqqında qərarı Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri tətbiq edildikdə milliləşdirilmiş və ya rekvizisiya olunmuş əmlakın bu tədbirlər görüldüyü vaxtakı real dəyərinə uyğun tam, ədalətli, adekvat və gecikdirilmədən xarici valyuta ilə kompensasiyası ödənilir.

Beynəlxalq iqtisadi hüquqda milliləşdirmənin sürünən və gizli formaları fərqləndirilir. Milliləşdirmənin gizli formaları dedikdə dolayı yolla xarici investoru mülkiyyət hüququndan məhrum etmək başa düşülür. Vergilərin artırılması, qanunvericilik qaydalarının ağırlaşdırılması, idxal-ixrac məhdudiyyətlərinin qoyulması, inzibati əsaslarla qiymət siyasətinin tənzimlənməsi, bank hesablarına həbs qoyulması, əmək haqqının həddən artıq qaldırılması tələbi, kompaniyanın idarə heyətinin yerli menecerlərlə əvəz olunması və s. kimi tədbirlər milliləşdirmənin sürünən formasının elementləri kimi qiymətləndirilir.

Xarici investisiyanın qorunmasında gəlirin və sərmayənin sərbəst formada repatriasiyası xarici investor üçün prinsipial məsələlərdən biridir. Buna görə kapital ixrac edən dövlətlər investisiya fəaliyyətinin nəticəsi olan gəlirlərin sərbəst formada köçürülməsinə ciddi zəmanət tələb edirlər. Sərmayələrin təşviqi və qarşılıqlı forması haqqında müqavilələrdə bu məsələni tənzim edən xüsusi müddəalar təsbit edilir.

Azərbaycan Respublikasının Macarıstan respublikası ilə 2006-cı il Sərmayələrin təşviqi və qorunması haqqında Müqaviləsinin 6-cı maddəsində qeyd edilir:

1) Razılığa gələn Tərəflər sərmayələrə və gəlirlərə dair ödəmələrin sərbəst köçürülməsinə icazə verəcəklər. Köçürmələrin sərbəst dövrəli valyutada və heç bir məhdudiyyət və ləngitmə olmadan sərmayə qoymuş tərəfin qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçiriləcək. Belə köçürmələr xüsusi halda, lakin istisna olmamaqla aşağıdakıları nəzərdə tutacaqdır:

- a) sərmayələri saxlamaq və artırmaq üçün kapital və əlavə məbləğlər;
- b) sərmayədən əldə edilən pul vəsaitləri və xüsusi hada, lakin istisna olmaqla mənfəət, faiz, kapital artımı, dividendlər, royaltilər və qonorarları daxil edən gəlirlər;
- c) kreditlərin qaytarılması üçün vəsaitlər;
- d) tam və ya qismən satışdan və ya sərmayələrin ləğv edilməsindən gələn gəlirlər;
- e) sərmayələri qoyulmuş tərəfin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq sərmayələrlə bağlı xaricdə çalışan fiziki şəxslərin əmək və digər oxşar hüquqlarının gözlənilməsi;
- f) zərərə və ekspropriasiyaya görə kompensasiyalar və s.

2) Köçürmələr hər Tərəfin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, sərmayəçinin bütün əlaqədar maliyyə öhdəliklərinin icrasından sonra həyata keçiriləcəkdir.

3) Sazişin məqsədləri üçün digər razılaşmanın olmadığı təqdirdə valyuta kursu köçürməni həyata keçirən maliyyə institutu tərəfindən (sərmayəni qəbul edən dövlətin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq) ümumilikdə istifadə edilən və dərc edilən kurs kimi müəyyən edilir.

İnvestisiya sahəsində bağlanan müqavilələrdə pul köçürmələrini nizama salan müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edilir:

- investisiya fəaliyyətin nəticəsində əldə olunmuş gəlirlərin beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş qaydada maneəsiz, gecikdirilmədən və dönərli valyutada köçürülməsini təmin edən müqavilələr;

- pul köçürmələrinin milli qanunvericiliklə nizama salınmasını nəzərdə tutan müqavilələr;

- bu münasibətlərin nizama salınmasında istinad ediləcək hüququ göstərməyən müqavilələr;

Beynəlxalq müqavilələrdə fərqli nizamasalma metodunun tətbiqi dövlətin maddi, maliyyə vəsaitinə nəzarəti əldə saxlamaq istəyi ilə bağlıdır.

3. İnvestisiyanın anlayışı və konseptual fərqi beynəlxalq hüquqi əsası

Xarici investisiya, kapital qoyuluşu kateqoriyalarının aşılınması, ilk növbədə, investisiya termininin mahiyyət və məzmununu nədən ibarət olduğunun araşdırılması zərurətini yaradır. İnvestisiya – “investment” – ingilis dilində kapital qoyuluşu mənasını ifadə edir.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında xarici investisiya fəaliyyəti C.Şvarsenberqer, E. Nouququ, V. Belikjan və d. müəlliflər tərəfindən “investisiya”, “kapital qoyuluşu”, “birbaşa investisiya”, “portfel investisiya” və d. terminlərin məzmun və mahiyyəti istiqamətində geniş təhlil edilmişdir. C.Şvamberqer xarici investisiyalara orta və uzun müddətli kredit və borclar, idxal üçün nəzərdə tutulan avadanlıq və xidmət, həmçinin istənilən əmlak, o cümlədən xaricdə şəxsin birbaşa və dolayısı ilə malik olduğu istənilən hüquq və maraqlarını aid edilir. C. Şvarsenberq investisiya üçün ümumi xarakterik xüsusiyyət kimi onun əmlak kateqoriyasına aid olmasını və əmlak ilə sinonim təşkil etməsini qeyd edir.

Xarici investisiyanın əmlak kateqoriyası kimi ifadə edilməsi investorun əmlak hüquqlarının mütləq hüquqi müdafiəsi konsepsiyasını şərtləndirir. Bu halda xarici investisiyaların hər hansı bir ekspropriasiyaya məruz qalması və yaxud da belə tədbir olarsa, “Hall formulasına” uyğun olaraq kompensasiya ilə müşayiət olunması nəzərdə tutulur (186). Əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılması beynəlxalq hüquqi əsasla malik olmalıdır. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa konvensiyasının 1 sayılı 1952-ci il Protokolunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, hər bir fiziki və hüquqi şəxs özünün mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etmək hüququna malikdir. Heç kəs cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulan şərtlər istisna olmaqla özünün əmlakından məhrum edilə bilməz.

Əmlak hüquqları beynəlxalq hüquqla və qanunla yalnız “ictimai maraq” naminə məhdudlaşdırıla bilər. Qeyd edilən qayda milliləşdirmənin əsas şərti olmaqla investisiyanı əşya-hüquq məzmunundan, fundamental insan hüquqları məzmununa transformasiya edir.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında xarici investisiyaların əmlak kateqoriyalarına daxil edilməsilə yanaşı onların formaları da fərqləndirilir. Beynəlxalq təcrübəni tədqiq edərək E. Nouququ qeyd edir ki, xarici investisiya qoyuluşu əsasın birbaşa investisiya formasında həyata keçirilir. Birbaşa və portfel investisiyalar müəssisələr üzərində həyata keçirilən nəzarət mexanizmi ilə fərqləndirilir. Portfel investisiyalardan fərqli olaraq birbaşa investisiyalar xarici kompaniyaların filiallarına ümumi və hərtərəfli kommersiya nəzarətini nəzərdə tutur.

A. Q. Boqatıryev investisiyaların əmlak xarakterinin prinsipial əhəmiyyətini vurğulayaraq qeyd edir ki, xarici investisiya bir dövlətin ərazisindən çıxarılaraq digər dövlətin ərazisində müəssisələrə (işə) qoyulan müxtəlif forma və növlərdə olan mülkiyyətdir.

Xarici investisiyalar üçün nəzərdə tutulan imtiyazlı rejim, qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən təminat uzunmüddətli inkişafı təşviq etməlidir. Xarici investorlar üçün kommersiya marağı uzunmüddətli inkişaf layihələrinin realizəsinə yönəlməklə sosial fayda məzmununa malik olmalıdır.

Müasir beynəlxalq təcrübədə xarici investisiyaların anlayışı geniş məzmununda müəyyən edilməklə, onların kommersiya, sahibkarlıq xarakteri ifadə edilir. Eyni zamanda xaricdən gələn əmlak dəyərlərinin hamısı xarici investisiya kimi qəbul edilmir. Xüsusən də, qısamüddətli kommersiay kreditləri, məqsədli olmayan dövlət borcları, sponsor daxilolmaları və d. oxşar xarici mənşəli vasitələr xarici investisiya kimi qəbul edilmir və müvafiq olaraq həmin resuslar xarici investisiya fəaliyyətini tənzim edən qanunvericiliyin güzəşt və imtiyazlarına malik ola bilməz.

Beynəlxalq hüquqda investisiyanın daha konkret və geniş anlayışı Enerji Xartiyasına Müqavilə üçün xarakterikdir. Müqavilənin 1 (6) maddəsində investisiya anlayışına əşya və qeyri-əşya, həmçinin istənilən əmlak hüquqları, pul vəsaitləri və kontrakt öhdəliyinin yerinə yetirilməsi üzrə tələb hüququ, kapital qoyuluşundan əlavə edilən gəlir, həmçinin qanuna və ya kontrakta, eləcə də, istənilən lisenziya və icazəyə uyğun verilmiş istənilən hüquq aid edilir. Kontrakt və lisenziyalar investisiya kateqoriyasına aid edilməklə onlara öhdəlik mənbəsi kimi deyil, əmlak və ya aktiv kimi baxılır. Beynəlxalq investisiya hüququnda bərqərar olmuş bu konsepsiyanın əsası ümumi hüquq sistemli ölkələrin (o cümlədən ABŞ-ın) qanunvericilik təcrübəsinə təsadüf edir.

Investisiya təminatları üzrə çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında Seul Konvensiya Agentliyin sığorta mexanizminə düşən investisiyaları növbəti qaydada təsnifləndirir. Birbaşa kapital qoyuluşu qismində səhm əldə etməklə müxtəlif formalı orta və uzunmüddətli investisiyalar qəbul edilir. Birbaşa kapital qoyuluşunun meyarları Agentliyin Direktorlar Şurasının baxışına əsasən müəyyən edilir. Direktorlar Şurası birbaşa kapital qoyuluşunun yeni formaları kimi servis, idarəetmə müqavilələrini, franşiza sazişlərini, lisenziya, maliyyə icazəsi (lizinq) haqqında müqavilələri, hasilatın pay böldüsü sazişlərini fərqləndirir.

Beynəlxalq investisiya fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsi baxımından dövlətdaxili investisiya investisiya qanunvericiliyi də müvafiq investisiya formalarını təsbit etməlidir. Xarici investisiya anlayışının dəqiqləşdirilməsi bir neçə aspektdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- xarici investisiyaların və xarici investisiyalı müəssisələrdə çalışan əcnəbi işçilərin gömrük rüsumlarında azad edilməsi;

- sadələşdirilmiş vergiqoyma sisteminin (xüsusən də, hasilatın pay bölgüsü, servis xidmətlərinə haqqında sazişlərin) tətbiq edilməsi;
- xarici investisiyaların spesifik dövlət tənzimləmə mexanizmində olması;
- iqtisadi vergiqoymanın istisna edilməsi
- mübahisələrin xüsusi həlli qaydası və digər bu kimi səbəblər problemin hüquqi həllini tələb edir

4. Beynəlxalq investisiya hüququnun prinsip və mənbələri

Xarici kapital qoyuluşunun genişlənməsi müxtəlif dövlətlərdə kapital qoyuluşu, investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsini meydana gətirmişdir. Xarici investisiya münasibətləri beynəlmilləşdikcə hüquqi tənzimləmə də beynəlmilləşdirilmişdir. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi özündə dövlətdaxili hüquqi tənzimləmə mexanizmləri ilə bərabər tədricən beynəlxalq hüquqi müdafiə, təhlükəsizlik sistemlərini təsis etmiş beynəlxalq investisiya hüququnu formalaşdırmışdır. Bu halda formalaşan hüquq qaydası investisiyalar üzrə, ilk növbədə dövlətlərarası iqtisadi münasibətləri tənzim edən normaların məcmu kimi təzahür edir.

Beynəlxalq investisiya hüququ xarici kapital qoyuluşunun anlayışını, məqsədini (birbaşa, portfel, ssuda kapitalı və s.) formalarını, rejimini müəyyən edən prinsip və normalardan ibarət bir sistemi formalaşdırır. Xarici kapital qoyuluşu özünün mənbəyinə görə bir qayda olaraq, dövlət və xüsusi məşəli kapital ola bilər. Dövlətlər xarici kapital qoyuluşunu əksər halda beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə (məsələn, Beynəlxalq valyuta Fondu, Dünya Bankı və s.) və ya bilavasitə hökumət vasitəsilə həyata keçirir. Həmin kapital qoyuluşu dövlət borcları, ssuda, təminat, kredit və s. formasında ola bilər.

Xüsusi kapital isə qeyri-dövlət mənbələrindən xaricdə yerləşdirilən fiziki və hüquqi şəxslərə mənsub investisiya formasıdır. Bu investisiyalar birbaşa dövlətə mənsub olmasa da, dövlət onların hərəkətinə nəzarət edir.

Xarici kapital qoyuluşunda sahibkarlıq və ssuda kapitalından daha geniş istifadə edilir. Birinci halda mənfəət kimi dividendlərin alınması üçün müxtəlif həcmli hüquqlardan istifadə edilə bilər. Ssuda kapitalı isə faiz əldə etmək üçün verilir.

Müddətinə görə qısa, orta (bir ildən artıq) və uzunmüddətli kapital qoyuluşu fərqləndirilir. Beynəlxalq investisiya münasibətlərində uzunmüddətli kapital qoyuluşu daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Əsasən xüsusi investorların birbaşa və portfel investisiyaları və ssuda kapitalı formasında dövlət kreditləri uzunmüddətli kapital qoyuluşuna aiddir.

Özünün məqsədinə görə kapital qoyuluşu birbaşa və portfel investisiyalara bölünür. Xüsusi kapital formasında mülkiyyət hüququ və ya müəssisənin idarəçiliyində iştirakla uzunmüddətli maraqlara malik olmaq üçün həyata keçirilən kapital qoyuluşu birbaşa investisiyalara aiddir. Portfel investisiyalarında birbaşa iştirak və nəzarət hüququ nəzərdə tutulmasa da, uzunmüddətli mənfəət əsas məqsəd kimi diqqəti cəlb edir.

Xarici investisiya qoyuluşunun təhlükəsizliyi, onların tənzimlənməsi beynəlxalq investisiya hüququnun prinsip və normaları ilə tənzimlənir. Beynəlxalq investisiya hüququnun prinsiplərini növbəti qaydada ifadə etmək olar:

- qəbul edən dövlət tərəfindən xarici investisiyaların tənzimlənməsi;
- qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına zərər vurmamaq;

- qəbul edən dövlətin daxili işlərinə qarışmamaq;
- müvafiq kompensasiya verilmədən xarici investisiyaların milliləşdirilməsinin yolverilməzliyi;
- investisiyalardan əldə edilən gəlirin sərbəst xaricə köçürülməsi;
- subroqasiya və s.

Bu prinsiplər beynəlxalq investisiya münasibətləri sferasında qəbul edilmiş ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərin əsasında dayanır. Məsələn, qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına zərər vurmamaq prinsipinə uyğun olaraq Enerji Xartiyasına Müqavilədə belə bir müddə təsbit olunub ki, əgər Razılığa gələn Tərəflərin və yaxud onların vətəndaşlarına mənsub olan hüquqi şəxslər qəbul edən dövlətin ərazisində əhəmiyyətli işgüzar fəaliyyətlə məşğul olmadıqda, verilmiş üstünlükləri pozduqda və ya üstələdikdə, müvafiq dövlətlər müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş üstünlüklərdən imtina etmək hüququna malikdir (m.17 (II)).

İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında müqavilələr əksər digər beynəlxalq iqtisadi xarakterli müqavilələrdə olduğu kimi, beynəlxalq iqtisadi hüququn bir sıra prinsiplərinə (milli rejim, daha əlverişlilik, ayrı-seçkiliyə yol verməmək və s.) formada istinad edir.

AFR ilə AR-in 1995-ci il 22 dekabr tarixli eyni adlı müqavilənin 3.2 maddəsində qeyd edilir ki, hər bir razılığa gələn Tərəf digər razılığa gələn Tərəfin vətəndaşlarına və ya müəssisələrinə münasibətdə, onların kapital qoyuluşu fəaliyyətilə bağlı özünün və ya üçüncü dövlətin vətəndaş və ya müəssisələrinin istifadə etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim təqdim edir.

Qeyd olunan müqavilələrdə əks olunan prinsip və müddəalar beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olmaqla bir-birinə oxşadırlar. Bir qayda olaraq həmin müqavilələrdə əsas öhdəlik kimi

- qarşılıqlı olaraq razılığa gələn tərəflərin investisiyalarına əlverişli rejim yaratmaq;
- xarici əmlakın müdafiəsini təmin etmək;
- kapital qoyuluşundan əldə edilən gəlirləri maneəsiz xarici köçürmək imkanının

yaradılması, kapital qoyuluşu ilə bağlı məsələlər üzrə mübahisələrin beynəlxalq üçlər (münsiflər) məhkəməsində baxılması şərtlərini təmin etmək və s. qeyd olunur.

Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbəyi kimi yalnız ikitərəfli və çoxtərəfli investisiya sazişləri, investisiyaların təhlükəsizliyi üzrə beynəlxalq sazişlər deyil, həm də məskunlaşma haqqında sazişlər ticarət, maliyyə aspekti beynəlxalq müqavilələr və s. çıxış edir.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsində universal beynəlxalq sazişin hazırlanması tendensiyası ləng getsə də, TRIMS-in qəbulu ilə Uruqvay raundunda bu problem qismən də olsa həll olunmuşdur.

Məhz həmin sazişin beynəlxalq investisiya münasibətlərinin bütün aspektlərini əhatə etməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin digər sferalarından fərqli olaraq bu sahədə ikitərəfli sazişlərin və regional integrasiya sistemlərindəki mövcud tənzimləmə mexanizmlərinin rolu yüksək olaraq qalmaqdadır.

MÖVZU IX.

XARICI INVESTISIYA ÜÇÜN DÖVLƏT TƏMİNATI

1. XARİCİ İNVESTORLARIN HÜQUQLARI

2. Xarici investisiya üçün dövlət təminatları

3. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasının “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun Azərbaycan ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xalq təsərrüfatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Xarici investisiya haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya ilə bağlı münasibətlər, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə nizama salınır.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar aşağıdakılar ola bilər: a) xarici hüquqi şəxslər;

b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar;

v) xarici dövlətlər;

q) beynəlxalq təşkilatlar.

Xarici investisiya və onun qoyulması formaları Xarici investorların mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və başqa növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, o cümlədən intellektual fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan digər hüquqlar xarici investisiyadır.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı yolla investisiya qoya bilərlər:

a) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;

b) tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması;

v) müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investorlara məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

q) torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

ğ) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması.

Dövlətsizləşdirmədə və özəlləşdirmədə xarici investorların iştirakı Dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər.

Xarici investisiyanın hüquqi rejimi nəzərdə tutulmuş istisnalarla, xarici investisiyanın, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz. Xalq təsərrüfatının üstünlük verilən sahələrində və ayrı-ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə əlavə güzəştlər müəyyən edilə bilər. İnvestisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dövlət müəssisələri və təşkilatları ilə bağlanmış kontraktların şərtlərinin icra olunmasına nəzarət müvafiq icra hakimiyyəti orqanıtərəfindən həyata keçirilir.

Fəaliyyət növləri Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi siyahıdakı ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında məşğul ola bilərlər.

Xarici investisiya üçün ərazi məhdudiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə elə ərazilər müəyyən edilə bilər ki, müdafiənin, milli təhlükəsizliyin, ətraf təbii mühitin və əhalinin müdafiəsinin təmin olunması mülahizələrinə görə bu ərazilərdə xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın və ya qadağan edilsin.

İnvestisiya fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı xarici investisiyanın cəlb edilməsi və ondan istifadə olunması tədbirlərini hazırlayıb həyata keçirir, investisiya fəaliyyətini əlaqələndirir, xarici investorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə kömək göstərir.

2. Xarici investisiya üçün dövlət təminatları

Xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd- şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının bu Qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur.

Qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir. Bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Milliləşdirmə və rekvizisiya ilə bağlı təminatlar Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir. Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qəbul edir. Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir. Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi Xarici investorlara ödənilən kompensasiya investisiyanın milliləşdirmə və ya rekvizisiya

haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərinə uyğun olmalıdır. Kompensasiya xarici valyuta ilə ödənilir və investorun arzusu ilə xaricə göçürülə bilər. Xarici investorlar dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində düşükləri zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın ödənilməsi hüququna malikdirlər. Kompensasiyanın və zərərin ödənilməsi məbləğləri, bunun ödənilməsi müddətləri və qaydası haqqında mübahisələr məhkəmədə, habelə tərəflərin sazişi və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda münisflər məhkəməsində həll olunur.

İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə təminatlar İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə xarici investorun hüququ var ki, ona çatası investisiyanı və investisiya ilə əlaqədar gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi zaman real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın.

Xarici valyuta ilə gəlirlərin və başqa məbləğlərin köçürülməsinə təminatlar Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verilir.

Mənfəətdən istifadə üçün təminatlar Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların götürdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən investisiya kimi qoyula bilər, Azərbaycan Respublikasının banklarında saxlana bilər, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf edilə bilər.

3. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti

Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələr Xarici investisiyalı müəssisələr səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı başqa formalarda yaradılır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr (birgə müəssisələr); tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr); xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri (büroları, kontorları, agentlikləri) yaradıla və fəaliyyət göstərə bilər. Birgə və xarici müəssisələr Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləridir. Xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Xarici investisiyalı bankların yaradılmasının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyalı müəssisələrin uçotu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılır.

Ekspertiza Xarici investisiyalı müəssisə yaradılarkən onun təsisçiləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sanitariya-gigiyena və ekoloji tələblərə riayət olunmasına dair ekspertiza rəyi almalıdırlar. Xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ləğv edilərkən belə rəy almalıdır. İri miqyaslı tikinti və rekonstruksiya aparılması və ya iri faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsi ilə əlaqədar belə müəssisələr yaradılarkən texniki- ekoloji layihələrin müvafiq ekspertizasının keçirilməsi də tələb olunur. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərinə aid edilmiş hallarda investorların investisiya qoyuluşu ilə bağlı

təkliflərinin ekspertizası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Dövlət qeydiyyatı Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alınır. Dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir. Xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxs hüquqları əldə edir. Dövlət qeydiyyatını aparmış orqan qeydəalma haqqında məlumatı mətbuatda dərc etdirir. Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından yalnız «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda imtina edilə bilər. Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər.

Törəmə müəssisələr, filiallar və nümayəndəliklər Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə Azərbaycan Respublikasında və xarici hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, habelə filiallar və nümayəndəliklər yarada bilər. Azərbaycan ərazisindəki filiallar və nümayəndəliklər Azərbaycan Respublikasının bank idarələrində hesablar açmaq hüququna malikdirlər.

Müəssisələrin birləşməsi Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada birləşib assosiasiyalar, konsernlər, konsorsiumlar və başqa birliklər yarada bilər. Belə müəssisələr əvvəllər yaradılmış birliklərə daxil ola bilər.

Birgə müəssisə iştirakçılarının əmanətlərinin qoyulması Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna hər bir iştirakçının əmanətlərinin qoyulması müddətləri, məbləği, qoyulması və qiymətləndirilməsi qaydası təsis sənədlərində nəzərdə tutulur. Birgə müəssisə iştirakçılarının müəssisənin nizamnamə fonduna əmanət kimi qoyduğu əmlakın dəyəri birgə müəssisə iştirakçıları arasında razılığa əsasən müəyyən edilir. Birgə müəssisə qeydə alındıqdan bir il sonra hər iştirakçının təsis sənədlərində göstərilən əmanətlərin 50 faizini nizamnamə fonduna keçirdiyini təsdiq edən sənəd olmadıqda müəssisəni qeydə almış orqan onu tutarsız hesab edir və birgə müəssisələrin reyestrindən çıxarır. Reyestrdən çıxarma barədə məlumat mətbuatda dərc edilir.

. Ehtiyat fondu Xarici investisiyalı müəssisələrdə nizamnamə fondunun 25 faizindək məbləğdə ehtiyat fondu yaradılır. Ehtiyat fondu illik ayırmalar yolu ilə yaradılır. Ayırmaların məbləğini və valyutanın növünü müəssisə müstəqil müəyyən edir.

Respublika ərazisində məhsulun satışı və göndərilməsi Xarici investisiyalı müəssisə istehsal etdiyi məhsula (işlərə, xidmətlərə) qiymət qoymaq, respublikanın daxili bazarında onun satışı şərtlərini müəyyən etmək, bu bazardan məhsul (işlər, xidmətlər) göndərənləri seçmək ixtiyarına malikdir

. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ilə hesablaşmalar Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiyalı müəssisələrin hesablaşma zamanı xarici valyutadan, habelə xarici valyuta şəklində tədiyə sənədlərindən istifadə etməsinə Azərbaycan Respublikasının valyuta tənzimlənməsi haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yol verilir.

Məhsul ixracı və idxalı Tamamilə xarici investorlara məxsus müəssisələr və nizamnamə fondunun 30 faizindən çoxu xarici investisiyadan ibarət olan müəssisələr özlərinin istehsal etdikləri məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə bilirlər. Xarici investisiyalı müəssisə özünün təsərrüfat fəaliyyəti üçün məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız idxal edə bilər. Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) xarici investisiyalı müəssisələrin istehsal etdiyi məhsula aid edilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir. Xarici investisiyalı müəssisələrin öz məhsulunu ixrac etməkdən valyuta ilə əldə etdikləri satış pulu onların sərəncamında qalır.

Gömrük vergisi Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investorun əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün Azərbaycan Respublikasına gətirilən əmlak gömrük rüsumundan azad edilir. Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak gömrük rüsumundan azad edilir.

Sığorta Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi sığortalama nəzərdə tutulmadıqda, xarici investisiyalı müəssisə öz əmlakının, istehsal, maliyyə və başqa risklərinin sığortalanıb-sığortalanmayacağını özü həll edir.

Vergitutma Xarici investisiyalı müəssisələr, habelə xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən vergiləri ödəyirlər.

Mühasibat uçotu və hesabat Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan qaydalara, yaxud istəsə, həmçinin xarici investorun mənsub olduğu ölkədə qüvvədə olan qaydalara müvafiq surətdə mühasibat uçotu və hesabat aparır.

Öhdəliklərin təmin edilməsi Xarici investisiyalı müəssisə götürdüyü öhdəliklərin bütün növlərini təmin etmək, o cümlədən borc vəsaiti cəlb etmək üçün öz əmlakından istifadə edə bilər. Öhdəlikləri təmin etmək üçün o, binalar, qurğular, avadanlıqlar üzərində əmlak hüquqlarından və digər əmlak hüquqlarından, o cümlədən torpaqdan istifadə hüququndan istifadə edə bilər. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı investisiya fəaliyyəti sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyi pozmuş hüquqi və fiziki şəxslər barədə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tədbirlərin görülməsi üçün aidiyyəti üzrə müvafiq dövlət orqanlarına məlumat verir, habelə investisiya mübahisələrinin həll olunması ilə bağlı investorlara kömək göstərir.

İntellektual fəaliyyət nəticələrinə hüquqlar və digər qeyri-əşya hüquqları Xarici investisiyalı müəssisələrin intellektual fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları, habelə digər qeyri-əşya hüquqları (nou-hau, kommersiya sirri və s.) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına müvafiq surətdə müdafiə olunur və həyata keçirilir.

Əmək münasibətləri Xarici investisiyalı müəssisədə istehsal və əmək münasibətləri, o cümlədən işəgötürmə və işdən azad etmə, əmək və istirahət rejimi, əmək haqqı, təminat və kompensasiya məsələləri kollektiv müqavilə (saziş) və fərdi əmək müqavilələri (bağlaşmalar) ilə tənzimlənir. Kollektiv və fərdi əmək müqavilələrinin şərtləri həmin müəssisənin işçilərinin vəziyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şəraitə nisbətən pisləşdirə bilməz. Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin əməyinin ödənilməsi, onlara məzuniyyətlər verilməsi, onların pensiya təminatı məsələləri həmin işçilərin hər biri ilə bağlanan fərdi əmək müqavilələrində (bağlaşmalarda) həll edilməlidir. Bu işçilər xarici valyuta ilə aldıkları əmək haqqını gəlir vergisi ödədikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada xaricə köçürə bilirlər.

Sosial sığorta və təminat Xarici investisiyalı müəssisənin işçilərinin sosial sığortası və sosial təminatı (əcnəbi işçilərin pensiya təminatı istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin normaları ilə tənzimlənir. Xarici investisiyalı müəssisədə işləyən Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin əmək pensiyası təminatı hüququ «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun tənzimlənir. Müəssisə yerli və əcnəbi işçilərin sosial sığortası üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını Azərbaycan Respublikasının müəssisələri və təşkilatları üçün müəyyənləşdirilmiş dərəcələr üzrə ödəyir.

Ləğvetmə Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada ləğv edilə bilər. Xarici investisiyalı müəssisə ləğv edilərkən onun yığdığı aktivlərdən real dəyəri üzrə vergi tutulur. IV bölmə. Xarici investorların qiymətli kağızlar əldə etməsi

Dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsi Xarici investorlar dövlət qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada əldə edirlər.

Müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını xarici investorların əldə etməsi Xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əldə edə bilərlər. V bölmə. Xarici investorların torpaqdan istifadə hüquqlarını və başqa əmlak hüquqlarını əldə etməsi

Torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ Xarici investorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, o cümlədən torpağın icarəsi hüququnun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Torpaq məəcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

İcarə Xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin icarəsinə əmlakı icarəyəverən müqavilələr əsasında və Azərbaycan Respublikasının icarə qanunvericiliyinə müvafiq surətdə verir.

Konsessiya müqavilələri Xarici investorlara faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, digər təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir. Müqavilədə başqa şərt qoyulmayıbsa, konsessiya müqaviləsi şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir.

MÖVZU X

XARICI INVESTİSİYALI MÜƏSİSƏLƏRİN VERGİ ÖHDƏLİKLƏRİNİN HÜQUQI TƏNZİMLƏNMƏSİ

- 1. Xarici investisiyalı müəsisələr**
- 2. "bir pəncərə" sistemi**
- 3. xarici investorlar üçün Azərbaycanın üstünlükləri**

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Son dövrlər ölkədəki siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf xarici dövlətlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına uzunmüddətli sərmayə qoymaq üçün marağını daha da artırmışdır.

İndiyə qədər respublikada investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması ilə bağlı mühüm qanunlar qəbul edilərək hüquqi baza yaradılmışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətini tənzimləyən iki qanun mövcuddur: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli 57 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu".

Bundan başqa, Azərbaycan hökuməti bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalamışdır.

Mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır.

Hazırda ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən "açıq qapı" siyasəti həyata keçirilir.

Son illərdə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiyası prosesi intensiv xarakter almışdır. 1995-2011-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş 119 milyard dollar investisiyanın 60%-dən çoxu, yəni 63 milyard dollara yaxını xarici investisiyalar olmuşdur. 1995-2002-ci illərdə xarici investisiyaların həcmi 9 milyard dollar olmuşdursa, 2003-2011-ci illərdə bu rəqəm 6 dəfə artaraq 54 milyard dollar olmuşdur.

1995-2011-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların 25,5 milyard dolları qeyri-neft sektorunun, 37,5 milyard dolları isə neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir.

Tam xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin yaradılmasında Türkiyədən olan sahibkarların payı 27,6% təşkil edir. Bu göstərici Böyük Britaniya üzrə 11,7%, Rusiya üzrə 6,8%, İran üzrə 6,2%, ABŞ üzrə 5,9%, Almaniya üzrə isə 2,9%-dir.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2011	1995-2011 (ümumi)
Cəmi investisiyalar	12473,6	106247,8	118721,3
Daxili investisiyalar	3353,9	52443,2	55797,1
<i>Neft sektoru</i>	902,5	9024,1	9926,5
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	2451,7	43419,2	45870,6
Xarici investisiyalar	9119,8	53804,5	62924,2
<i>Neft sektoru1</i>	6105,3	31333	37438,3
<i>Qeyri-neft sektoru2</i>	3014,4	22471,5	25485,9

Neft və qeyri-neftsektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2011	1995-2011 (ümumi)
Neft sektoru	7007,8	40357,2	47364,6
Qeyri-neft sektoru	5466,1	65890,7	71356,5

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2011	1995-2011 (ümumi)
Cəmi Xarici investisiyalar	9119,7	53804,5	62924,2
Maliyyə kreditləri	1652,3	14684,4	16336,7
<i>Ondan neft sektoruna kreditlər</i>	0,0	727,8	727,8
Birbaşa	7467,4	34264,2	41731,6

investisiyalar			
Neft bonusu	0,0	192,8	192,8
Portfel investisiyalar	0,0	781,7	781,7
Digər investisiyalar	0,0	3881,4	3881,4

2. "Bir pəncərə" sistemi

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama əsasən, "bir pəncərə" prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci ilin 1 yanvar tarixindən Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinə başlanmışdır. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqindən sonra Azərbaycanda biznesə başlama proseduraları 15-dən 1-ə və bunun üçün sərf olunan vaxt 30 gündən 3 günə endirilmişdir.

Sahibkarlar vergi orqanları və banklarla sənəd mübadiləsini yeni yaradılmış İnternet Vergi İdarəsi (www.e-taxes.gov.az) vasitəsilə həyata keçirə bilərlər. Bundan başqa, sahibkarların vergi qanunvericiliyinə aid suallarının və müraciətlərin qəbulu, onlara baxılması və operativ cavablandırılması məqsədilə 195 sayılı telefon məlumat xidməti fəaliyyət göstərir.

"Bir pəncərə" sisteminə görə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər Vergilər Nazirliyində qeydiyyatdan keçməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə bir sıra qurumlar fəaliyyət göstərir:

Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti

- 2006-cı ildə sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətini vahid mərkəzdən tənzimləmək, respublikanın investisiya cəlbediciliyinin daha da artırılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti yaradılmışdır. Şirkətin başlıca vəzifəsi ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların təşviqini təmin etmək, bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına çalışmaqdır. Şirkətin investisiya fəaliyyətinin məqsədi əsasən ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Yerli istehsalın inkişafı ilə ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması və investisiyaların cəlb edilməsini həvəsləndirmək məqsədilə 2003-cü ildə Azərbaycan İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) yaradılmışdır. Fond investorlar, yerli istehsalçılar və hökumət arasında körpü rolunu oynamaqla dövlət-özəl sektor dialoqunda əhəmiyyətli işlər görür. AZPROMO xarici investorlara öz investisiya layihələrini həyata

keçirmək üçün sahələrin müəyyənləşdirilməsində, yerli bürokratiya ilə mübarizə aparmaqda və onların Azərbaycana gəlməsini asanlaşdırmaqda yardım edir. Yerli müəssisələr də AZPROMO-nun məsləhət xidmətləri və xarici bazar tədqiqatlarından faydalanırlar.

Vergitutma Xarici investisiyalı müəssisələr, habelə xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən vergiləri ödəyirlər.

Mühasibat uçotu və hesabat Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan qaydalara, yaxud istəsə, həmçinin xarici investorun mənsub olduğu ölkədə qüvvədə olan qaydalara müvafiq surətdə mühasibat uçotu və hesabat aparır.

3.Xarici investorlar üçün Azərbaycanın üstünlükləri

1. Xarici investisiyalar üçün münbit şərait:
 - Regionda adambaşına düşən ən yüksək Birbaşa Xarici İnvestisiya göstəricisi.
 - Investorlar üçün hüquqi təminatlar.
2. Sürətlə inkişaf edən və açıq iqtisadiyyat:
 - ÜDM-in 26,4 % illik artımı.
 - Xarici ticarət dövriyyəsinin 19,8 % illik artımı.
 - Orta idxal tarif dərəcəsi: 5,7%
3. Qeyri-neft sektorunda geniş imkanlar:
 - Son 5 ildə əksər iqtisadi fəaliyyət sahələrində yüksək artım: sənaye – 7,5 dəfə, tikinti – 3,8 dəfə, ticarət – 3,5 dəfə, nəqliyyat və rabitə – 2,9 dəfə, sosial xidmətlər – 2,8 dəfə, kənd təsərrüfatı – 2,1 dəfə.
 - Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına vergi güzəştləri
4. Təbii ehtiyatlar: faydalı qazıntılar və münbit torpaq:
5. Əlverişli strateji mövqe:
 - Mərkəzi Asiya və Xəzər regionuna birbaşa çıxış.
 - Beynəlxalq ticarət təşəbbüslərində iştirak (İpək Yolu, Şimal–Cənub koridoru).
 - Genişlənən Avropa faktorı və Yeni Qonşuluq Siyasətinə qoşulma.
6. Rəqabət qabiliyyətli yerli işçi qüvvəsi

Azərbaycanın sürətli sosial-iqtisadi inkişafı, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər və s. nailiyyətlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən daim yüksək qiymətləndirilir.

Dünya Bankının və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının “Doing buisness – 2012” hesabatında Azərbaycan 183 ölkə arasında 66-cı yeri tutur. Azərbaycan habelə əmlakın qeydə alınmasının sadəliyi, biznesə başlamaq parametrləri üzrə dünya ölkələri arasında liderlər qrupuna daxil olub. Kredit almaq, iş görmək və bir sıra digər sahələrdə də ciddi uğurlar əldə edən ölkə inkişaf etmiş dövlətlərlə bir sıradadır.

“Doing buisness – 2012” hesabatına əsasən, Azərbaycanda ən yaxşı göstərici məhz əmlakın qeydiyyatındadır. Belə ki, 10 müxtəlif göstərici üzrə 183 ölkə arasında hazırlanan hesabatla əsasən Azərbaycan daşınmaz əmlakın qeydiyyatına görə 9-cu yerdədir. Eyni zamanda Azərbaycanda əmlakın ötürülməsi üçün 4 prosedur tələb olunur ki, buna da 11 gün müddət və əmlakın dəyərinin 0,2 faizi qədər xərc sərf edilir. Bu, regionda ən yaxşı göstəricilərdən biridir. Müqayisə üçün bildirək ki, Azərbaycanın aid edildiyi Şərqi Avropa

və Mərkəzi Asiya regionlarında əmlakın ötürülməsi üzrə orta göstərici 37, qonşu ölkələrdən Türkiyədə 44, Rusiyada 45, Bolqarıstanda 66, Rumıniyada 70, İranda 163, Ukraynada isə 166 gündür.

Biznesə başlamaq reytinginə görə Azərbaycan 183 ölkə arasında 18-cidir. Ölkədə biznesə başlamaq üçün 6 prosedur tələb edilir. Günlərin sayı 8-dir, biznesə başlamaq üçün tələb edilən xərc adambaşına düşən kapitalın 2,7 fazını təşkil edir. Bu zaman minimum kapital tələb olunmur. Azərbaycanın bu göstəricisi Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə müqayisədə daha yaxşıdır. Çünki bu ölkələrdə biznesə başlamaq üçün 11 gün tələb edilir. Habelə Azərbaycanda biznesə başlamaq üçün tələb edilən proseduraların sayı bu ölkələrlə müqayisədə daha azdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Belə ki, 2011-ci ilin dekabr ayında "Standart & Poor's" reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir pillə artıraraq "BBB-" səviyyəsinədək qaldırılmış və bununla da Azərbaycana investisiya reytingi vermişdir. Agentlik, həmçinin, Azərbaycanın xarici və daxili valyutada qısamüddətli suveren kredit reytingini də bir pillə artaraq "B" səviyyəsindən "A-3" səviyyəsinə çatdırmışdır. Eyni zamanda "Fitch Ratings" agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini "pozitiv" proqnozu ilə "BBB-" səviyyəsində saxlamışdır. "Moody's" agentliyi isə Azərbaycana şamil etdiyi "Ba1" səviyyəsində suveren reytingi üzrə proqnozunu "stabildən" "pozitivə" dəyişmişdir.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Azərbaycan inkişaf etmiş ölkə kimi dünyanın aparıcı investorlarının daim diqqət mərkəzindədir.

MÖVZU 11. XARICI INVESTORLARIN QIYMƏTLİ KAĞIZLARLA BAĞLI ƏMƏLIYYATLARININ HÜQUQI BAZASI

- 1. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişaf istiqamətləri**
- 2. Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf modelləri**
- 3. İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərar**
- 4. Qiymətli kağız sahiblərinin dövlət reyestrinin aparılması standartları**

Bazar iqtisadiyyatının vacib atributlarından biri olan maliyyə bazarının bütün seqmentlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələsi mühüm yer tutur. Bu da maliyyə bazarının bank sistemi ilə paralel olaraq iqtisadiyyatda pul axınlarının ötürücüsü kimi real sektorun canlanmasında əhəmiyyətli rol oynamasından irəli gəlir. Xüsusilə Azərbaycanda neft sektorunda cəmlənmiş gəlirlərin digər sektorlara istiqamətləndirilməsi probleminin mövcudluğu ölkəmizin maliyyə bazarının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verilməsinə zəmin yaradır.

Maliyyə bazarının müvəffəqiyyətlə formalaşması isə yalnız iqtisadi və hüquqi islahatların aparılması yolu ilə səlis qaydalar, onlara riayət olunmasını təmin edən nəzarət mexanizmlərinin, məlumat açıqlığının, sərbəst seçim imkanının mövcudluğunu nəzərdə tutan bazis infrastrukturun əsasında zəruri mühitin yaradılması ilə mümkündür.

Məlumdur ki, qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının seqmentlərindən biridir. Qiymətli kağızlar bazarı pul vəsaitlərinə olan tələblə onun təklifinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu münasibətlərdən ibarətdir. Qiymətli kağızlar bazarı kapitalın effektiv sahələrə

axımını təmin edir, iqtisadiyyata çeviklik verir ki, bu da pul ehtiyatlarının bir sahədən digər sahəyə keçməsinə təmin edir və son nəticədə iqtisadi inkişafın tempini artırır. Qiymətli kağızlar vasitəsilə pul vəsaitlərinin pula ehtiyacı olanlara verilməsi prosesi baş verir. Həm də bu proses inzibati amirlik metodları deyil, maddi maraq və könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. Dövlət qiymətli kağızları isə dövlət xərclərinin maliyyələşməsinə, bank sisteminin likvidliyini təmin etməyə, cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafa və digər problemlərin həllinə müsbət təsir edir.

Qiymətli kağızlar və fond birjaları mülkiyyət forması və tabeliyindən asılı olmayaraq bütün müəssisə və sahələrin inkişafını maliyyələşdirmək üçün vacib mənbələrdəndir. Vəsaitin qiymətli kağızlara qoyulması, kapitalın artırılması üçün əlverişli şərait yaratmaqla etibarlı dividend gətirir və müştərini inflasiyadan qoruyur.

Qiymətli kağızlar bazarının inkişafı bir çox dövlət qurumlarının işindən, qanunvericilik bazasından, fiziki şəxslərin fəallığından və sair amillərdən asılıdır. Hazırdakı bazarda ən əsas təşkilatı işlər görüldü, bazar infrastrukturunu sıfırdan başlayaraq yaradılıb, dünya standartlarına uyğun olan və beynəlxalq maliyyə qurumlarının mütəxəssisləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilən normativ-hüquqi baza yaradılıb. QKDK öz qarşısında istənilən yollarla bazarda bağlanmış əqdlərin həcmi artırılması məqsədini qoymur. Məqsəd bazarda baş verən proseslərin şəffaflığının təmin edilməsi ilə yanaşı qiymətli kağızlar bazarında risklərin minimuma endirilməsidir. Məhz bu məqsədlə yaradılan normativ-hüquqi bazada investorların (xüsusən minoritar investorların) hüquqlarının qorunmasına, qiymətli kağızlar bazarında məlumatın açıqlanmasına, insayder əqdlərinin yol verilməməsinə, qiymətlərlə manipulyasiyanın qarşısının alınmasına və ölkənin fond bazarının daxili və xarici investisiya resurslarının iqtisadiyyatın real sektorunda akkumulyasiya edilməsinə və bazarın spekulyativ əqdlər bazarına çevrilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bir sıra inkişafda olan ölkələrin, bank sisteminin böhranı ilə nəticələnən və iqtisadiyyatın ümumi böhranına gətirən spekulyativ bazarların yaradılması səhvində yol vermək olmaz. Ölkədə formalaşmış vəziyyət daxili qiymətli kağızlar bazarının inkişafında portfel investisiyaların rolunun qiymətləndirilməsi zərurətini diktə edir. Kapital axımının spekulyativ hissəsini onun investisiya hissəsindən ayrı dəyərləndirmək lazımdır. Başqa sözlə, gələcəkdə qiymətli kağızların qiymətlərinin kəskin şəkildə enib-qalxmasına yol verilməməsi məqsədi ilə investisiya resurslarının və qiymətli kağızlar bazarının imkanlarının mütənasibliyi təmin edilməlidir.

2. Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf modelləri

Maliyyə vasitəçilərin xarakterindən (bank və ya qeyri-bank xarakteri) asılı olaraq qiymətli kağızlar bazarlarının 3 modeli mövcuddur:

- Qeyri-bank modeli (ABŞ) – vasitəçilər rolunda qiymətli kağızlar üzrə qeyri-bank təşkilatlar çıxış edirlər;
- Bank modeli (Almaniya) – vasitəçilər rolunda banklar çıxış edir;
- qarışıq model (Yaponiya) – vasitəçilər rolunda həm banklar, həm də qeyri-bank təşkilatları çıxış edirlər.

Qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi prinsip etibarilə 2 yerə bölünür.

- Qiymətli kağızlar bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi
- Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılar tərəfindən tənzimlənməsi.

Qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir.

- qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üzrə dövlət proqramının həyata keçirilməsi;
- peşəkar iştirakçılar və müştərilər üçün qiymətli kağızlar bazarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- qiymətli kağızlar bazarı haqqında açıq informasiya sisteminin yaradılması və bazar iştirakçıları tərəfindən informasiyanın məcburi açıqlanmasına nəzarət edilməsi.

QKDK-nin qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsində vəzifələri aşağıdakılardır.

- Qiymətli kağızlarla fəaliyyət sahəsində, o cümlədən qiymətli kağızlar bazarında dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması və onun həyata keçirilməsi, dövlət idarəetməsi, nəzarətin təmin edilməsi;
- Qiymətli kağızlar bazarının təşkili və inkişaf etdirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;
- Qiymətli kağızlar bazarında emitentlərin, peşəkar iştirakçıların, fond bazarının fəaliyyəti üzərində nəzarətin təmin edilməsi;
- Qiymətli kağızlar bazarında sağlam rəqabət mühitinin yaradılması;
- Qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının, o cümlədən investorların, səhmdarların və digər qiymətli kağız sahiblərinin mühafizəsinin təmin edilməsi.

Qiymətli kağızlar bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və idarə olunması metodları bunlardır:

- qiymətli kağız buraxılışlarının, emissiya prospektlərinin qeydiyyatı;
- bazarın peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması;
- investisiya təsisatlarının mütəxəssislərinin attestasiyası;
- investorların sığortalanması;
- emitentlərin maliyyə vəziyyətinə auditor və reyting nəzarəti;
- fond əməliyyatlarının keçirilməsinə nəzarət;
- mübadilə və klirinq korporasiyalarının qeydiyyatı və fəaliyyətinə nəzarət;
- qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən informasiyanın açıqlanması və dərc olunması.

Qiymətli kağızlar bazarının özünü tənzimləmə təşkilatları 3 yerə bölünür.

- Assosiasiya
- Həmkarlar ittifaqı
- Peşəkar ictimai təşkilatlar

Qiymətli kağızlar bazarının özünü tənzimləmə təşkilatlarının məqsədi aşağıdakılar hesab olunur:

- Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının səmərəli peşəkar fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması;
- Qiymətli kağızlar bazarında investorların və digər iştirakçıların maraqlarının qorunması;
- Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının özünü tənzimləyən təşkilatının üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının özünü tənzimləyən təşkilatlarının üzvlərinin fəaliyyətinin etik normalarının müəyyən edilməsi və bu normalara riayət olunmasının təmin edilməsi.

- Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının özünü tənzimləyən təşkilatların fəaliyyətləri haqqında məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada və həcmdə açıqlamaladırlar.

Qiymətli kağızlar bazarının antiinflasiya tədbirlərində iştirakı

İnflyasiyanı yaradan səbəblərdən biri də dövriyyədə olan pul kütləsinin artımıdır. Qiymətli kağızlar bazarı ilə inflasiya qarşılıqlı əlaqədədir. Müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin şəxsi istehlaka deyil, investisiya proseslərinə yönəltməklə, inflasiyanın qarşısını almaq mümkündür. Bu isə yalnız qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsi ilə mümkündür. Burada dövlət qiymətli kağızların rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Dövlət və korporativ qiymətli kağızların buraxılışı absorbent rolunu oynayaraq dövriyyədə olan artıq (izafi) pul kütləsini investisiya məqsədlərinə yönəldir ki, bu da inflasiyanın qarşısını alır. Hazırda buraxılan dövlət qiymətli kağızları (DQİV və notlar) inflasiyanın aşağı salınmasında öz rolunu oynayır.

Qiymətli kağızların emissiyası-Emitentin qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərarının qəbulunun, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda emissiya prospektinin tərtibinin, qiymətli kağızların buraxılışının, yerləşdirilməsinin və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər tədbirlərinin məcmusudur.

Qiymətli kağızların forması və buraxılış şərtləri

İnvestisiya qiymətli kağızının forması və buraxılış şərtləri investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərarda və investisiya qiymətli kağızlarının emissiya prospektində (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunursa) birmənalı müəyyən edilməlidir.

İnvestisiya qiymətli kağızları aşağıdakı formalardan birində emissiya edilə bilər:

- Sənədli adlı qiymətli kağızlar;
- Sənədsiz adlı qiymətli kağızlar;
- Sənədli adsız qiymətli kağızlar.

Eyni dövlət qeydiyyat nömrəsi olan investisiya qiymətli kağızları bir formada buraxılmalıdır.

İnvestisiya qiymətli kağızlarının nominalı milli və səhmlər istisna olmaqla sərbəst dönərli valyutada ifadə oluna bilər.

İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiyasının mərhələləri

- İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiyası aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:
- Emitent tərəfindən investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərarın qəbul edilməsi;
- İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiya prospektinin tərtib edilməsi (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunursa);
- İnvestisiya qiymətli kağızları buraxılışının dövlət qeydiyyatı;
- İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiya prospektində olan məlumatların açıqlanması (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunursa);
- İnvestisiya qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi;
- İnvestisiya qiymətli kağızlarının emissiyasının yekunları haqqında hesabatın qeydiyyatı;

• Investisiya qiymətli kağızlarının emissiyasının yekunları haqqında hesabatda olan məlumatların açıqlanması (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunubsa).

4. Investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərar

Investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərada aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır:

- Emitentin tam adı və olduğu yer;
- Qərarın qəbul edilməsi tarixi;
- Qərarı qəbul etmiş emitentin idarəetmə orqanının adı;
- Qiymətli kağızın növü;
- Qiymətli kağızın forması;
- Qiymətli kağızın nominal dəyəri;
- Həmin buraxılışa daxil olan qiymətli kağızların sayı və ümumi məbləği;
- Qiymətli kağızların yerləşdirilməsi qaydası;
- Bir qiymətli kağızla təsbit edilən hüquqlar;
- Qiymətli kağızların sahibləri qarşısında emitentin öhdəlikləri;
- Emitentin rəhbərinin adı, soyadı, möhürlə təsdiqlənmiş imzası.

Investisiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı

• Investisiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı üçün emitent tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

- Investisiya qiymətli kağızlarının qeydiyyata alınması üçün ərizə;
- Investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası haqqında qərar;
- Emitentin hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatına alınması haqqında şəhadətnamənin və təsis sənədlərinin notariat qaydasında təsdiq olunmuş surətləri;
- Investisiya qiymətli kağızlarının emissiya prospekti (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunursa);
- Investisiya qiymətli kağızının sertifikatının nümunəsi (investisiya qiymətli kağızları sənədli formada buraxılıqda);
- Investisiya qiymətli kağızların emissiya prospektinin qeydiyyata alınması üçün dövlət rüsumunun ödənilməsinə təsdiq edən sənəd (investisiya qiymətli kağızlarının emissiyası emissiya prospekti ilə müşayiət olunursa).
- Investisiya qiymətli kağızlarının buraxılışının dövlət qeydiyyatı həmin buraxılışa dövlət qeydiyyat nömrəsinin verilməsindən və bu məlumatların dövlət reyestrinə daxil edilməsindən ibarətdir.

Qiymətli kağızlar haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət.

Qiymətli kağızlar haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət qanun pozuntularının aradan qaldırılması və investorların hüquqlarının müdafiə olunmasını nəzərdə tutur.

Qiymətli kağızlar haqqında qanunun və qiymətli kağızlarla bağlı Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarının pozulmasına görə şəxslər mulki, inzibati və cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi aşağıdakı cəzaları verə bilər:

- Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət daşıyan şəxsi inzibati qaydada tənbeh tədbirləri görə bilər

- Qanun pozuntularına görə məsuliyyət daşıyan şəxsə qarşı əmlak iddiası qaldıra bilər

- Qiymətli kağızlar bazarında şirkətlərin və peşəkar iştirakçıların lisenziyasını dayandırma (təxirə sala) bilər

- Qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən şirkətləri bağlaya bilər

- Qiymətli kağızlar bazarında iştirakçıların fəaliyyətlərini məhdudlaşdırma bilər

- Növbəti tədbirlərin görülməsi üçün komissiya hesabatlarını və sənədləri hüquq-mühafizə orqanlarına göndərə bilər

Qiymətli kağız sahəsində qanunvericiliyin pozulmasına görə İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulan məsuliyyət

Qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçısı, yaxud emitent tərəfindən açıqlanması (dərəcə edilməsi) qanunla nəzərdə tutulan məlumatların açıqlanmamasına, onların açıqlanması (dərəcə edilməsi) qaydasına və müddətinə riayət edilməməsinə görə

- Qiymətli kağızların emissiyasının keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş tələblərin emitent tərəfindən pozulmasına və ya emitentin buraxılışı dayandırılmış qiymətli kağızların yerləşdirilməsi üzrə əqdlərin bağlamasına görə

- Qiymətli kağızlar sahiblərinin reyestrinə yazıların daxil edilməsindən qanunsuz olaraq imtina edilməsinə reyestrə və ya dürüst olmayan məlumatların reyestrə daxil edilməsinə və ya reyestrdən çıxarışın verilməsi müddətlərinin pozulmasına, reyestr saxlayıcısının, qiymətli kağızlar sahibinin və ya onun adından fəaliyyət göstərən şəxsin, yaxud qiymətli kağızların nominal saxlayıcısının digər qanuni tələblərini yerinə yetirməməsinə görə

- Gəlirlərin ödənilməsi üçün emitentin öhdəlik daşımadığı qiymətli kağızlara görə peşəkar iştirakçılar tərəfindən investora istənilən formada gəlirin vədə edilməsinə görə

- Qiymətli kağızların buraxılışı zamanı emitent tərəfindən dürüst olmayan və təhrif olunmuş məlumatların göstərilməsi nəticəsində investora zərər vurulmasına görə

- Qiymətli kağızlar buraxılışının açıq yerləşdirilməsi üçün qanunla müəyyən olunmuş həcmdə və qaydada elan edilməli olan məlumatları elan etməyən emitentlərin həmin qiymətli kağızları reklam etməsinə və ya investorlara təklif etməsinə görə

- Buraxılışı dövlət qeydiyyatından keçməmiş qiymətli kağızların qiymətli kağızlar bazarında yerləşdirilməsinə, reklam edilməsinə və istənilən formada investorlara təklif edilməsinə, onlarla əqdlərin bağlanmasına görə

- Dövlət qeydiyyatından və əlavə qeydiyyatdan keçirilməsi qanunla nəzərdə tutulan qiymətli kağızlarla bağlı əqdlərin dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim edilməməsinə görə

- vəzifəli şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin 50 mislindən 90 mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Qiymətli kağızların qeydiyyata alınması üçün dövlət rüsumu

Qiymətli kağızların emissiya prospektinin qeydiyyatına alınması üçün	
Emissiya məbləği şərti maliyyə vahidinin 90 000 mislinədək olduqda	Şərti maliyyə vahidinin 200 misli

Emissiya məbləği şərti maliyyə vahidinin 90 000 mislindən 180 000 mislinədək olduqda	Şərti maliyyə vahidinin 400 misli
Emissiya məbləği şərti maliyyə vahidinin 180 000 mislindən çox olduqda	Şərti maliyyə vahidinin 800 misli
Depozit sertifikatlarının emissiyasının dövlət qeydiyyatına alınması üçün	Şərti maliyyə vahidinin 1000 misli
Veksellərin dövlət reyestrinə daxil edilməsi üçün	Şərti maliyyə vahidinin 2 misli
Çeklərin dövlət reyestrinə daxil edilməsi üçün (hər bir çek kitabçası üçün)	Şərti maliyyə vahidinin 0,5 misli

5. Xarici emitentlərin qiymətli kağızlarının Azərbaycanla tədaviyə buraxılması

• Xarici qiymətli kağızların emitenti və ya bu qiymətli kağızları Azərbaycan Respublikasının xaricində əldə etmiş şəxs (bundan sonra – xarici qiymətli kağızların sahibi) həmin qiymətli kağızları Azərbaycan Respublikasında tədaviyə buraxmaq hüququnu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsindən (bundan sonra - QKDK) "Xarici emitentlərin qiymətli kağızlarının Azərbaycan Respublikasında tədaviyə buraxılması haqqında" Şəhadətnaməni (Forma № 1) aldıqdan sonra əldə edir. "Xarici emitentlərin qiymətli kağızlarının Azərbaycan Respublikasında tədaviyə buraxılması haqqında" Şəhadətnamə xarici qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasının ərazisində tədaviyə buraxılmasını təsdiq edən rəsmi sənəddir.

• Xarici qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasının ərazisində tədaviyə buraxılması haqqında onların emitenti və ya sahibi aşağıdakı məlumatları mərkəzi mətbuat orqanında dərc etdirməlidir və QKDK-nın İnternet sahifəsində yerləşdirməlidir: Xarici qiymətli kağızların emitenti və ya sahibi hüquqi şəxs olduqda - tam adı və hüquqi ünvanı; fiziki şəxs olduqda - adı, soyadı və ünvanı;

• Xarici qiymətli kağızların növü, forması, nominal dəyəri, sayı və ümumi məbləği;

• Xarici qiymətli kağızların yerləşdirilməsinin başlanma və başa çatma tarixi (olduqda);

• Xarici qiymətli kağızların emissiya prospekti ilə və ya qiymətli kağızların buraxılışını açıqlayan sənədlə (olduqda) tanış olmaq və onları almaq üçün ünvan və əlaqə telefonları. Xarici qiymətli kağızların emitenti və ya sahibi onların yerləşdirilməsini bitirdikdən sonra 30 (otuz) iş günü ərzində QKDK-ya yerləşdirmənin nəticələri haqqında hesabatı təqdim etməlidir.

• Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici qiymətli kağızların emitenti və ya sahibi həmin xarici qiymətli kağızlarla hər hansı əməliyyatları yalnız onlara QKDK tərəfindən " Xarici emitentlərin qiymətli kağızlarının Azərbaycan Respublikasında tədaviyə buraxılması haqqında" Şəhadətnamə verildikdən sonra apara bilər.

• Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici qiymətli kağızların saxlanması və onlar üzrə hüquqların uçuğu QKDK-nın müvafiq lisenziyası əsasında fəaliyyət göstərən depozitariy vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir.

1998-ci ilin dekabrında qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin, iqtisadçı alimlərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyəti (AQC) yaradılmış və 1999-cu ilin fevralında Ədliyyə Nazirliyində ictimai birlik kimi qeydiyyatla alınmışdır. Hazırda respublikanın bir çox əmlak qiymətləndiriciləri və qiymətləndirmə sahəsində böyük təcrübəyə malik olan hüquqi şəxslər, qiymətin əmələgəlməsi və əmlak bazarı sahəsində ölkəmizdə, eləcə də onun sərhədlərindən kənarda tanınan iqtisadçı alimlər, maliyyə məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislər və elmi işçilər Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyətinin üzvüdür. AQC ictimai birlik olaraq qiymətləndirmə sahəsində əhaliyə keyfiyyətli xidmət göstərilməsini təmin etmək məqsədi ilə qiymətləndirmə fəaliyyətinin bir sıra nəzəri və praktiki problemlərinin həlli istiqamətində dövlət orqanları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Nizamnaməsində göstəriləyi kimi, «cəmiyyətin yaradılmasının məqsədi Azərbaycan Respublikası ərazisində qiymətləndirmənin sivil bazarını yaratmaq, müxtəlif əmlak növlərinin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin fəaliyyətinə kömək etmək, onların peşə hüquqlarının qorunmasına, peşə maraqlarının müdafiəsinə və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsinə yardımçı olmaqdır». Bu məqsədin reallaşdırılması üçün AQC dövlət orqanları, digər ictimai birliklər, beynəlxalq təşkilatlarla birgə layihə və proqramların, beynəlxalq və Avropa standartlarına uyğun milli qiymətləndirmə standartlarının hazırlanmasında iştirak edir, qiymətləndiricilərin ixtisasının artırılması üzrə kurslar, konfranslar, seminarlar, brifinqlər keçirir, qiymətləndirmə fəaliyyətinin çoxsaylı problemlərini araşdırır və müxtəlif bülletenlər, kitablar nəşr edir, üzvlərini zəruri informasiya ilə təmin edir, ölkənin ayrı-ayrı bölgələrində qiymətləndirmə fəaliyyətinə olan tələbatın ödənilməsi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir, beynəlxalq qiymətləndirmə təcrübəsini öyrənir və yayır.

Fəaliyyət göstərdiyi müddətdə AQC tərəfindən «Qiymətləndiricilərin bülleteni», qiymətləndirmə məsələləri ilə bağlı məcmuələr («Qiymətləndirmə», «Qiymətləndirmə və mühasibat uçotu», «Qiymətləndirmə və normativ-hüquqi sənədlər»), «Əmlakın qiymətləndirilməsi» qanunvericilik aktları toplusu nəşr olunmuş, qiymətləndiricilərin peşə-ixtisas səviyyələrinin yüksəldilməsi məqsədilə Sumqayıt, Gəncə, Quba və Lənkəran şəhərlərində baza ixtisasartırma kursları təşkil edilmiş, 2001-ci ilin mayında «Müasir əmlak bazarı və qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanunvericilik təminatı» mövzusunda, 2002-ci ilin dekabrında «İqtisadi fəaliyyət sahələrində intellektual sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri» mövzusunda elmi-praktiki konfranslar və 2003-cü ilin aprelində «Sahibkarlığın inkişafının əsas prioritetləri və qiymətləndirmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin aktual məsələləri» mövzusunda II Beynəlxalq Konqres keçirilmiş, «2001-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətləndirmə fəaliyyətinin inkişaf konsepsiyası», «Azərbaycan Respublikasında peşəkar qiymətləndiricilərin hazırlanması və ixtisasının artırılması Proqramı» müvafiq dövlət qurumlarına təqdim edilmiş, xarici ölkələrin qiymətləndiricilərinin birlikləri ilə əlaqələr yaradılmışdır.

Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə 23-24 may 2001-ci ildə keçirilən «Müasir əmlak bazarı və qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanunvericilik təminatı» mövzusunda II beynəlxalq elmi-praktiki konfransda MDB Qiymətləndiricilər Birlikləri Şurasının sədri və üzvləri, Belarus, Rusiya, Moldova, Qazaxıstan, Qırğızıstan və s. dövlətlərin qiymətləndiricilər birliklərinin nümayəndələri iştirak edirdilər. Konfrans Azərbaycanda qiymətləndirmə fəaliyyətinin inkişaf konsepsiyasının hazırlanması, aparılan

qiymətləndirmə işlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, qiymətləndiricilərin attestasiya sisteminin hazırlanması, milli qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə fəaliyyətinin normativ-metodiki bazasının inkişafına dair təkliflərin hazırlanması kimi vacib məsələləri qarşıya qoydu.

26 dekabr 2002-ci ildə “İqtisadi fəaliyyət sahələrində intellektual sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri” mövzusunda keçirilən elmi-praktiki konfransda müstəqil intellektual sahibkarlıq fəaliyyəti olan qiymətləndirmənin perspektiv inkişafını təmin edə biləcək irimiqyaslı sosial-iqtisadi proqramların ayrı-ayrı mərhələlərindən bəhs olunmuşdur.

2003-cü ilin aprelində «Sahibkarlığın inkişafının əsas prioritetləri və qiymətləndirmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin aktual məsələləri» mövzusunda II Beynəlxalq Konqresdə (konqres Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyəti, MDB Qiymətləndiricilər Birlikləri Şurası və Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin birgə təşəbbüsü ilə təşkil olunmuşdur) milli sahibkarlığın inkişafı və ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, qiymətləndirmə fəaliyyətinin bir sıra aktual məsələləri və s. müzakirə olunmuşdur.

Ölkədə peşəkar qiymətləndiricilərin və milli standartların elmi və praktiki biliklər əsasında tez bir zamanda hazırlanması sahəsində işlərin keyfiyyətinin artırılması zərurətini nəzərə alaraq 11 noyabr 2003-cü il tarixdə MDB Qiymətləndiricilər Birlikləri Şurasının rəhbərlərinin iştirakı ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Tələbə Elmi Cəmiyyətinin “Əmlak bazarı və milli qiymətləndirmə standartları” mövzusunda professor-müəllim heyəti, magistr və tələbələrin elmi konfransı keçirildi. Konfrans gənc iqtisadçıların böyük marağına səbəb olmuşdur.

Hazırda AQC Rusiya Federasiyasının, Litvanın, Moldovanın, Belarusun, Qazaxıstanın, Qırğızıstanın, Polşanın, Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın qiymətləndiricilər birlikləri və cəmiyyətləri ilə, habelə Beynəlxalq Qiymətləndiricilər və Rieltorlar qurumları ilə sıx əməkdaşlıq edir.

2002-ci ildə AQC «MDB qiymətləndiricilər birlikləri Şurası»nın təsisçilərindən biri olmuşdur. Bu, regional beynəlxalq assosiasiyanın yaradılması, onun iştirakçısı olan dövlətlərdə vahid qiymətləndirmə məkanının yaradılmasının əsasını müəyyən etmiş, qarşılıqlı investisiya qoyuluşları prosesinin sadələşdirilməsi və mübahisələrin həlli üçün zəmin yaratmışdır. Qeyd etməliyik ki, bu cür regional beynəlxalq qurumlar Avropada uzun müddətdir ki, fəaliyyət göstərir (məsələn, Qiymətləndiricilər Assosiasiyalarının Avropa Qrupu). Bu qəbildən olan beynəlxalq ictimai təşkilatların yaradılmasının əsas məqsədləri iştirakçı dövlətlərdə qiymətləndirmə fəaliyyəti sisteminin inkişafına, müvafiq normativ-hüquqi bazasının yaradılmasına, qiymətləndiricilərin ixtisasının yüksəlməsinə, milli qiymətləndirmə standartlarının ölkənin statistika və maliyyə hesabatı sistemi ilə uzlaşdırılmasına yardımçı olmaq, beynəlxalq təşkilatlarda, dövlət hakimiyyəti orqanlarında və idarəetmə strukturlarında öz üzvlərinin hüquqi, iqtisadi və sosial mənafelərini qorumaq, onları lazımi informasiya ilə təmin etməkdir.

Eyni zamanda, ictimai birliklərə üzvlük qiymətləndiricilərin peşəkarlıq səviyyəsini, lazımi informasiyanı əldə etmək imkanının olduğunu təsdiq edir, onlar bu birliklərin adından çıxış etmək, rəmzlərindən istifadə etmək hüququ qazanırlar.

AQC öz üzvləri üçün buraxdığı bülletenləri, sorğu vəsaitlərini və digər metodiki vəsaitləri respublikanın bütün ərazisində yayır, normativ aktları işləyib hazırlayır və təsdiq edir, seminarlar, treninqlər keçirir, kitablar nəşr edir. Cəmiyyətin məqsədi əmlakın müxtəlif növlərinin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin fəaliyyətini dəstəkləməkdir.

Hazırkı dövrdə AQC nin idarə heyəti tərəfindən qiymətləndirmə fəaliyyəti üçün konkret olaraq aşağıdakı müddəaları əsas kimi qəbul olunur:

- elmi sahə olmaq etibarilə, qiymətləndirmə fəaliyyəti qiymətləndiricidən xüsusi biliklər, peşəkar qiymətləndirmənin mürəkkəb məsələlərinin həllini tapmaq bacarığı, qiymətləndirmə fəaliyyətinin yüksək peşəkarlıq səviyyəsində həyata keçirilməsini tələb edir;

- səriştəsizliyin və qeyri-səmimiliyin qarşısını almaqla, qiymətləndirmə sifarişçisi qismində çıxış edən dövlətə, hüquqi və fiziki şəxslərə xidmət göstərilməsinin müəyyən səviyyəsini təmin etmək, əmlakın qiymətləndirilməsi xidmətlərindən istifadə edən istehlakçıların hüquqlarını müdafiə etmək.

Fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyəti üç əsas məsələni həll edir:

- müxtəlif vasitələrlə, o cümlədən qiymətləndirmə bazarının bütün iştirakçıları üçün bərabər şərait yaratmaqla qiymətləndirmə xidmətləri bazarının inkişafına və fəaliyyətinin sabitliyinə nail olmaqla;

- öz üzvlərinin qiymətləndirmə xidmətlərinin keyfiyyəti ilə bağlı olaraq, üçüncü şəxslərin qeyri-qanuni iddialarından müdafiəsini təmin etmək;

- müxtəlif vasitələrlə, o cümlədən üzvlərinin peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltməklə, qiymətləndirmə xidmətlərinin istehlakçıların maraqlarının qorunmasını təmin etmək.

Qiymətləndiricilərin ictimai birliklərinin bu sahədə fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesindəki əsas funksiyalarından biri qiymətləndirmə standartlarını və qiymətləndiricilərin etik davranış qaydalarını işləyib hazırlamaqdır. Bu standartlar qiymətləndiricilərin fəaliyyətinin səmərəsini yüksəltməyə, tərtib edilən hesabatların məzmununu, strukturunu standartlaşdırmağa, sifarişçilərə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini artırmağa, onlarla uzunmüddətli işgüzar münasibətlər yaratmağa xidmət edir. Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyətinin fəaliyyətinin digər istiqaməti milli qiymətləndirmə standartlarının hazırlanmasıdır. Bu məqsədlə 2004-2006-ci illərdə 20-yə qədər milli qiymətləndirmə standartlarının (“Borc öhdəlikləri və ssudalar üzrə təminatın qiymətləndirilməsi”, “Əmlak və sair hüquqların qiymətləndirilməsi”, “İntellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi”, “Bazar dəyəri qiymətləndirmə bazası kimi”, “Qiymətləndiricilərin peşə etikası kodeksi”, “Qiymətli kağızların qiymətləndirilməsi”, “Daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi”, “İnvestisiya proqramlarının qiymətləndirilməsi və s.) işlənməsini nəzərdə tutan fəaliyyət proqramı hazırlanaraq müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir. AQC nəzdində bu məsələ ilə məşğul olan, aparıcı qiymətləndirici-mütəxəssislərdən və iqtisadçılardan ibarət təşəbbüs qrupu yaradılmışdır. Hazırda standartların işlənməsinin ilkin mərhələsi gedir, əmlakın qiymətləndirilməsinin standartlaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübə, habelə MDB ölkələrinin milli standartları dərinlən öyrənilir və təhlil edilir.

Qiymətli kağızlar dövriyyəyə Azərbaycan Respublikasının qərarı ilə buraxılır. Qiymətli kağızlar özlüyündə pul sənədi hesab olur və bu kağızı buraxan şəxslərin əmlak hüququnu özündə əks etdirir.

Qiymətli kağızların dövriyyəsi dedikdə onların alqı-satqısı başa düşülür. Qiymətli kağızları istənilən müəssisələr, səhmdarlar cəmiyyətləri, kredit müəssisələri buraxa bilərlər. Qiymətli kağızlara səhmdar cəmiyyətlərinin səhmləri, istiqrazlar, depozit sertifikatları, vekseklər və s. aiddir.

İndi isə bu qiymətli kağızların fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirək.

SƏHM-SƏHMDAR cəmiyyətlərinin nizamnamə fonduna vəsaitlərin qoyulmasını onun sahiblərini təsdiq edən qiymətli kağızdır. Bu cəmiyyətin idarə edilməsində, cəmiyyətin mənfəətinin bölüşdürülməsində, həmçinin cəmiyyətin ləğv edilməsi zamanı əmlak qalığının bölüşdürülməsində iştirak etməyə vəsait qoyanlara hüquq verir. Səhmin müddəti müəyyən məhdudiyyətə malik deyildir, nə qədər ki, səhmdarlar cəmiyyəti mövcuddur bir o qədər də səhmlər qüvvədədir.

Səhm bir sənəd kimi aşağıdakı rekvizitlərə malikdir: səhmdar cəmiyyətlərinin firma adı və olduğu yer, qiymətli kağızların adı, onun növü, sıra nömrəsi, buraxılış tarixi, nominal qiyməti, buraxılan səhmlərin miqdarı, dividendlərin ödənilməsi müddəti, səhmdarlar cəmiyyətinin sədrinin imzası.

Əldə edilən səhmlərin dəyəri respublikanın öz pulu və xarici valyuta ilə ödənilə bilər. Bunun üçün həm fiziki və həm də hüquqi şəxslər əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər və başqa növ aktivlər qoymaq yolu ilə bu səhmləri ala bilərlər.

Səhmlər görünüşünə görə 2 yerə bölünür:

1. Adlı səhmlər
2. Adsız səhmlər (təqdim edilən)

Adlı səhmlərdə mülkiyyətçinin adı əks etdirilir. Bu səhmdarlar cəmiyyətinin xüsusi kitabında qeyd edilir, belə şəraitdə kim hansı miqdarda və hansı səhmə malik olduğu məlum olur.

Təqdim edilən (adsız) səhmdə mülkiyyətçinin adı göstərilmir, bununla da səhmdarlar cəmiyyətinin sıx əlaqəsi olmur, deməli cəmiyyət öz payçısı barədə informasiyaya malik olmur.

Sahiblərinə hüquq vermə əlamətinə görə səhmlər sadə və imtiyazlı (üstünlüyə malik olan) səhmlərə bölünür.

Sadə səhmlər səhmdarlar cəmiyyətinin idarə edilməsində, hesabat dövrünün sonunda səhmdarların iclasında təyin edilən həcmdə dividend götürməyə, həmçinin cəmiyyətin fəaliyyətinin maliyyə nəticəsini müəyyənləşdirməyə hüquq verir.

Üstün səhmlər . səhmdarlar cəmiyyətinin idarə edilməsində iştirak etmək hüququ vermir, lakin ilk növbədə müəssisələr müvafiq məbləğdə mənfəət götürmədiyi şəraitdə də möhkəm təsbit edilmiş həcmdə mənfəət götürmək hüququna malik olur.

İstiqrazlar – onu saxlayanlara təsbit edilən faizlə birlikdə nominal dəyərinin əvəzini ödəməyə öhdəlik verən qiymətli kağızdır.

İstiqrazı olanlar istiqraz buraxan səhmdar cəmiyyətlərinin və yaxud müəssisələrin, həmçinin də dövlət bələdiyyə orqanlarının kreditərləri hesab edilir.

İstiqrazlar adlı və təqdim edilən tarixdə buraxıla bilər (bu da faizli, faizsiz və sərbəst dövr edən, məhdud dövriyyəli ola bilər).

Səhmdar cəmiyyəti yalnız buraxılmış bütün səhmlərin dəyəri ödənildikdən sonra nizamnamə kapitalının ümumi məbləğinin 25 faizindən çox olmamaq şərti ilə istiqraz buraxıla bilər.

İstənilən mülkiyyət formalı müəssisə istiqraz buraxa bilər; bunların satışından əldə edilən vəsait məbləği onların inkişafı məqsədilə istifadə edilir.

İstiqrazlar üzrə faizlər ya dövrü olaraq yəni onların buraxıldığı müddət ərzində, yaxud da bir dəfəlik, yəni istiqrazın müddəti başa çatdıqdan sonra ödənilə bilər.

Əmanət sertifikatları - deponent edilmiş pul vəsaiti və depozit məbləğinin və onun faizinin müddəti başa çatandan sonra onun sahibinin olmasını təsdiq edən kredit müəssisələrinin yazılı şəhadətnaməsidir. Əmanət sertifikatlarını dövlət və kommersiya bankları verə bilər.

Əmanət sertifikatlarının iki növü vardır:

Adlı və təqdim edilən.

Təqdim edilən sertifikat dövriyyəyə buraxılır, adlı sertifikatlar isə alqı-satqıya malik olmur. Təqdim edilən sertifikat debitor və kreditorlar arasında hesablaşma vasitəsi ola bilər. Sertifikatlar üzrə faiz yalnız depozit müddəti başa çatdıqdan sonra ödənilə bilər.

Veksel (borc sənədi) – veksel saxlayanlara (veksel sahiblərinə) vaxtı çatan kimi müəyyən məbləğin ödəməsi üçün veksel verənlərin şərtsiz öhdəliyini təsdiq edən qiymətli kağızdır. Veksel hesablaşma və kommersiya krediti kimi çox əlverişlidir. Veksel vasitəsi ilə ödəniş elə həmin vaxt deyil, müəyyən müddətdən sonra yəni veksellərinin sərəncamında olan veksel məbləği ərzində həyata keçirilir.

Veksel birtərəfli borc puo öhdəliyidir. Burada veksel saxlayan heç bir öhdəliyə malik deyil, əksinə veksellərin müəyyən edilmiş məbləği ona ödəməyə borcludur.

İki növ veksel mövcuddur: sadə və köçürülən.

Sadə vekselde iki tərəf iştirak edir: vekselverən və veksel saxlayan. Köçürülən veksel (tratta) kreditorlar tərəfindən, yəni mal gənədənələr (transantlar) tərəfindən yazılır. Köçürmə vekseli, vekselin müddəti başa çatdıqda vekselverənin vekseli təqdim edənə və ya vekselde adı göstərilən şəxsə yaxud da onun göstərdiyi şəxsə ödəyiçinin müəyyən məbləğ ödəməsi üçün verdiyi əmrin məzmununu özündə əks etdirir.

Köçürmə veksel ödəyiçi (trassat) tərəfindən aksept edilməlidir. Yalnız bu şərtlə o hüquqi qüvvəyə malik ola bilər.

6.Qiymətli kağız sahiblərinin dövlət reyestrinin aparılması standartları

Qiymətli kağızların sahiblərinin reyestrinin aparılması qiymətli kağızlar, onların emitenti, sahibləri, nominal saxlayıcıları barədə məlumatların toplanması, qeydə alınması, işlənməsi, saxlanması və təqdim edilməsi xidmətlərinin göstərilməsi üzrə fəaliyyətdir.

Reyestr saxlayıcının vəzifələri aşağıdakılardır:

- Emitentin və ya özəlləşdirilən müəssisələr üzrə dövlət əmlakının satışının təqdim etdiyi sənədlər əsasında qiymətli kağız sahiblərinin reyestrini formalaşdırmaq;
- Qiymətli kağız sahiblərinin reyestrinə yazıların daxil edilməsini əsaslandıran sənədlər təqdim edildikdə reyestrde dəyişikliklər etmək;
- Qiymətli kağızlar üzrə əqdlərin reyestrde qeydiyyatını aparmaq;
- Qiymətli kağızların öhdəliklərlə yüklənməsi hallarının reyestrde qeydiyyatını aparmaq;

- Qiymətli kağız sahiblərinin reyestrində qeydə alınmış şəxslərin hesablarında dəyişikliklər edilməsi üçün əsas olan sənədləri saxlamaq;
- Emitentə və qanunverijiliklə buna səlahiyyəti çatan orqanlara qiymətli kağız sahiblərinin reyestrini təqdim etmək;
- Qiymətli kağız sahiblərinin reyestrində qeydə alınmış şəxslərə və onların səlahiyyətli nümayəndələrinə qiymətli kağız sahiblərinin reyestrindən çıxarışı təqdim etmək;
- Reyestrin aparılması sistemində açıqlanmalı olan məlumatları və sənədləri emitentə və qeydə alınmış şəxslərə təqdim etmək;
- Emitentin müvafiq orqanlarının (səhmdarların ümumi yığıncağı və s.) qərarlarına əsasən aparılmış qlobal əməliyyatlar (birləşdirmə, konvertasiya, xırdalanma) üzrə dəyişiklikləri reyestrin aparılması sisteminə daxil etmək;
- Emitentin korporativ hərəkətləri barədə məlumatları (yığıncaqların keçirilməsi, dividendlərin verilməsi və s.) qiymətli kağız sahiblərinə və onların səlahiyyətli nümayəndələrinə çatdırmaq;
- Korporativ hərəkətlər üzrə emitentin tapşırıqlarını icra etmək;
- Qiymətli kağızların buraxılışını əks etdirən sənədlərdə göstərilmiş qiymətli kağızların miqdarını yerləşdirilmiş qiymətli kağızların miqdarı ilə müntəzəm olaraq üzləşdirmək;
- Qeydə alınmış şəxslərə məxsus qiymətli kağızların miqdarı əks olunan sənədlərdəki məlumatlarla onların hesablarında əks olunan yazıları müntəzəm olaraq üzləşdirmək və eyniləşdirmək;
- Emitentlə bağlanmış müqaviləyə xitam verildikdə, reyestrin aparılması sistemində olan məlumatları emitentə və ya emitentin müəyyən etdiyi digər reyestr saxlayıcıya təqdim etmək;
- Qanunverijiliklə müəyyən edilmiş həjmdə reyestrin aparılması sisteminə daxil olan məlumatların məxfiliyini təmin etmək.

MÖVZU XII

XARICI INVESTORLARIN TORPAQ VƏ DIGƏR ƏMLAK HÜQUQLARI

Xarici investorların torpaq və əmlak hüquqlarından danışarkən ilk öncə bunun nə demək olduğunu, hansı hüquqları özündə ehtiva etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. “Mülkiyyət” və ya “əmlak” anlayışı çox geniş çərçivədə şərh olunur. O, iqtisadi maraqların geniş spektrini özündə ehtiva edir. 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsində öz əksini tapan bu münasibətlərin təsir dairəsinə hansı obyektlərin daxil olmasını müəyyən etmək vacib şərtidir, belə ki, təşəkkül tapmış presedent hüququna əsasən, 1-ci maddənin təsir dairəsinə aşağıdakı obyektlər daxildir:

- Daşınar və daşınmaz əmlak;
- maddi və qeyri-maddi maraqlar, məsələn, səhmlər, patentlər;
- iddia barədə arbitraj qərarı; pensiya hüququ;
- ev sahibinin icarə haqqı almaq hüququ;

- biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı iqtisadi maraqlar;
- bu və ya digər peşə ilə məşğul olmaq hüququ;
- hüquqi həllini gözləyən konkret situasiyaya müəyyən şərtlərin tətbiqinə ümid edilməsi və s.

Lakin nə qədər ki mübahisə predmeti olan mülkiyyət barəsində hüquqi tələb irəli sürmək mümkün deyil, 1saylı Protokolun 1-ci maddəsi tətbiq edilmir, belə ki, yalnız real mövcud olan mülkiyyətin hüquqi mühafizəsi mümkündür və bu mühafizə hər hansı mülkiyyəti gələcəkdə əldə etmək hüququna şamil olunmur. Buradan belə nəticə çıxır ki, məsələn, gələcəkdə mülkiyyətin vərəsəlik qaydasında keçməsinə ümid edilməsi 1-ci maddənin nəzərdə tutduğu hüququn tətbiq dairəsinə düşmür. Yadda saxlamaq lazımdır ki, öz hüquq və maraqlarını müdafiə edən hüquqi şəxslər də fiziki şəxslər kimi 1-ci maddəyə istinad edə bilərlər. AİHK-nın əsas mətnində mülkiyyət hüququnun qorunması ilə bağlı norma mövcud deyildir. Ancaq, əlavə Protokolda yer alır. Konvensiyaya mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlı normanın daxil edilməsinin əleyhdarları belə hesab edirdi ki, 1-ci maddə vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsində durmaqdan daha çox dövlətin hakimiyyət maraqlarına xidmət edir. Lakin, Konvensiyanın qəbulundan iki il sonra yəni 1952-ci ildə 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsi ilə bu norma gətirildi.

Əcnəbilərin əmlakının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi dövlətdaxili qanunvericiliyə ümumi qaydaya riayət edilməsi üçün müəyyən həddə məhdudlaşdırıcı qaydaların tətbiqi imkanını verməklə, bütövlükdə, əcnəbi şəxslərin əmlakı ilə bağlı vahid rejim müəyyən edir. Beynəlxalq hüquq əmlak anlayışına subyektiv hüquq və maraq nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Belə bir nəticə 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 1saylı Protokolunun 1-ci maddəsindən irəli gəlir: - “Hər bir fiziki və hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən dinc istifadə hüququna malikdir. Heç kəs, cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz.”

Yuxarıdakı müddəalar dövlətin ümumi maraqlarına müvafiq olaraq, mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək üçün, yaxud vergilərin və ya digər rüsum və ya cərimələrin ödənilməsinə təmin etmək üçün zəruri olan qanunları yerinə yetirmək hüququnu məhdudlaşdırmır. Maddədə göstəriləndi kimi mülkiyyət hüququ bura əmlak da daxildir yalnız və yalnız cəmiyyətin maraqları naminə və qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhdudlaşdırıla bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsi yalnız şəxsin hal-hazırda mövcud olan mülkiyyət barəsindəki tələblərinə şamil olunur. Başqa sözlə, 1-ci maddə gələcək mülkiyyət əldə etmək hüququna təminat vermir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 1 saylı protokolun 1-ci maddəsinin tətbiqi üçün bu və ya digər ölkənin qanunvericiliyi tərəfindən şəxsin müvafiq maraqlarının mülkiyyət hüququ kimi tanınması vacib deyil. Konvensiyanın məqsədləri baxımından “mülkiyyət” anlayışı müstəqil mənə daşıyır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsinə üç normanı özünə birləşdirən maddə kimi baxdı. Belə yanaşma ilk dəfə Sporrinq və Lonnrot İsveçə qarşı məhkəmə işi üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarında nümayiş etdirilib, Məhkəmənin sonrakı qərarlarında dəfələrlə təsdiq olunub. Həmin normalar bunlardır :

- 1) öz əmlakından maneəsiz istifadə prinsipi;
- 2) əmlakdan məhrum edilmə;

3) əmlakdan istifadəyə nəzarət.

2-ci norma, yəni, əmlakdan məhrum edilmənin baş verib vermədiyini müəyyən etmək üçün belə bir məsələni araşdırmaq lazımdır ki, mülkiyyətin formal cəhətdən özgəninkiləşdirilməsi və ya götürülməsi baş veribmi?; eləcə də, zamanında müəyyən etmək lazımdır ki, əmlakdan de fakto məhrum edilmə baş veribmi?; yəni, mövcud olan real vəziyyəti də araşdırmaq lazımdır. Üçüncü norma o vaxt tətbiq edilir ki, əmlak hüquqlarına müdaxilə qəsdən baş vermiş olsun və ya əmlakdan istifadəyə nəzarət məqsədi daşıyan qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi olsun.

1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin birinci normasını “əhatəli” norma saymaq olar, belə ki, digər 2 normanı tətbiq etmək mümkün olmayan hallarda birinci normanı tətbiq etmək olar. Dövlət tərəfindən görülən və mülkiyyət hüququna müdaxilə təşkil edən tədbir mülkiyyətdən məhrum edilmə və ya mülkiyyətdən istifadəyə nəzarət kateqoriyalarına aid deyilsə, belə hallarda birinci norma tətbiq edilir. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulub pozulmadığını nəzərdən keçirərkən ilk növbədə şikayətçinin 1-ci maddənin əhatə dairəsinə düşən hər hansı mülkiyyət və ya əmlak hüququna malik olub-olmadığını nəzərdən keçirmək lazımdır. İkinci növbədə, həmin əmlak hüququna müdaxilənin baş verib-vermədiyini üçüncü növbədə isə həmin müdaxilənin xarakterini yəni üç normadan hansının tətbiq ediləcəyini nəzərdən keçirmək lazımdır. Lakin, xatırlamaq lazımdır ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dəfələrlə bildirib ki, bu üç norma bir-birilə qarşılıqlı surətdə əlaqədardır: ikinci və üçüncü normalar öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququnun, yəni birinci normanın xüsusi formalarıdır və birinci normada yer alan ümumi prinsipin işığında şərh olunmalıdır. Sporrong and Lönnroth v. Sweden işində AİHM bununla bağlı önəmli və tez-tez təkrarlanan meyar qəbul etmişdir: “İctimai marağın nə olduğunun müəyyən edilməsində milli hakimiyyət orqanları beynəlxalq hakimdən daha yaxşı mövqedədirlər. Çünki, onlar öz cəmiyyətlərini və onun ehtiyaclarını daha yaxşı bilirlər. İctimai maraq doğuran problemin olub-olmadığını və alınacaq tədbirlərin nə olduğunu müəyyən etmək milli hakimiyyət orqanlarının işidir. Bu işdə də onlar konkret mülahizə sərbəstliyindən istifadə edirlər.” Belə hallarda bu geniş mülahizə səlahiyyətinə tətbiq olunması hədd bundan ibarətdir: qanunverici orqanın geniş qərarı açıq şəkildə əsassız və qeyri-rasional olmamalıdır. Burada qeyd etməliyik ki, AİHM-nin tətbiq etdiyi yoxlama meyarı inzibati hüquqda ümumi olaraq qəbul edilmiş mülahizə səlahiyyətinin yoxlama standartlarıdır. İctimai marağın olduğu hallara belə misallar vermək mümkündür; ictimai xidmət aparmaq üçün binaların tikintisi məqsədi ilə torpağın alınması düzgün və müasir şəhərləşmə siyasəti məqsədilə tikintiyə məhdudlaşdırma gətirilməsi evlərin kirayə qiymətlərinin maksimum həddlərinin müəyyən edilməsi kimi. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, əmlak hüququna hər hansı müdaxiləyə o halda haqq qazandırmaq olar ki, həmin müdaxilə cəmiyyətin maraqları naminə və ya ümumi maraqlar naminə həyata keçirilsin. Hər hansı müsadirənin və ya mülkiyyətdən məhrum edilmənin “cəmiyyətin” maraqları naminə həyata keçirilməsi haqqındakı tələb 1 sayılı protokolun 1-ci maddəsindəki 2-ci norma birbaşa qeyd edilib. Üçüncü normada isə ümumi maraqlar qeyd olunur. Lakin, əmlak hüququna hər hansı müdaxilə, hansı normanın tətbiqindən asılı olmayaraq, qanuni məqsəd daşmalıdır, yəni cəmiyyətin maraqları və ya ümumi maraqlar naminə həyata keçirilməlidir. Əmlak hüququna müdaxilənin yol verilə bilən hesab edilməsi üçün o, təkcə cəmiyyətin maraqlarına xidmət etməməli, yəni təkcə qanuni

məqsədlər daşımamalı, həm də mülkiyyətindən məhrum etmə tədbiri həmin tədbirin daşdığı məqsədə mütənasib olmalıdır. Cəmiyyətin ümumi maraqları ilə fərdin əsas hüquqları arasında ağlabatan tarazlığa əməl olunmalıdır, özü də nəzərə almaq lazımdır ki, belə tarazlıq ümumən Konvensiyaya xas olan cəhətdir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquq xarici investorların əmlak hüquqlarının qorunmasına münasibətdə müəyyən prinsip və standartlar formalaşdırılmışdır. Xarici investorların əmlak hüquqlarının qorunması BMT Baş Məclisinin Təbii ehtiyatlar üzərində suverenlik haqqında Qətnaməsində ifadə edilməklə, əcnəbilərin maraqları ilə qəbul edən dövlətin ümumi maraqlarının balanslaşdırılmasına yönəlmişdir. Universal beynəlxalq sazişlər Avropa Konvensiyasından fərqli olaraq, xüsusi əmlak hüququna mütləq hüquqlar mövqeyindən deyil, balanslaşdırılmış mövqedən yanaşır. Belə ki, 1948-ci il Bəyannaməsinin 29-cu maddəsində qeyd edilir ki, hər bir kəs hüquq və azadlıqlarını həyata keçirərkən, demokratik cəmiyyətdə ictimai mənafeyi, ümumi qaydanı, mənəviyyatın ədalətli tələblərini və başqalarının hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün, yalnız qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərə məruz qala bilər bu Bəyannamənin 17-ci maddəsində göstərilir:

1. Hər bir insanın həm təkbaşına, həm də başqaları ilə ortaq əmlak sahibliyi hüququ var.

2. Heç kəs özbaşına öz əmlakından məhrum edilə bilməz. Beləliklə, əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılması yalnız hüquqi əsasda “ictimai marağa” müvafiq olmalıdır, əks təqdirdə, hər hansı bir məhdudlaşdırma hüquq pozuntusu faktı kimi qiymətləndiriləcəkdir. Burada belə bir məsələ ortaya çıxır. Deməli, “ictimai marağın” həddi və meyarları dəqiq müəyyən edilməlidir. Bu məsələ nə dövlətdaxili, nə də beynəlxalq hüquqda həll edilməmişdir, buna görə də mübahisəli mövzu olaraq qalmaqdadır. Yalnız Avropa Məhkəməsinin praktikasına bu məsələyə müəyyən dərəcədə aydınlıq gətirmişdir. Əmlakın ictimai mənafə üçün götürülməsi beynəlxalq-hüquqi əsasda malikdir. Beynəlxalq hüquqa uyğun milliləşdirmə, ekspropriasiya istər ikitərəfli, istərsə də çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərdə təsbit edilmişdir. Əksər halda qəbul edən dövlət əcnəbi şəxslərin mənsub olduğu dövlətlə iqtisadi, siyasi münasibətlərin kəsilməməsi üçün kompensasiya ödəməyi üstün tutur. Belə ki, iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi müəyyən hallarda, məsələn, əgər əcnəbi investor özünün siyasi riskini İnvestisiya Təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentlikdə sığortalamışdırsa, bu halda, qəbul edən dövlət üçün dünyanın əksər iqtisadi cəhətdən güclü dövlətlərinin üzv olduğu bir təşkilatla problemləri yaranmış olacaqdır. Ona görə də iqtisadi münasibətlərin kəsilməsindənə, dövlət kompensasiya ödənilməsinə üstünlük verir. Əcnəbi şəxslərin əmlakına təhlükə, bir qayda olaraq, iri layihələrin reallaşdırılmasında dövlətlə əcnəbi şəxslər arasında bağlanan investisiya sazişlərinin birtərəfli qaydada dövlət tərəfindən pozulması zamanı yaranır. Beynəlxalq Məhkəmə və Arbitraj praktikasına əsasən, hər bir dövlətin əcnəbi şəxslərlə bağladığı beynəlxalq kontraktların şərtlərini dəyişməsi, həmçinin kompensasiya verməklə onun qüvvəsinə xitam verməsi hüququ tanınır. Belə bir səlahiyyət dövlətin suverenliyindən yaranmaqla, müqavilə öhdəlikləri ilə müqayisədə ümummilli maraqların üstün mövqeyə malik olmasını ifadə edir. Həmçinin müqavilə münasibətlərində qarşılıqlı razılaşma olmadan müqavilənin dəyişdirilməsini istisna edən şərtlər də mövcuddur ki, onların təftişi dövlətə hər hansı bir səlahiyyət vermir. Xarici əmlak hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq iqtisadi-təsərrüfat münasibətlərinin inkişafına, maliyyə resurslarının,

xidmətinin sərbəst hərəkətinə təsirini nəzərə alaraq, beynəlxalq ictimaiyyət beynəlxalq-hüquqi təminat sistemlərini daha da təkmilləşdirmişdir. Xarici əmlak, əsasən, dövlətin siyasi fəaliyyəti ilə əlaqədar problemlərlə "rastlaşdığından" məqsəd həmin fəaliyyətdən irəli gələn təminat sisteminin yaradılmasında idi. Məhz bunu nəzərə alaraq, 1985-ci ildə qəbul edilmiş Investisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin (MIQA) təsis olunması haqqında Konvensiya xarici əmlakın bütün siyasi risklərdən beynəlxalq-hüquqi sığorta sistemini yaratmış oldu. Konvensiyaya görə siyasi risklər kateqoriyasına: siyasi vəzəyyətin dəyişməsi ilə çevik və tam həcmdə kompensasiya verilmədən investisiyaların milliləşdirilməsi, ekspropriasiyası; investisiya qoyuluşundan əldə edilmiş gəlirlərin dövrəli valyuta ilə xaricə sərbəst çıxarılmasına qəbul edən dövlətin ciddi məhdudiyyətlər yaratması; hərbi və vətəndaş itaətsizliyi nəticəsində xarici investora zərərin dəyməsi; beynəlxalq kontrakt tərəfi olan qəbul edən dövlətin özünün öhdəliklərini yerinə yetirməməsi aid edilir. Beləliklə, müasir beynəlxalq hüquq əcnəbilərin əmlak hüquqlarının müdafiəsi sahəsində istər beynəlxalq məhkəmə qurumları vasitəsilə, istərsə də kvaziməhkəmə, inzibati-ədliyyə sistemləri ilə ciddi mexanizmlər formalaşdırmışdır. Bu və ya digər dövlətin həmin təminat sistemi ilə əməkdaşlığı isə bir tərəfdən əcnəbilərin əmlak hüquqlarının müdafiəsini təmin edirsə, digər tərəfdən, bu, müvafiq dövlətin özünün iqtisadi inkişafı, maliyyə potensialının artması bütövlükdə onun qloballaşan iqtisadi sistemə integrasiyası üçün əhəmiyyətlidir. Əmlak hüquqlarının müdafiəsində beynəlxalq vasitələr sırasında ən effektiv müdafiə vasitələrindən biri də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi olduğunu əminliklə qeyd edə bilərik. Məhkəmənin əmlak hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar çox saylı işlərə baxmışdır. Bunların sırasına Sporrong və Lönrot İsveçə qarşı A 52 (1982), Hentrix Fransaya qarşı A 296-A(1994), Müqəddəs Monastrlar Yunanıstanına qarşı A 301-A(1994), "Pressos Kompaniya Navyera A.O" Belçikaya qarşı A 332 (1995), Aka Türkiyəyə qarşı 1998-6 (1998) və s. göstərmək olar. AİHM-nə daxil olan əmlak hüquqları ilə bağlı bütün işlərə AİHK-nin 1 sayılı Protokoluna və bu Protokolun 1-ci maddəsinə əsasən baxılır.

2. Torpaqların hüquqi rejimi anlayışı və kateqoriyaları

Torpaq qanunvericiliyinin bütün inkişafı ərzində, həmçinin təbii ehtiyatların istifadəsi və mühafizəsi haqqında qanunvericilik sahələrinin inkişafı boyunca «məşələrin hüquqi rejimi», «yerin təkinin hüquqi rejimi», «suların hüquqi rejimi», «torpaqların hüquqi rejimi» terminlərindən istifadə olunmuşdur. Lakin son vaxtlara qədər bu anlayış, xüsusən də «torpaqların hüquqi rejimi» anlayışı torpaq hüququ üzrə islahatlara qədərki dövrdə nəşr olunmuş dərsliklərdə onlardan istifadə olunsada, qanunvericilikdə araşdırılmamışdır. Uzun bir dövr ərzində (40 ildən çox) «hüquqi rejim» anlayışı təbiətdən istifadə məsələləri üzrə ədəbiyyatda təsdiq olunmuşdur və ümumi əhəmiyyət qazanmışdır. Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan yeni Torpaq Məcəlləsi işlənilib hazırlanana qədər «torpağın hüquqi rejimi» termini torpaq münasibətlərinin obyektini kimi torpağın hüquqi xüsusiyyətlərini ümumiləşdirən və torpağa görə təşəkkül tapmış mühüm hüquqi münasibətlərin əhatəsinə içərisində göstərişlər olan nəzəri anlayış idi. İslahatlara qədərki torpaq-hüquq ədəbiyyatında, həmin dövrdə mövcud olan torpaq-hüquq quruluşundan çıxış edərək qeyd olunurdu ki, torpaq münasibətlərinin əsasını müstəsna olaraq torpağa dövlət mülkiyyəti təşkil edir. Bu torpaqların hüquqi rejiminin ən vacib elementi və əsas yaradıcısı idi. Torpaqların hüquqi rejiminin növbəti struktur elementi, torpaq fondunun dövlət idarəedilməsi, torpağa dövlət mülkiyyəti hüququnun və torpaqdan istifadə hüququnun

mühafizəsi, həmçinin təbii sərvət kimi torpağın mühafizəsi, vətəndaşlar və hüquqi şəxslər tərəfindən torpaq sahəsinin təsərrüfat istismarının əsas hüquqi titulu kimi torpaqdan istifadə hüququ təşkil edir. Beləliklə, torpağın hüquqi rejimi, kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi və ümumi əmək predmeti olaraq torpağın səmərəli istifadəsinin təmin olunmasına yönəlmiş qaydalar, torpaqdan istifadə hüququ və torpağın hüquqi mühafizəsi, torpaq fondunun dövlət idarəedilməsi, torpağa münasibətdə müstəsna dövlət mülkiyyəti hüququnun obyektini kimi mümkün və lazımi davranış qaydalarının müəyyən olunmuş hüquqi normaları kimi təyin olunur. Hazırda qüvvədə olan torpaq qanunvericiliyinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsinin təhlili göstərir ki, torpağın hüquqi rejiminin göstərilən əsas struktur elementləri formasına görə islahatlardan sonrakı dövrdə olan torpaqların hüquqi rejiminin də mahiyyətini təşkil edir. Belə ki, Torpaq Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə görə, torpaqların hüquqi rejimi – torpaqların istifadəsinin, mühafizəsinin, uçotu və monitorinqinin həyata keçirilməsi sahəsində torpaq, şəhərsalma, su, meşə, yerin təki və təbiəti mühafizə haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydaların məcmusu kimi təsbit edilmiş və müəyyən torpaq kateqoriyasına aid edilmiş torpaq sahələrinin hamısına şamil edildiyi göstərilmişdir. Qüvvədə olan torpaq qanunvericiliyinə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, torpaqların hüquqi rejimi ölkənin müvafiq ərazisində yaşayan xalqların həyat və fəaliyyətinin əsası olan, Konstitusiyaya ilə təyin olunmuş mühüm sosial-iqtisadi funksiyaları yerinə yetirən təbii ehtiyat kimi, torpaq ehtiyatlarının dövlət idarəedilməsi və torpağın hüquqi mühafizəsi obyektinə, torpaq sahələrinə mülkiyyət hüququnun və digər hüquqların obyektinə torpağa münasibətdə hüquq normaları ilə müəyyən olunmuş mümkün və zəruri davranışdır. 120 Torpaqların hüquqi rejimi anlayışı yalnız, Azərbaycan Respublikasının bütün torpaqlarına münasibətdə deyil, həmçinin torpaqların ayrı-ayrı kateqoriyaları və növlərinə münasibətdə də tətbiq olunur. Belə ki, torpaqların hüquqi rejiminin ümumi elementləri torpaq sahələrindən istifadənin ödənişli olması, mülkiyyət hüququnun formalarının (subyektlərinin) müxtəlifliyidir. Torpaqların ayrı-ayrı kateqoriyalarının və növlərinin hüquqi rejiminin xüsusiyyəti bu və ya digər torpağın özəlləşdirilməsinin qadağan olunmasından, torpaqların müəyyən növləri və kateqoriyaları üçün vergi güzəştlərinin təyin olunmasından, mühafizənin xüsusi hüquqi üsullarının və s. müəyyən olunmasından ibarət ola bilər. Torpaqların hüquqi rejiminin özünəməxsusluğu hər şeydən əvvəl, onların məqsədli təyinatına görə ayrılmış, müvafiq kateqoriyalara məxsusluğu ilə təyin olunur. Azərbaycan Respublikasının bütün torpaqlarının müxtəlif kateqoriyalara bölünməsinin əsasında onların əsas məqsədli təyinatı prinsipi durur. Bu prinsip, torpağın əsas fəaliyyət sahəsində, hər şeydən öncə əsas istehsal sahəsində iqtisadi fəaliyyətindəki fərqi torpaq hüququnda əks olunmasıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, torpaq iki əsas funksiyaya malikdir:

a) əməliyyat (ərazi, məkan) bazisi (insan fəaliyyətinin göstəricisi olan istehsal və digər obyektlərin yerləşməsi yeri) kimi o, əmək və digər sosial-iqtisadi fəaliyyət növlərinin ümumi şərti olaraq xidmət edir;

b) istehsal vasitəsi (istehsalat gücü);

Azərbaycan Respublikasında bütün torpaqlar iki hissəyə bölünür:

1) istifadə olunan (bu və ya digər funksiyaları yerinə yetirən torpaqlar);

2) istifadə olunmayan (bu torpaqlar qanunvericilikdə ehtiyat torpaqları adlanır). İstifadə olunan torpaqlar göstərilən funksiyalardan birini yerinə yetirir. Məhsuldar qüvvə kimi istifadə olunan torpaqlar, həmin funksiyaları necə yerinə yetirilməsindən asılı olaraq

da bir-birindən fərqlənə bilirlər. Belə ki, kənd təsərrüfatında və meşə təsərrüfatında torpağın məhsuldarlıq qabiliyyətindən istifadə olunur ki, bu da torpaqların müvafiq kateqoriyaların hüquqi rejimində müəyyən ümumilik yaradır. Bu daha çox özünü meşə təsərrüfatının meşəbərpəetmə sahəsində göstərir, belə ki, bu sahə kənd təsərrüfatı kimi torpağın becərilməsi, onun gübrələnməsi, əkin və ya səpin, suvarma və s. ilə bağlıdır. Lakin digər tərəfdən, meşə fondu torpaqlarının əsas hissəsinin fəaliyyətində elə çizgilər mövcuddur ki, bu onları hüquqi rejiminə görə kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqlardan fərqləndirir. Əməliyyat bazisi kimi istifadə olunan torpaqların hüquqi rejimi istehsal vasitəsi kimi istifadə olunan torpaqların hüquqi rejimindən xeyli fərqlənir. Orada torpağın istifadəsi haqqında normalar azdır. Lakin, əməliyyat bazisi kimi istifadə olunan torpaqlar müxtəlif cinslidir və vahid kateqoriya əmələ gətirmir. Ümumi funksiyanın yerinə yetirilməsi çərçivəsində onlar, bu torpaqların müxtəlif kateqoriyalara bölünməsi və onların hüquqi rejiminin müxtəlifliyini şərtləndirən konkret məqsədli təyinatla malik ola bilirlər.

Qüvvədə olan qanunvericilik torpaqların aşağıdakı kateqoriyalarını nəzərdə tutur (Torpaq Məcəlləsi, maddə 9):

- 1) kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar;
- 2) yaşayış məntəqələrinin (şəhərlərin, qəsəbələrin və kənd yaşayış məntəqələrinin) torpaqları;
- 3) sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar; 121
- 4) xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları;
- 5) meşə fondu torpaqları;
- 6) su fondu torpaqları;
- 7) ehtiyat fondu torpaqları. Qanunvericiliyə görə torpaqların kateqoriyalara aid edilməsi və onların bir kateqoriyadan digərinə keçirilməsi müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Torpaq Məcəlləsində təsbit olunmuş torpaq kateqoriyaları aşağıdakı hallarda göstərilir:

1) xüsusi mühafizə olunan ərazilərin və digər təyinatlı torpaqların istifadəsinin xüsusi hüquqi rejiminin müəyyən olunması və ya torpaq sahələrinin təqdim olunması (verilməsi) haqqında icra hakimiyyəti orqanlarının qətnamələrində və yerli özünü idarəetmə orqanlarının qərarlarında;

2) torpağa hüquqları təsdiq edən şəhadətnamələrdə, müqavilələrdə və digər sənədlərdə;

3) dövlət torpaq kadastrı sənədlərində;

4) torpaq sahələrinə hüquqların dövlət qeydiyyatı sənədlərində.

Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinə uyğun olaraq, torpaqların həmin Məcəllədə və digər qanunvericilik aktlarında müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə bir kateqoriyadan digərinə keçirilməsi aşağıdakılara əsas verir:

a) icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünü idarəetmə orqanlarının sənədlərinin, həmçinin onların əsasında torpaq sahələri ilə bağlanmış əqdlərin etibarsız sayılmasına;

b) torpağa hüquqların dövlət qeydiyyatından imtina edilməsinə.

Hazırda qüvvədə olan Torpaq Məcəlləsində əvvəllər bizim qanunvericilikdə məlum olmayan, torpaqların hüquqi rejiminin elementlərindən biri kimi araşdırıla bilən, torpaq sahələrinin icazəli istifadəsi anlayışı özünə yer almışdır. Qanunvericiliyə görə torpaq sahəsinin icazəli istifadəsi, torpaq sahəsinin məqsədli təyinatı, müəyyən olunmuş

məhdudiyyətləri və yüklülükləri nəzərə alınmaqla istifadəsidir. Torpaq sahələrinin icazəli istifadəsi torpaqların zonalaşdırılması, şəhərsalma və yerquruluşu sənədləşdirilməsi əsasında təyin edilir. O, aşağıdakı tələbləri təmin edə bilər: 1) torpaq sahəsinin istifadəsi və torpağın münbitliyinin azalması və torpağın degradasiyasına aparan istifadənin qadağan olunması və ya ətraf təbii mühitin pisləşməsi üsullarına; 2) şəhərsalma sənədləşməsinə və tikinti normaları və qaydalarına müvafiq olaraq binaların tikilmələrinin sıxlığına, yüksəkliyinə və dərinliyinə; 3) müvafiq zonaların və ya torpaq sahəsinin hüduqlarında sosial-mədəni, kommunal-məişət, sənaye və digər binaların, qurğuların tikintilərinin yerləşdirilməsinə; 4) insanın sağlamlığına neqativ təsir göstərən və ya onun üçün yüksək təhlükə ilə əlaqədar olan istifadə növlərinə; 5) ətraf təbii mühitə mümkün yol verilən yüklənmə normalarına; 6) yaşıllıqların saxlanması, həmçinin ölkə qanunvericiliyi və yerli özünü idarəetmə orqanlarının normativhüquqi aktları ilə müəyyən olunmuş digər tələblər. Torpaq sahəsinin icazəli istifadəsinə daxil olan tələblərin siyahısı həmin torpaq sahəsinə olan hüquqlardan asılı olmayaraq müəyyən edilir. 122 Torpaq sahələrinin icazəli istifadəsi icra hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən təyin edilir, həmçinin konkret torpaq sahəsi təqdim olunan zaman torpaq sahələrinə hüquqları təsdiq edən sənədlərdə göstərilir. Torpaq sahələrinin icazəli istifadəsi rejiminin özbaşına dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

«Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasını təmin etmək, iqtisadiyyatda aparılan struktur islahatlarını, sahibkarlığın inkişafını və sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasını sürətləndirmək, iqtisadiyyata investisiyalar cəlb etmək yolu ilə onun səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq məqsədi ilə qərara alıram:

1. «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı» təsdiq edilsin (əlavə olunur).

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın: n iki ay müddətində «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı»nın həyata keçirilməsi prosesində yol verilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması və təqsirkar şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görsün və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə ətraflı məlumat versin; n «Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı»na uyğun olaraq özəlləşdirilməyə açıq elan edilmiş, lakin özəlləşdirilməsi başa çatmamış müəssisə və obyektlərin II Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirilməsi barədə təkliflərini hazırlayıb bir ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

Nazirlər Kabinetinin və müvafiqn mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının II Dövlət Proqramının tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün təkliflərini iki ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin; bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.n

4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Əmlakının İdarə Edilməsi üzrə Dövlət Komitəsi:

n dövlət özəlləşdirmə paylarının (çeklərinin) və dövlət özəlləşdirmə opsiyonlarının istifadəsi üçün qanunvericilik çərçivəsində lazımi şərait yaratsın; öz səlahiyyətləri daxilində «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»nın icrasını təmin edən digər tədbirlər həyata keçirsin.

MÖVZU XIII

SƏRBƏST İQTISADI ZONALARDA XARICI INVESTISIYALARIN HÜQUQİ STATUSA

1 Azad iqtisadi zonaların mahiyyəti

2. Azad iqtisadi zonalar ümumdünya təsərrüfatının elementidir

3. Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investisiyaların hüquqi statusu

Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydası, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeydə alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına və bu zonalarda fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır. Ayrı-ayrı dövlətlər öz rifahını beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin genişlənməsi hesabına artırır. Bu iqtisadi fikir azad ticarət nəzəriyyəsinin formalaşması və inkişafına xidmət edir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, sözün əsl mənasında azad ticarət praktiki olaraq mövcud deyildir. Tarif və kvotaların mövcud olmadığı yeganə müasir dövlət demək olar ki, Honq Konqdur. Göstərilənlərlə yanaşı, bir çox dövlətlər üçün bazar münasibətlərinin inkişafı üçün zəruri olan əsas amil xarici investisiyaların cəlb edilməsidir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə tədricən öz yerini tapmış ümumi qaydaya əsasən, xarici investorlar ölkə ərazisinə yalnız kapital deyil, həmçinin, nəticə etibarilə ölkənin iqtisadi artımına xidmət edən təcrübə və biliklər də gətirirlər. Dünya sivilizasiyasının inkişafının müasir reallıqları müxtəlif regionlar, bloklar və ölkə qrupları arasında ziddiyyətlərin dərinləşdiyini göstərir. Müxtəlif dövlətlər arasında xarici kapitalın cəlb edilməsi uğrunda rəqabət getdikcə daha da artır. Bu, investorların cəlb edilməsi üçün istifadə edilən müxtəlif üsul və mexanizmlərin rolunu artırır. Son 25 ildə isə bu üsul və mexanizmlərdən özünü ən çox doğruldanı kimi azad iqtisadi zonaların yaradılmasını göstərmək olar. XX əsrin ikinci yarısından etibarən azad (xüsusi) iqtisadi zonalar beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişlər. Dünya təsərrüfat əlaqələri üçün azad iqtisadi zonalar əsasən beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin fəallaşdırılması, investisiyaların səfərbər edilməsi, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi hesabına iqtisadi artımın sürətləndirilməsi faktoru və eyni zamanda inteqrasiya proseslərinin təşkilati formalarından biri kimi çıxış edir.

Bu mövzu son illər siyasətçilərin, iqtisadçıların, alimlərin, sahibkarların diqqətini getdikcə daha çox özünə cəlb etməkdədir, belə ki, azad iqtisadi zonalar dünya təsərrüfat təcrübəsinə ciddi nüfuz etmişdir və müxtəlif dövlətlərdə uğurla fəaliyyət göstərirlər.

Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 18 may 1973-cü il tarixli Kioto Konvensiyasının sənədlərinə əsasən azad zona (və ya "zona franko") ölkənin ərazisinin elə hissəsini bildirir ki, burada mallar milli gömrük sərhədlərindən kənarda hesab edilir və buna görə də adi gömrük nəzarəti, rüsum və vergilərinə cəlb edilmir. Beləliklə, azad iqtisadi zonaları *malların dövlətin gömrük ərazisindən kənarda hesab edildiyi özünəməxsus keyfiyyətli xarici ticarət anklavı* kimi səciyyələndirən Kioto Konvensiyasının imzalanmasından sonra azad iqtisadi zonalar bir çox dövlətlərdə geniş vüsət almağa başlamışdır.

Azad zonalar probleminə həsr edilən müasir nəzəri araşdırmalarda azad iqtisadi zonaların mahiyyəti daha geniş açıqlanır. Bu araşdırmalarda azad iqtisadi zonalar dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsinin seçimli məhdudlaşdırılması aləti kimi səciyyələndirilir. Keçən əsrin 90-cı illərində dünyada bir neçə min müxtəlif növlü azad iqtisadi zona fəaliyyət göstərirdi. 2000-ci ildə dünya əmtəə dövriyyəsinin 30 faizi müxtəlif azad iqtisadi zonaların payına düşürdü.

Beynəlxalq korporasiyalar öz fəaliyyətləri üçün güzəştli şərait axtarışında azad iqtisadi zonalara əlavə mənfəət gətirə biləcək əlverişli ərazilər kimi baxırlar. İri transmilli korporasiyalar fəaliyyətlərinin azad iqtisadi zonalarda qurulmasını özlərinin genişlənməsi üçün əsas amil hesab edirlər.

Azad iqtisadi zonalar mahiyyət etibarilə milli iqtisadi məkanın, ölkənin digər ərazilərində tətbiq edilməyən xüsusi güzəştlər və stimullar sisteminin istifadə edildiyi hissəsini bildirir.

Bir qayda olaraq, azad iqtisadi zona - bu və ya digər dərəcədə xüsusilaşmış coğrafi ərazidir. Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında və nəşrlərində "azad iqtisadi zona" anlayışından istifadə edilir. Lakin, bu termin, göstərilən zonaların mahiyyətini tam ifadə etmir. Belə ki, bu zonaların əksəriyyətində tətbiq edilən iqtisadi qaydalar, alətlər, xüsusi inzibati qanunlar müəyyən hüquqi və təsərrüfat rejimindən heç də azad etmir, sadəcə olaraq, bu rejimi yüngülləşdirir və sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmağa yönəlmiş güzəştlər verir. Faktiki olaraq, dövlət bu zonalarda özünün iqtisadi proseslərə müdaxiləsini məhdudlaşdırır.

Bəzi dövlətlər üçün "azad zonalar" ərazi baxımından, zonanın işçilərinin həyat səviyyəsi və şərtləri nöqteyi-nəzərindən, istehsal potensialının təmərküzləşməsi və s. baxımından mahiyyətə xüsusilik təşkil edir. Yəni bu zonaların səciyyələndirilməsi üçün "azad" terminindən daha çox "xüsusi" termini uyğundur.

Azad iqtisadi zonaların yaradılma məqsədləri onları təşkil edən dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, onların strateji və inkişaf prioritetləri və planlarından və s. asılıdır. Bu səbəbdən, hər bir konkret halda, azad iqtisadi zonaların yaradılması səbəbləri və məqsədləri bir-birindən fərqlənir. Belə ki, *sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə*, məsələn Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Böyük Britaniyada, Fransada azad iqtisadi zonalar sırf beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin fəallaşdırılması, depressiv rayonlarda orta və kiçik biznesin inkişafına yönəlmiş regional siyasətin həyata keçirilməsi, regionlararası fərqlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə yaradılmağa başlamışdır. Bu məqsədlər üçün, göstərilən kateqoriyadan olan sahibkarlara milli qanunvericilikdə öz əksini tapan müxtəlif növ vergi güzəştlərinin verilməsi bu dövlətlərdə simvolik olaraq "vergi inqilabı" adını almışdır və azad iqtisadi zonalar bu prosesdə kifayət qədər

əhəmiyyətli rol oynayır. Faktiki olaraq, onlar bu prosesdə dünya təsərrüfatı miqyasında miqrasiya edən kapital üçün tələ rolunu oynayırlar.

Yuxarıda deyildiyi kimi, azad iqtisadi zona yaradan ölkələrin məqsədləri müxtəlif ola bilər. Bəzi ölkələr azad iqtisadi zonalarından iqtisadi inteqrasiya mexanizmi kimi, digərləri isə xarici texnologiyaların cəlb edilməsi vasitəsi kimi istifadə edirlər. Məsələn, Böyük Britaniya 1981-ci ildən başlayaraq məşğulluğun artırılması və milli səviyyədə iqtisadi konyunkturanın fəallaşdırılması məqsədilə azad hava limanları (Liverpul, Birminhem, Kardiiff, Sausanton, Prestrix və Belfast aeroportları) yaratmağa başlamışdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə 1934-cü ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən azad iqtisadi zonaların yaradılmasının əsas məqsədi kimi xarici malların ABŞ-a idxal edilərkən rüsumlardan azad edilməsi yolu ilə xarici ticarətin dəstəklənməsi və təşviq edilməsi göstərilirdi.

Göründüyü kimi, azad iqtisadi zonaların yaradılması məqsədlərindəki müxtəlifliyi görmək üçün bir neçə misal kifayət edir. Lakin, bu məqsədlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onlar müəyyən ümumiliyə də malikdirlər ki, bunların da arasında iqtisadi, sosial və elmi-texniki məqsədləri göstərmək olar.

2.Azad iqtisadi zonalar ümumdünya təsərrüfatının elementidir

Azad və ya xüsusi iqtisadi zonalar beynəlxalq inteqrasiyanın xüsusi bir formasıdır.Bu zonalar beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edirlər.İqtisadi ədəbiyyatlarda azad iqtisadi zona və yaxud xüsusi iqtisadi zona çox hallarda eyni mənada işlədilir.Sadəəcə olaraq xüsusi iqtisadi zonada iqtisadi fəaliyyətin bütün tərəfləri tənzim edilə bilmir.Azad iqtisadi zonada isə sərbəst fəaliyyət nəzərdə tutulur.İqtisadi siyasət daxili bazarı əsas götürdükdə,ona istiqamətləndikdə xüsusi iqtisadi zona ciddi tənzim edilir.,tam sərbəst olmur,investisiya sahəsində müəyyən məhdudiyyət yaranır.İqtisadi fəaliyyət nisbətən müəyyən çərçivədə olur.Ölkənin iqtisadi siyasəti xarici bazara daha çox əsaslandıqda,xüsusi iqtisadi zonanın idarəçilik işinə az qarışıldıqda,xarici investisiyanın daha əlverişli şərait yaranır.Xüsusi iqtisadi zona milli iqtisadi məkanın bir hissəsi olub,ölkənin ayrı-ayrı ərazilərində tətbiq olunmayan xüsusi güzəşt və stimullar sisteminə əsaslanır.Deməli xüsusi iqtisadi zona bu və ya digər dərəcədə xüsusiləşmiş coğrafi ərazidir.İlk dəfə rəsmi olaraq Yaponiyanın Kiot şəhərində beynəlxalq sazişdə azad iqtisadi zonanın konkret tərfi açıqlanmışdır.Orada deyilir ki,azad iqtisadi zona ölkənin ərazisinin bir hissəsi olub,xüsusiləşmiş,müəyyən güzəştlərə əsaslanan xarici ticarət məkanıdır.Xüsusi və yaxud azad iqtisadi zona yaradılması,açıq iqtisadiyyat prinsiplərinin həyata keçirilməsinin əsas cəhətlərindən biridir.Bu kimi zonaların mövcud olması xarici iqtisadi fəaliyyətin genişlənməsinə zəmin yaradır,liberallaşmanı artırır,Xüsusi iqtisadi zonanın iqtisadiyyatı xarici aləm üçün yüksək səviyyədə açıq olur.Xarici və daxili investorlar üçün münasib gömrük,vergi qoyma,investisiya qaydaları tətbiq edilir.Faktiki olaraq xüsusi iqtisadi zona onu yaradan ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün istifadə olunan bir tədbirdir.Başqa ölkələr və sahibkarlar üçün isə öz kapitallarını yerləşdirmək imkanındır.Burada kimin daha çox mənfəət əldə etməsi isə,əlbətdə,tərəflərin fəaliyyətindən asılıdır.

Xüsusi iqtisadi zona yaradıldıqda həmin məkanın ölkənin digər bölgələrindən ayrılması problemi də əsas götürülür.Bu cür ayrılma sərhəd tikintiləri vasitəsilədə həyata keçirilir,çünki xüsusi iqtisadi zona yaradıldıqda istehsalın quruluşunu dəyişmək olar.Əmək haqqı,həyat səviyyəsi yüksək ola bilər.Belə olduqda aydındır ki,ölkənin digər

bölgələrindən buraya axın, alverçilik və.s daxil ola bilər. Ona görə xüsusi iqtisadi zona yaradıldıqda bunun tənzim edilməsi üçün bir çox hüquq normaları da hazırlanmalıdır. Xüsusi iqtisadi zona yaradılması hazırda bir çox ölkələrdə geniş vüsət almışdır. Azad iqtisadi zona yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üzrə dünya təcrübəsi göstərir ki, dünya bazarı ilə integrasiya əlaqələrini artırmaq məqsədilə yaradılan zonalardan başqa xüsusi rejimlə maraqlandırılan fəaliyyət dairələri də mövcuddur.

Belə ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələrində-ABŞ-da, Böyük Britaniyada azad iqtisadi zona yaradılması regional siyasətlərin reallaşması məqsədi daşıyır. Tənnəzöldə, durğunluqda olan rayonlarda isə kiçik və orta bizneslərin canlanmasına kömək nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə həmin rayonlarda fəaliyyətdə olan kiçik və orta sahibkarlara daha geniş imkanlar verilir, maliyyə güzəştləri edilir.

Azad iqtisadi zonaların harada yaradılmasından asılı olmayaraq onlar üçün ümumi cəhətlər xarakterikdir. Burada hər şeydən əvvəl onlara əlverişli investisiya şəraiti yaradılması əsas götürülür. Bununla yanaşı gömrük, maliyyəvergi güzəştləri həyata keçirilir. Göstərilən güzəştlər çox müxtəlif dərəcələrdə, müəyyən məqsəd nəminə tətbiq edilir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, azad iqtisadi zonalara tətbiq edilən güzəştlər ölkəyə xarici kapitalın axınına stimül yaradan əsas amil ola bilməz. Burada əsas həlledici amillər-siyasi sabitlik, investisiya təminatı, inzibati tələbkarlığın azaldılması və.s hesab edilir. Bununla yanaşı iqtisadi zona üçün ayrılan ərazinin də böyük əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycanın müasir iqtisadi tarixi öz arxivində ölkəmizdə AİZ-in yaradılması səylərini saxlayır. 1995-ci ildə Azərbaycanda BMT-nin inkişaf Proqramının (UNDP) nümayəndəsi Sumqayıtda “xüsusi iqtisadi zonanın” yaradılması ideyasını aktiv irəli sürürdü. Lakin həmin layihə həyata keçirilməmiş qaldı. Sonralar Lənkəranda, Naxçıvanda AİZ-in, daha sonra Xızı rayonunda texnoparkın yaradılması haqqında polemika aparılırdı. 2002-ci ildə ölkə hökuməti Azərbaycanda azad iqtisadi zonanın yaradılması məsələsində Dünya Bankı (DB) və Beynəlxalq valyuta fondu (BVF) ilə razılığa gəldi. BVF və DB ərazilərin azad ixrac zonaları kimi yaradılmasını təklif edir. BVF və DB ekspertlərinin məntiqi ondan ibarətdir ki, azad iqtisadi zonaların ənənəvi şəkildə yaradılması ölkə maraqlarına xidmət etməyəcək, çünki vergi siyasətinin zəifləməsinə və idarəetmə xarakterli problemlərin yaranmasına gətirə biləcək. Ekspertlər bir və ya iki azad ixrac zonanın yaradılmasını təklif edir, yəni əmtəələrin idxalı zamanı onların sonrakı ixracı üçün emalını həyata keçirmək (istehsal xarakterli zonalar). Bu zaman həmin əmtəələrin idxal rüsumlarından azad edilməsi mümkündür. Hal-hazırda bu zonaların yaradılma mümkünlüyü öyrənilir: onların ölkənin şimalında yaradılması güman edilir. Azad iqtisadi zonalarda vergi stimullaşdırılması Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, AİZ-in yaradılması və effektivli fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmuş regionda infrastrukturun mövcudluğu lazımdır yollar, elektrik xətləri, dəniz limanı və digər şərait. 2006-cı ilin oktyabr ayında Bakıda “Xüsusi iqtisadi zonalar Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafının yeni istiqaməti kimi” mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirildi. Konfransın gedişi zamanı ölkədə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində texnoparkların yaradılmasının əsas istiqamətləri təklif olunaraq müzakirə edilmişdir. Texnoparkların yaradılması İKT sahəsinin idarə edilməsinin qeyri-mərkəzləşdirilməsi və yerli şirkətlərin inkişafı üçün daha geniş imkanların yaradılması zərurətilə izah olunur. Texnoparkların yaradılmasını əsaslandırmaq üçün daxili bazarın və Xəzəryanı regionun bu məhsullara olan tələbatını, ölkənin kadr potensialını, xarici investorlar üçün vəsait

qoyuluşunun cazibə- darlığını və s. qiymətləndirmək lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, şirkətlərin qeydiyyatdan keçirilməsi sisteminin sadələşdirilməsi, valyuta tənzimləməsi rejiminin tətbiqi, vergi və gömrük imtiyazları, imtiyazlı kreditləşdirmə olmadan texnoparkın effektiv işi mümkün deyil. İKT-rı sahəsində texnoparkın yaradılması ideyasına artıq bir sıra şirkət maraq göstərmişdir və onların arasında bu sahədə məşhur olan “Jisko Systems” kimi şirkətin adı da vardır. “Jisko Systems” texnopark ərazisində regional innovasiya mərkəzinin yaradılmasını təklif edir ki, onun çərçivəsində şirkət regionun ehtiyacları üçün ən yeni texnologiyaların inkişafını planlaşdırır. Nəzərdə tutulmuş texnoparkın fəaliyyət dairəsini əhatə etmək o şərtlə mümkündür ki, bura səhiyyə və biotexnologiyalar sahəsində proqram təminatı və avadanlıq üzrə mütəxəssislər cəlb edilsin. 28 dekabr 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi haqqında” əsasnamədə göstərilir ki, nazirliyin vəzifələrindən biri ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasıdır (maddə 3.1.32). Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 mart 2007-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” Fərmanı çox vaxtında olmuş və ölkə iqtisadiyyatının qeyrineft sektorunun inkişafına kömək etmişdir 14 aprel 2009-cu il tarixində Milli Məclis “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Qanun qəbul etmiş və 8 iyun 2009-cu ildə həmin qanun qüvvəyə minmişdir. Qanunda XİZ-in yaradılması və fəaliyyəti qaydaları müəyyən edilir. Bu qanunda istehsal, infrastruktur, innovasiya, azad ticarət və qatışıq zonaların yaradılması nəzərdə tutulur. Bununla belə, XİZ-də spirtli içkilərin və tütün məmulatlarının istehsalı, teleradio verilişləri, qiymətli metalların istehsalı, həmçinin neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı qadağan olunur. Bunlardan əlavə sənəd XİZ-in maliyyələşdirilməsi qaydalarını və onların idarə edilməsini, onlar üçün torpaq sahələrinin ayrılması qaydalarını, XİZ-in operatorunun hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Qanunun məqsədi qabaqcıl sahələrin inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb edilməsidir. Bu kimi zonaların yaradılması regionların inkişafını balanslaşdırmağa, innovasiyaları tətbiq etməyə imkan verəcək. Hər bir XİZ-nin özünün müdiriyyəti, həmçinin özəl operatoru olacaq. Dövlət bu zonaların fəaliyyəti üçün zəruri rejim və bütün lazımi infrastruktur yaratmaq məsuliyyətini öhdəsinə götürür. Bütün digər məsələlər zonanın müdiriyyəti və operatoru tərəfindən həll ediləcək. Qanun layihəsi XİZ-da işləyən şirkətlər üçün imtiyazlı vergi və gömrük rejimlərinin istifadəsini nəzərdə tutur. Məsələn, şirkətlərin ehtiyacları üçün bütün idxal olunun əmtəələr və xammal bütün növ gömrük rüsumların və vergilərin ödənişindən azad ediləcək.

3. Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investisiyaların hüquqi statusu

Dünya təcrübəsinə müraziət etsək görürük ki, ölkəyə investisiya axını təmin etməyin ən müvəffəqiyyətli və geniş yayılmış forması azad iqtisadi zonalardır. Öznövbəsində keçid iqtisadiyyat şəraitində azad iqtisadi zonalar yaratmaq ölkəmizdə bir çox üstünlüklər verə bilər. Əlbəttə, by məsələdə elmi araşdırmalar ön plana çəkilmişdir. Azərbaycan iqtisadçılarında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlı müəyyən baxışlar formalaşır. By baxışların ana xəttini ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, ilk növbədə qeyri-neft sektora diqqətin artırılması, qloballaşan dünyada Azərbaycanın rəqabətə davamlı bir ölkə kimi tanınması təşkil edir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasında müəyyən məqsəd olur. Bütün zonanın,

həmdə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına xidmət edir. Büməqsədlər əsasən xarici ticarət fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, ixracın həcmnin artırılması, əlavə iş yerlərinin yaradılması, sənaye istehsalının stimullaşdırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, depressiv ərazilərin inkişafı və regionlar arasındakı fərqlərin azaldılması aiddir.

Büməqsədlər çatdırılma nisəyeganə yolu düzgün iqtisadi siyasət hazırlayaraq vergi və gömrük güzəştləri və s. ilə müxtəlif növ preferensiyaların təqdim etməkdir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasında əsas məqsəd hər hansı müəssisə və ya ərazilərdə güzəştlərin verilməsi olmayıb, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olunmasıdır. Azərbaycanda öznəvbəsində belə zonaların liman şəhərlərində yaradaraq dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesini sürətləndirə bilər. Bütün çinin ölkəyə kapital və məhsul axınına səbəb ola bilər. Dünya təcrübəsi çoxdan sübut etmişdir ki, sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasında məqsəd dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ilə yanaşı, həmdə geri qalmış regionların inkişafına nail olmaqdır. Ona görə hər bir konkret halda görə sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasının səbəbi və məqsədləri fərqli ola bilər. Belə ki, ABŞ və Böyük Britaniya kimi İEO-də sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması regional siyasət intərkib hissəsi kimi depressiv rayonlarda kiçik və orta biznesin inkişafına xidmət edir. Büməqsədlərdə həmin ərazilərdə digər rayonlara nisbətən kiçik və orta sahibkarlıqla məşğul olanlara fəaliyyət azadlığı və maliyyə güzəştləri verilir. Heç şübhəsiz, Azərbaycanda sərbəst iqtisadi zonaların yaradılarkən regionların inkişafı diqqət mərkəzindən kənarda qalmayacaqdır. Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydası, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeyd alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına və bu zonalarda fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır. Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələrlə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, müəssisələri, ictimai təşkilatları və başqa hüquqi şəxsləri arasında mübahisələrə, xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları arasında mübahisələrə, habelə xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları ilə həmin müəssisə arasında mübahisələrə məhkəmələrdə, yaxud tərəflərin razılığına əsasən münsiflər məhkəməsində, o cümlədən xaricdəki münsiflər məhkəməsində, baxılır. Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydası, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeyd alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına və bu zonalarda fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır.

MÖVZU XIV

İNVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİN DAYANDIRILMASI VƏ ONA XITAM VERİLMƏSİNİN HÜQUQİ PROSEDURU

1. Milli iqtisadiyyatın inkişafında daxili və xarici investisiyanın rolu

Firmanın (müəssisənin) fəaliyyətinin ən mühüm cəhəti investisiya prosesidir. İnvestisiya layihəsinin realizə edilməsi ona yönəldilən əsaslı vəsait qoyuluşu ilə əlaqədardır ki, bu il ərzində də firmanın mənfəətini təmin etməlidir.

Kommersiya təcrübəsində investisiyanın aşağıdakı tiplərini (növlərini) bir-birindən fərqləndirmək lazımdır:

- fiziki aktivlərə investisiya;
- pul aktivlərinə investisiya;
- qeyri-material (gözə görünməyən) aktivlərə investisiya.

Fiziki aktivlərə - istehsalat binası və tikililər, həmçinin xidmət müddəti bir ildən çox olan müxtəlif maşın və avadanlıqlar və s. daxildir.

Pul aktivlərinə - fiziki və hüquqi şəxslərdən pul vəsaiti almaq hüququ olanlar (məsələn: uduş, aksiya, bank depoziti və s.) aiddir.

Qeyrimaterial aktivlərinə - lisenziyanın alınması, ticarət nişanının işlənməsi, işçilərin təhsil alması və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. daxildir. İnvestisiyanın real aktivliyinin hazırlanması və təhlili hər şeydən əvvəl firmanın qarşısında duran problemin bu növ investisiyanın köməkliyi ilə həll edilməsindən asılıdır. Bu mövqedən mövcud bütün müxtəlif investisiyaları aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə investisiya qoyuluşları. Bu cür investisiyaların məqsədi firmada xərcin aşağı düşməsi üçün köhnə avadanlıqların yenisi ilə əvəz edilməsini, işçilərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsini, istehsalın və əməyin səmərəli təşkilini və s. təmin etməkdən ibarətdir.

2. İstehsalın genişlənməsində investisiya qoyuluşları. Belə investisiyaların qarşısında duran əsas vəzifə mövcud istehsal prosesi miqyasında əvvəlcədən yaranmış bazar üçün əmtəə buraxılışının həcmünün və çeşidinin genişləndirilməsini həyata keçirməkdir.

3. Yeni istehsalın yaradılmasına investisiya qoyuluşu. Bu tip investisiyalar yeni müəssisələrin yaradılmasına yönəldilir və bunun əsasında çoxçeşidli və yüksək keyfiyyətli əmtəə istehsalı həyata keçirilir ki, bu da firmanın dünya bazarına çıxmasına imkan verir.

4. Dövlətin idarəetmə orqanlarının tələbatının ödənilməsinə investisiya qoyuluşları. Bu tip investisiyalar o vaxt yaranır ki, firma menecmentin təkmilləşdirilməsi hesabına dövlət orqanlarının tələbatını ödəyə bilmir.

İnvestisiyanın belə təsnifləşdirilməsi hər şeydən əvvəl onun müxtəlif risk səviyyəsi ilə bağlı olmasıdır. İnvestisiyanın tipi ilə onun riski arasındakı asılılıq aşağıdakı sxemlə izah edilir.

İnvestisiyanın tipi ilə risk səviyyəsi arasında əlaqə

TİP 3	TİP 2	TİP 1	TİP 4
-------	-------	-------	-------

Yeni istehsalın yaradılmasına investisiyalar	İstehsalın genişləndirilməsinə investisiyalar.	Səmərəliliy in yüksəldilməsinə investisiyalar	Dövlət orqanlarının tələbatının ödənilməsinə investisiyalar.
Riskin yüksək səviyyəsi		Riskin aşağı səviyyəsi	

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir risk amilinin özünün xüsusi çəkisi var və bal hesabı ilə qiymətləndirilir. Buna görə də istər ayrı-ayrı risk amilləri, istərsə də bütövlükdə investisiya mühiti miqdarca qiymətləndirilə bilər. Risklər müxtəlif formada təsnifləşdirilir. Belə ki, bir çox dünya dövlətləri üzrə hər il amerikan LOPS firması International Company of USA tərəfindən dərc edilmiş yeddi cildlik «Publicity Risk Yearbook» adlı kitabında aşağıdakı risklər qiymətləndirilir. Bunlardan: siyasi, maliyyə köçürmələri, ixracat və s. birbaşa investisiyaları göstərmək olar. Burada risklər 12 bal sistemi üzrə qiymətləndirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Amerikan firmaları «Business Environment Risk Intelligence International» və Alman firması «Beri» riskləri 100 bal sistemi ilə qiymətləndirirlər.

İnvestisiya qoyuluşunda istifadə olunan risk anlayışı - potensial investor tərəfindən qoyulmuş vəsaitin itirilməsi deməkdir.

Dünya təcrübəsində risk etmənin ənənəvi təsnifatı aşağıdakı sxemdə verilir.

İqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu problemi həmişə diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdən biridir. Lakin bu aktualıq müstəqillik əldə etmiş və bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçən respublikamız üçün daha vacibdir. Bu onunla izah edilir ki, iqtisadiyyatın artım sürətinin təmin olunması onun sabit səviyyəsinin yaradılması milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin müvazinətli inkişafının qorunması, əhəlinin mənafeyinə cavab verən bazar mühitünün formalaşması, bilavasitə daxili və xarici investisiyanın səfərbərliyə alınmasından, onun düzgün istiqamətləndirilməsindən bilavasitə asılıdır. İnvestisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm maliyyə mənbəyidir. Bu mənbə hesabına nəinki, ancaq istehsal inkişaf etdirilir, eyni zamanda iqtisadiyyatın strukturunda ciddi sosial yönümlü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, ümumiyyətlə investisiya anlayışları, məna etibarilə mənfəət almaq məqsədilə həm ölkə daxilində, həm də xaricində tətbiq olunan maliyyə resursudur, onda, istər-istəməz onun iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə tətbiq olunması meylə meydana gəlir. İnvestisiya milli iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinə, xüsusən həm hasil, həm emal sahəsinə, eləcə də xidmət sferasına tətbiqi onun uzun və qısamüddətli xarakter daşmasına səbəb olur. Bu baxımdan tətbiq olunan investisiya resursları əgər qiymətli kağızların alınmasına yönəldilirsə, o, maliyyə resursu formasını alır. Əgər sənayeyə, kənd təsərrüfatına, tikintiyə, təhsilə və s. sahələrə kapital qoyuluşu kimi tətbiq edilirsə o, real investisiya formasını almış olur. Ona görə də milli iqtisadiyyata tətbiq olunan maliyyə və real investisiyaları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Maliyyə investisiyaları səhmlərə, istiqrazlara və başqa qiymətli kağızlara kapital qoyuluşudur. Belə şəraitdə yalnız transfert əməliyyatları baş verir. Real investisiyalar kapitalın hər hansı iqtisadi sahəyə və ya müəssisəyə qoyuluşudur ki, bunun nəticəsində də yeni kapitalın yaranmasına, yaxud da ki, mövcud kapitalın artmasına səbəb olar. Məsələn: binalar, avadanlıqlar, istehsal vasitələri, əmtəə materialları artımı baş verir.

İnvestisiya resursları istehsal vasitələri istehsalını son istehlakçıya çatdırdıqda istifadə olunan maşınları və avadanlıqları, fabrik-zavod, anbar, nəqliyyat vasitələrini və satış şəbəkələrini əhatə edir. Bu istehsal vasitələrinin istehsalı və yığımı prosesi investisiya qoyuluşunu əks etdirir. İnvestisiya resursları istehlak olunan resurslardan onunla fərqlənir ki, əgər birinci şəraitdə istehlak mallarının istehsalına olan tələbat dolayı yolla ödənilirsə, ikinci şəraitdə bu proses birbaşa həyata keçirilir. Belə şəraitdə həm kapitalın, həm də sərvətin artımı prosesi baş verir. İnvestisiya olunan kapital resursları əgər milli gəlirin artırılmasına səbəb olursa, digər tərəfdən gəlirlərin artırılması ilə əhalinin sərəncamına keçən gəlirlərin payı artmış olar ki, bu da sərvət formasında mövcud olur. Deməli, faktiki olaraq öz məzmununa görə investisiyaların maliyyə və real formasından asılı olmayaraq, onlar birbaşa milli sərvətin artırılmasına kömək edən kapitalı ifadə edir. Burada kapital resursu hərəkətdə olan və daima maşınların, avadanlıqların, digər istehsal vasitələrinin alınmasına və bütövlükdə istehsal və xidmətlərin görülməsinin təşkili ilə bağlı sərf olunmuş pul resursları nəzərdə tutulur.

Yalnız real fəaliyyətdə olan pul resursları iqtisadi resurs formasını almış olur və özlüyündə o, gələcəyə ayrılan perspektivdə daha çox istehlak etmək imkanı yaradan resurs kimi formalaşır. Göründüyü kimi investisiya tətbiq olunması formasından asılı olmayaraq cəmiyyətin real kapitalının artırılmasına, yəni istehsal vasitələrinin genişləndirilməsinə və onun infrastrukturunun möhkəmlənməsinə imkan yaradır.

Milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında daxili və xarici investisiyalar mühüm struktur yaradan funksiyalar yerinə yetirir. Milli iqtisadiyyatın istər sahə strukturunun, istərsə də texnoloji və təkrar istehsal strukturunun inkişafı onun hansı sahələrinə vəsait qoyuluşunun tətbiqindən asılıdır. Bəlli olduğu kimi xüsusi təyinatlı investisiyalar əsasən gəlir əldə etmək məqsədi daşıyır. Deməli milli iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinin mənfəətlilik səviyyəsilə həmin sahənin və ya bölmənin investisiya üstünlüyünün səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan sahənin və ya hər hansı iqtisadi bölmənin mənfəətlilik səviyyəsi tətbiq olunacaq investisiyaların üstünlüyünü müəyyən mühüm strukturyaradıcı meyarıdır. Ona görə də milli iqtisadiyyatın inkişafında tətbiq olunan investisiyaların tə'yinatından asılı olaraq onlar müxtəlif mənfəətlilik səviyyəsinə malik olurlar. Belə ki, dövlət və qeyri-dövlət mənbələrindən tətbiq olunan investisiyalar hər şeydən əvvəl öz sürət dövryyəsinə görə və mənfəətlilik səviyyəsinə görə fərqlənəcəkdir. Ona görə də investisiyaların qeyri-dövlət mənbələri hər şeydən əvvəl kapitalın sürətli dövryyəsilə seçilən yüksək rentabelli sahələrdir. Məhz bu amil daxili və xarici investisiyaların həcminə təsir göstərir. İqtisadiyyatın aşağı rentabelli sahələrinə bir qayda olaraq investisiyalar xüsusən də xarici investisiyaların tətbiq olunması həyata keçirilmir. Lakin buna baxmayaraq investisiyaların tətbiqi və onların həddi milli mənafehlərin reallaşması ilə uzlaşmamalıdır. Belə ki, həddindən artıq investisiyaların qoyulması inflyasiya prosesinin güclənməsinə və iqtisadiyyatın həddindən artıq gərginliyə düşməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən isə lazım olduğundan az investisiya qoyulması isə deflyasiyaya gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşması ilə əlaqədar həyata keçirilən iqtisadi siyasət tətbiq olunacaq investisiyaların həm xarici, həm də daxili mənbələr hesabına optimal həcmi müəyyənləşdirməlidir. Belə şəraitdə dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergi dərəcələri, dövlət məsrəfləri, pul-kredit və büdcə-vergi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli strategiyası ilə milli iqtisadiyyatın miqyası tənzimlənməlidir.

İnvestisiya resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesi milli iqtisadiyyatın mərhələlər üzrə inkişaf prosesini əhatə etməlidir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı prosesində investisiyalar mərkəzi rol oynayır və iqtisadi artım sürəti haqqında əvvəlcədən informasiya verir. Milli iqtisadiyyatın investisiya prosesi vasitəsilə inkişaf etdirilməsi milli gəlirin yüksəldilməsinə səbəb olur, bir sıra əmtəə və xidmətlər üzrə olan tələbatı ödəməklə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına səbəb olur. Belə şəraitdə milli gəlirin həm yığım, həm də istehlak fondlarına yönəldilən vəsaitlərin həcmi artır. Bu prosesin fasiləsizliyinin təmin olunması yığım və istehlak fondlarına yönəldilən vəsaitlərdən səmərəli istehlak olunmasını tələb edir. Milli gəlirin artımı hesabına yaranmış investisiyalar bir qayda olaraq daxili investisiyaların maliyyə mənbəyini təşkil edir. Milli gəlir hesabına yaranmış investisiyalar həm yığım, həm də gəlir formasını alaraq istehsal olunması nəticəsində bir tərəfdən öz artımlarına, digər tərəfdən isə geniş təkrar istehsalı şərtləndirmək ilə milli iqtisadiyyatın miqyasının artmasına səbəb olur. Bu zaman investisiyalar nə qədər səmərəli tətbiq olunursa milli gəlirin artım sürəti bir o qədər yüksək olar, nəticədə isə istehlaka yönəldilən yığımın həm mütləq, həm də nisbi həcmi yüksəlir. Göstərməliyə ki, investisiyaların kifayət qədər yüksək səmərəliliyinə nail olunması milli iqtisadiyyatın əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsulların artırılmasını təmin etmiş olur.

Yığım və istehlaka ayrılan vəsaitlər arasındakı uyğunluğun səmərəlilik meyarı iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi əsasında ölkə əhalisinin yaşayış vasitələri ilə təmin olunması dərəcəsidir. Bu baxımdan yığım və istehlak arasında uyğunluğun qurulmasında optimallıq meyarı kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsi göstəricisinə ilk növbədə diqqət vermək lazım gəlir. Yığımın hər iki cəhəti - istehsal yığımı və qeyri-istehsal yığımı əlaqəli halda olsalar da hər halda iqtisadi artıma birbaşa təsir göstərən amil istehsal yığımına nisbi üstünlük verilməlidir. Səmərəlilik meyarı nöqtəyi nəzərdən istehsal yığımını tədqiq etdikdə ilk növbədə onun norması haqqında ilkin dəqiqləşdirmələr aparılmalıdır. Xüsusi ilə istehsal yığımı normasının minimal və maksimal hədlərinin qurulmasına diqqət verilir. Bu ona görə lazımdır ki, yığımın ölçüsü istehsalın və tələbatın artımına uyğun gələ bilsin.

İstehsal yığımının minimal həddində adambaşına düşən milli gəlir dəyişməz qalır. Buna görə də, istehsal yığımı norması müntəzəm olaraq minimal həddən yuxarı olmalıdır. İstehsal yığımı normasının minimal həddi nəzərdə tutur ki, mənfəətin ümumi kütləsi istehsalın maddi amillərinin geniş təkrar istehsalına sərf edilir, istehlak fondu isə dəyişməz qalır. Belə halda ölkədə məcmu işçilər özlərinin əmək qabiliyyətini geniş təkrar istehsal etmək üçün zəruri olan vasitələri ala bilmirlər.

Buna uyğun olaraq istehsal yığımı norması mənfəətin kütləsinə bərabər ola da bilməz. Əks halda istehsalın bütün amillərinin inkişafını təmin etmək olmaz. Başqa sözlə, əgər mənfəətin bütün kütləsi istehsalın maddi amillərinin geniş təkrar istehsalına istiqamətləndirilsə, onda əhalinin əmək qabiliyyətinin təkrar istehsalı mənbələrindən olan sosial vəsaitləri artmayacaqdır. Beləliklə, dövlət təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin və elmin genişləndirilməsi üçün zəruri olan qeyri-istehsal yığımını yarada bilməyəcəkdir. İstehsal yığımı norması mənfəət normasından aşağı olmalıdır ki, dövlət qeyri-istehsal yığımına və bununla sosial vəsaitlərini təmin edə bilsin.

İqtisadiyyatın inkişafına sərf edilən vəsaitlərdən istifadə səmərəliliyi nə qədər yüksək olarsa, yığımın hər bir vahidi hesabında daha çox hazır məhsul və milli gəlir yaradılacaq, eyni ilə iqtisadi inkişafın nəzərdə tutulan səviyyəsinə nail olmaq üçün bir o qədər az vaxt və vəsait tələb olunacaqdır. Belə şəraitdə yığım normasının ixtisar edilməsi tələb ediləcək

və əksinə yığımın səmərəliliyin azalması şəraitində yığım normasının artırılması zəruriliyi yaranar.

Yığımın səmərəliliyinin yüksəlməsi və əmək məhsuldarlığının artımı şəraitində istehsal amilləri özünün əvvəlki səviyyəsində iqtisadiyyatın artım tempinə təsir edə bilər. Yığım vəsaitinin eyni bir ölçüsündə istehsal amillərinin səmərəliliyinin yüksəlməsi natural formada daha çox istehsal və istehlak etməyə imkan verir. Əmək məhsuldarlığının artımı, yalnız canlı əməyə qənaət hesabına deyil, eyni zamanda texnika ilə silahlanmasının keyfiyyət artımı hesabına da arta bilər. Belə hallarda yığım resursları əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər. Əmək məhsuldarlığı başlıca olaraq texnikadan səmərəli istifadə əsasında artır. İstehsalın son nəticələri nə qədər çox artırsa, əhalinin istehlakının təmin edilməsi imkanları bir o qədər geniş olur. Bütün hallarda əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi yığım resurslarını artırır və bununla birlikdə istehsalın miqyasının böyüməsinə təsir edir.

İstehlakın artımının nəhəng imkanlarını, iqtisadi inkişafda onun rolunun güclənməsini Amerika iqtisadçısı Piter Drukerin gətirdiyi belə bir misaldan görmək olar ki, cari yüzillikdə Amerika sənaye fəhləsinin alıcılıq tələbi 20 dəfə artmış, Yaponiyada isə alıcılıq qabiliyyətinin artımı 30 dəfə təşkil etmişdir.

Təqribən həmin hal digər inkişaf etmiş ölkələrdə də baş vermişdir.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə ümumi milli məhsulda əhalinin istehlakına yönəldilən son məhsulun payı 60-65%, yığıma yönəldilən son məhsulun payı isə 30-35% təşkil etmişdir. Azərbaycanda isə belə uyğunluğun təmin olunması zəruriliyi vardır. Azərbaycanın ümumi milli məhsulda əhalinin istehlakına yönəldilən son məhsulun miqdarı arasında kəskin uyğunsuzluq vardır və bu meyl vaxtaşırı olaraq daha da güclənir. İqtisadiyyatın belə halında özəl sektorun, xüsusən özəl istehsal strukturları qiymətləri müntəzəm qaldırmaq yoluna asanlıqla istiqamət götürə bilər. Əhalinin istehlakının makroiqtisadi tənzimsizliyi sözün əsl mənasında antibazar hal olub, tələbi və təklifi ixtisar edir, yığıma ayrılan resursların miqdarı ilə istehsalın artımı arasında uçurum yaradır.

Yığıma və istehlaka ayrılan resursların makroiqtisadi tənzimsizliyi yalnız əhalinin yaşayış səviyyəsinin azalmasına aparıb çıxarır. Başlıca olaraq işləyən əhalinin əməyinin stimullaşdırılması, istehsalın son nəticələrinin artırılması imkanlarının qarşısını alır. Fikrimizcə yığıma və istehlaka ayrılan resurslar mikroiqtisadi səviyyədə (müəssisələr, sahələr səviyyəsində) həvəsləndirilmə məqsədi ilə tənzimlənsə belə, səmərəli əmək fəaliyyətinin oyatdığı gücü nəinki artmayacaq, əksinə azalacaqdır.

İnvestisiyalar milli iqtisadiyyatın inkişafına uzunmüddətli perspektiv dövr ərzində təsir etməklə eyni zamanda həm əhalinin məşğulluq səviyyəsinə, həm də gəlirlərin əldə olunması səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Təkcə bunu belə bir misal ilə izah etmək olar ki, əgər kənd təsərrüfatı sahəsinə investisiyalar azalarsa, onda bu sferada məşğul olanlar arasında işsizlik artacaq, eyni zamanda onların məcmu gəlirləri də aşağı düşəcəkdir. Deməli, bu sferada çalışanların nəinki başqa sahələrdə istehsal olunan mallara və xidmətlərə olan tələbatları azalır, eyni zamanda əhalinin bu sahənin məhsullarına olan tələbatı da ödənilməmiş qalacaqdır. Nəticədə həm bu sahədə, həm də bu sahə ilə bağlı olan digər sahələrdə məşğulluq səviyyəsi aşağı düşəcək və bütövlükdə gəlirlərin azalması meyli müşahidə olunacaqdır. Bundan başqa kənd təsərrüfatı sferasının investisiyanın azalması həmin sahəyə xidmət göstərən hasil və emalın ayrı-ayrı sahələrinə də mənfi təsir göstərəcəkdir. Göstərmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişafında heç də hər cür tətbiq olunan investisiya qoyuluşu mütərəqqi hal oynamır. Belə ki, milli iqtisadiyyatın nisbətən

perspektivsiz sektorlarına investisiya qoyuluşu onun milli iqtisadiyyatın formalaşmasındakı perspektiv rolu diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir. Bəzi hallarda investisiyalar haqqında qərarlar qəbul edən təsərrüfat, idarə orqanları sadəcə olaraq hansı məhsulun milli iqtisadiyyatın inkişafında daha sərfəli olacağını düzgün müəyyənləşdirə bilmədikdə bütövlükdə iqtisadi strategiyanın da düzgün istiqamət üzrə formalaşmamasına səbəb olacaqdır. İqtisadi strategiyaya uyğun gəlməyən iqtisadi inkişafda mühüm rol oynamayan sahələr üzrə düşünülməmiş investisiyaların tətbiqi vəsaitlərin dağıdılmasına səbəb olacaqdır. Çünki, milli iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olmayan layihələr üzrə vəsaitlərin xərclənməsi əslində bu resursların gələcək baxımından səmərəsiz istifadəsi deməkdir. Milli iqtisadiyyatın sabit artım sürətinə nail olunması üçün investisiyalar bir qayda olaraq təsərrüfatın ən yüksək səmərə verən və milli mənafe baxımından fayda verə biləcək sahələrinə yönəldilməlidir. Deməli, investisiya bazarı daima çevik və hərəkətdə olmalıdır. İntestisiyaların tətbiqində iqtisadi mühitin yaradılması əsasən onun iqtisadiyyatın durğun sahələrindən daha perspektiv sahələrə keçirməklə əlaqədar olmalıdır. İntestisiyalardan gələn gəlirlərdə bir qayda olaraq daima fərqlər mövcud olacaqdır. Bu zaman istehsal təyinatlı sahələrə yönəldilən investisiyalardan əldə olunan gəlirlər buna alternativ olan xidmət sferasına olan qoyuluşlar üzrəki gəlirlərdən çox olmalıdır. Bu prosesin baş verməsi üçün istehsal təyinatlı investisiyalar üçün risk etmə səviyyəsi olduqca aşağı olmalıdır.

İntestisiyaların uzun və qısamüddətli tətbiqi formasından, eləcə də daxili və xarici maliyyələşmə mənbələrindən asılı olmayaraq o dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir və onların tətbiqi ilə əlaqədar təminat mexanizmi fəaliyyət göstərməlidir. Bu mexanizm istehsal olunacaq məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyətilə hüdudlanmalıdır. Çünki, istehsal olunan məhsullar həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə tab gətirmək tarazlığı ilə əsaslanmalıdır.

Ölkə iqtisadiyyatında yaranmış makroiqtisadi sabitlik investisiya mühitinin normal fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmışdır. Hazırkı şəraitdə investisiya mühitinin daha əlverişli imkanlarla həm daxili, həm də xarici investisiyaların tətbiqinə bərabər səviyyəli imkan yaranmalıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaya nisbətən daxili investisiyanın tətbiqində müəyyən çətinlik fəaliyyət göstərir. Bu da hər şeydən əvvəl əhalinin malik olduğu əmanətlərin investisiya, transformasiya edilməsi üçün real imkanların məhdudluğu ilə əlaqədardır. Bu da hər şeydən əvvəl özəl banklara əhalinin inamının azalması ilə əlaqədardır. Halbuki dünya təcrübəsindən bəllidir ki, əhalinin əmanətlərinin investisiyaya cəlb olunması prosesinin təşkilində kommersiya bankları xüsusi rol oynayırlar. Belə nümunə kimi Almaniyada və Yaponiyada fəaliyyət göstərən kommersiya banklarını misal çəkmək olar. Böyük inam qazanmış bu iri özəl kommersiya bankları istehsal müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqə şəklində fəaliyyət göstərir və sabit maliyyə sənaye qruplarına çevrilirlər. Belə şəraitdə onlara səhmdar cəmiyyəti kimi, ya da ümumi mülkiyyət sahibkarlar kimi fəaliyyət göstərir. Sözsüz ki, belə bir əlaqə forması investisiya prosesini stimullaşdıraraq əmanətlərin investisiyaya çevrilməsinə güclü təkan verməklə daxili investisiyanın aktivləşməsinə səbəb olur.

Ölkədə aparılan investisiya siyasəti daha çox xarici kapitalın ölkəyə axınının stimullaşması ilə əlaqədardır. Düzdür, hazırkı kapital axını əsasən neft və qaz sektorunun inkişafına yönəldilir. Lakin, milli iqtisadiyyatın formalaşması baxımından xarici investisiyalardan iqtisadiyyatın digər, xüsusən kənd təsərrüfatı, emal sənayesi istiqamətində də

istifadə etmək vacibdir. Xarici investisiyanın milli iqtisadiyyatın inkişafında dönməz hal alması üçün ümumiyyətlə, həm iqtisadiyyatın strukturunun və texnoloji təminatını həyata keçirmək lazımdır, həm də sosial və ekoloji problemlərin həllini uzlaşdırmaq lazımdır.

MÖVZU XV

İNVESTİSİYALARLA BAĞLI MÜBAHİSƏLƏRƏ BAXILMASININ HÜQUQİ MEXANİZMI

1. İnvestisiyalarla bağlı Mübahisələrə baxılmasının əsası

2. İnvestisiyalarla bağlı Mübahisələrə baxılmasının hüquqi mexanizmi

3.

Müasir dünyada beynəlxalq və yerli kommersiya münasibətlərində yaranan mübahisələrin həllini arbitraj institutlarından kənarda təsəvvür etmək çətindir. Hələ qədim dövrlərdən ibtidai səviyyədə insanların arasında bu və digər səbəblər üzündən yaranan mübahisələrin həlli mexanizmi kimi münsiflərin fəaliyyət göstərməsi elmi və tarixi ədəbiyyatlardan məlumdur. İnsanların fəaliyyəti olduğu yerdə mübahisələr nə qədər qaçılmazdırsa, həmin mübahisələrin həll olunmasında isə münsiflərin fəaliyyəti də bir o qədər əhəmiyyətlidir.

Tarixi inkişafın sonrakı mərhələlərində iqtisadi, xüsusən, ticarət münasibətlərinin inkişafı ilə mübahisələrin münsif statusunda həll olunması üçün arbitrlərin fəaliyyəti daha çox əhəmiyyətini göstərir. Bu gün Şərqlə Qərbin inteqrasiya etdiyi, kommersiya münasibətlərinin biri-birinə bağladığı qloballaşan dünyada arbitraj institutları dövlət məhkəmələri ilə yanaşı iqtisadi mübahisələrin həllində əhəmiyyətli rol oynayırlar.

1917-ci ildə Stokholm Ticarət Palatasının nəzdində yaradılan Arbitraj İnstitutunun fəaliyyəti nəinki Avropada kommersiya mübahisələrinin həllində, o cümlədən, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərdən doğan anlaşılmazlıqların aradan qaldırılmasında müsbət rol oynamışdır. Sonradan bir sıra Avropa və Asiya ölkələrində, ABŞ-da yaranmış beynəlxalq arbitraj institutları beynəlxalq kommersiya münasibətlərinin ənzimlənməsində öz töhfələrini vermişlər. Bu gün sivil dövlətlər, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar kommersiya arbitraj institutlarının inkişafına xüsusi diqqətlə yanaşırlar. Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq arbitraj məhkəmələrinin fəaliyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq ticarət hüququ üzrə Komissiyasının qəbul etdiyi Nümunəvi UNCİTRAL Qanunu və normativ sənədlər əsasında tənzimlənir. Müasir dövrdə artıq arbitraj institutlarına münasibətdə də alternativ mübahisə həlli üsulları inkişaf edir. Mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həlli üsulları barədə danışılarkən artıq tək cə arbitraj nəzərdə tutulmur, həmçinin vasitəçinin iştirakı ilə mübahisənin barışıq yolu ilə həlli mexanizmləri də müzakirə olunur, zaman-zaman bu üsullar təkmilləşdirilir. Bu tendensiya ölkəmizdə də özünü biruzə verməkdədir. Müasir dövrdə beynəlxalq hüququn və dünya sivilizasiyasının müstəqil subyekti olan Azərbaycan Respublikasının dünyanın nüfuzlu korporasiyaları ilə irihəcmli müqavilələri bağlanmış, bu müqavilələr üzrə işlər görülür.

2. İnvestisiyalarla bağlı Mübahisələrə baxılmasının hüquqi mexanizmi

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələr ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, müəssisələri, ictimai təşkilatları və başqa hüquqi şəxsləri arasında mübahisələrə, xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları

arasında mübahisələrə, habelə xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları ilə həmin müəssisə arasında mübahisələrə məhkəmələrdə, yaxud tərəflərin razılığına əsasən münisiflər məhkəməsində, o cümlədən xaricdəki münisiflər məhkəməsində baxılır. Beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində bu Qanundakından fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur.

Arbitraj beynəlxalq mübahisələrin həllinin mühüm və geniş tətbiq olunan vasitələrindən biridir. Arbitraj mübahisənin diplomatik deyil məhkəmə həllidir. Beynəlxalq mübahisələrin həllinin bütün dinc vasitələri kimi, arbitraj da könüllüdür. Mübahisənin tərəfi olan dövlətlər qabaqcadan buna razılıq verməlidirlər. Bu razılıq ya ad hoc əsasında (*Qvineya/Qvineya Bisau dəniz delimitasiyası işində olduğu kimi*), ya da xüsusi təsis olunmuş mexanizmlə (məsələn, *Daimi arbitraj məhkəməsi*) verilə bilər. Daimi arbitraj məhkəməsi *Dinc nizamlama haqqında 1899-cu və 1907-ci il Haaqa Konvensiyaları* əsasında yaradılmışdır. Lakin praktikada çox az hallarda istifadə olunmuşdur.

Mühüm olan belə bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, arbitraj mühakiməsi təkcə dövlətlər arasındakı mübahisələrin həlli ilə məhdudlaşmır. BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsindən fərqli olaraq, arbitraj dövlətlərlə beynəlxalq-hüquqi subyektliyə malik olan digər qurumlar arasında yaranan mübahisələri də həll edir. Məsələn, yuxarıda adını çəkdiyimiz

İnvestisiya mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz dövlətlər və transmilli korporasiyalar arasındakı mübahisələri həll edir.

Beynəlxalq arbitrajın xüsusiyyətləri:

- Hüquqi mübahisənin həlli üçün mexanizmdir. Bu o deməkdir ki, arbitraj tərəflərin beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hüquq və vəzifələrini əsas tutur və mübahisənin həllinə bu hüququn işin faktlarına tətbiq edilməsi ilə nail olur. BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsi kimi, arbitraj üçün də beynəlxalq hüquq məsələləri əsasdır.

- Bir qayda olaraq, arbitraj məhkəməsinin qərarları tərəflər üçün hüquqi cəhətdən məcburidir. Öz mübahisələrini arbitraja etibar etmiş tərəflər onun çıxardığı hər bir qərarı yerinə yetirməyə borcludurlar. Çox nadir hallarda tərəflər qabaqcadan razılığa bilərlər ki, çıxarılan qərar məcburi xarakter daşımayacaqdır.

- Arbitraj mühakiməsi icraatında tərəflər arbitrləri özləri seçə bilər. BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinə verilən mübahisələrdən fərqli olaraq, arbitraj məhkəməsinə çıxan tərəflər həm məhkəmə heyətinin tərkibi, həm də prosesin özü ilə bağlı birbaşa nəzarət imkanına malikdirlər. Bu cür təyin olunmuş məhkəmə heyəti, əlbəttə ki, tərəflərin etibarını qazanmış olur və bu, həm də onun çıxardığı qərarın gücünə müsbət təsir göstərir. Adətən, bu heyətdə hər tərəfdən bərabər sayda arbit və bir əlavə, “neytral” arbit olur. Lakin mübahisənin həlli üçün tərəflər bir arbit də təyin edə bilərlər. Arbitraj məhkəməsinin heyətinə BMT-nin beynəlxalq Məhkəməsinin hakimi (*Qvineya/Qvineya Bisau işi*), xarici dövlətin hakimi (Tinoko arbitrajı (1923)) və ya hüquqşünas olmayan ekspert də (*Kanada-Fransa Dəniz Delimitasiyası arbitrajı* (1992)) götürülə bilər.

Beynəlxalq arbitraj beynəlxalq mübahisələrin nizamlanmasına və belə beynəlxalq hüququn inkişafına böyük töhfə vermişdir.

Məsələn, ABŞ-Meksika İddialar Komissiyasının (1926) qərarı beynəlxalq məsuliyyət institutunun inkişafına, *Palmas adası işi* (1928) ərazinin əldə edilməsi məqsədlərinin

beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinə, ABŞ-İran İddialar Tribunalı xarici mülkiyyətin ekspropriasiyası ilə bağlı məsələlərin həllinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Nəhayət, qeyd edək ki, hər hansı arbitraj məhkəməsinin çıxartdığı qərara BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi yenidən baxa bilər.

Belə bir iş — *Senegal/Qvineya Bisau Arbitraj qərarı haqqında iş* 1992-ci ildə Beynəlxalq Məhkəməyə təqdim olunmuşdur. Qvineya-Bisau, onunla Senegal arasındakı mübahisə ilə bağlı bundan əvvəl çıxarılmış arbitraj məhkəməsinin qərarını qanunsuz hesab edirdi. Lakin Beynəlxalq Məhkəmə qeyd etdi ki, onun funksiyası arbitraj qərarından verilmiş apellyasiyaya baxmaq deyil; o, yalnız prosedur məsələlərinə əməl olunmasını yoxlaya bilər. Beynəlxalq məhkəmə işə mahiyyəti üzrə baxa bilməz, o, yalnız çıxarılmış arbitraj qərarının qanuniliyinə öz münasibətini bildirə bilər.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya-fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) ümumi sosial, iqtisadi və hüquq şərtlərini müəyyənləşdirir.

Qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və integrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

I fəsil

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. İnvestisiya anlayışı

İnvestisiya-gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və» başqa maddi sərvətlər);

müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;

bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat-təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu («non-hau»);

torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları;

başqa sərvətlər.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Maddə 2. İnvestisiya fəaliyyəti

1. İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur.

2. İnvestisiya fəaliyyətinin aşağıdakı növləri vardır:

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;

dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə dövlət müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədənkenar fondların, özlərinə məxsus və borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;

xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;

Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti. 3. İstehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti həyata keçirilə bilər. Innovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;

iqtsadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;

texnika və texnologiyanın prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənib hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

Maddə 3. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektləri İqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən əsas fondlar və

dövriyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları investisiya fəaliyyətinin obyektinə ola bilər.

Yaradılması və istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini eləcə də insanların sağlamlığını, dövlət təhlükəsizliyini pozan, yaxud poza biləcək obyektlərə investisiya qoyulması qadağandır.

Maddə 4. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri

1. Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorları və iştirakçıları) ola bilərlər.

2. Özünə məxsus olan, borc götürdüyü və ya cəlb etdiyi maliyyə vəsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edən, habelə onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədəyərdir).

İnvestorlar investisiya fəaliyyətində əmanətçi, kreditor və alıcı qismində çıxış edə, habelə investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər.

3. İnvestisiya niyyətinin həyata keçirilməsini sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırığı əsasında təmin edən Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır.

Maddə 5. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi

zamanı yaranan münasibətlər bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və onların əsasında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, habelə beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikası investorlarının xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyəti həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

II fəsil

İNVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

Maddə 6. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdirlər.

Bu Qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə investisiya qoyulması qadağan edilən və ya məhdudlaşdırılan obyektlərdən başqa, hər hansı obyektə investisiya qoyulması investorun müstəsna hüququdur və qanunla qorunur.

•2. İnvestor müstəqil surətdə investisiya qoyuluşunun məqsədini, istiqamətini, növünü və həcmi müəyyənləşdirir, onun həyata keçirilməsi üçün müqavilə əsasında, o cümlədən müsabiqə və hərrac yolu ilə fiziki və hüquqi şəxsləri investisiya fəaliyyətinin hər hansı iştirakçısı qismində cəlb edir.

•3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq investor Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiyanın obyektlərinə və nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək, həmçinin investisiya və ticarət əməliyyatları həyata keçirmək hüquqlarına malikdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququ əmələ gətirməyən obyektlərə investisiya qoyulması sonradan onlara digər əşya hüquqları əsasında və ya belə obyektlərin istismarından əldə edilən gəlirdə investorun iştirakı hüququnu istisna etmir.

□ 4. İnvestorun qərarı ilə investisiyaya və onun nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada digər fiziki və hüquqi şəxslərə verilə bilər. hüquqların bu cür verilməsi zamanı yaranan qarşılıqlı münasibətləri onlar müstəqil surətdə müqavilə əsasında nizama salırlar.

□ 5. İnvestor investisiya qoyuluşu üçün maliyyə vəsaitini kredit. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qiymətli kağızlar buraxılışı və borc kimi də cəlb edə bilər. İnvestor öz öhdəliklərinə təminat vermək üçün yalnız mülkiyyət hüququ əsasında

özünə məxsus olan əmlakı girov qoya bilər. Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudlarından kənarda ipoteka krediti hesabına investor kimi çıxış edən dövlət müəssisələrinin investisiyaları üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən təminat verilir.

□ 6. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmadıqda investorun fiziki və hüquqi şəxslərdən birbaşa və ya vasitəçilik yolu ilə istənilən miqdarda və növdən olan əmlakı tərəflərin müəyyənləşdirdiyi qiymətlərlə və şərtlərlə almaq hüququ vardır.

□ 7. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər.

Maddə 7. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri

1. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi

ilə müəyyən olunmuş hallarda və qaydada müvafiq olaraq aşağıdakıları həyata keçirməyə borcludurlar:

maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər əsasında həyata keçirdikləri investisiyanın həcmi və maliyyələşdirilməsi mənbəyi barədə yerli banklara və ya maliyyə orqanlarına müvafiq orqanların arayışını təqdim etmək;

əsaslı tikinti və icazə tələb edən digər işlər üçün müvafiq dövlət orqanlarından və xüsusi xidmətlərdən zəruri icazə və ya razılıq almaq;

texnoloji, sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya və arxitektura tələblərinə əməl edilməsi baxımından investisiya layihələri üçün ekspertiza rəyi almaq;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyənləşdirilən norma və standartlara, habelə beynəlxalq norma və standartlara əməl etmək;

dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri daxilində, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik aktlarına uyğun verdikləri tələbləri yerinə yetirmək;

müəyyənləşdirilmiş qaydada mühasibat və statistika hesabatları təqdim etmək;

haqsız rəqabətə yol verməmək və antiinhisar tənzimlənməsinin tələblərinə əməl etmək.

2. Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq üçün investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları lisenziya almalıdırlar

Maddə 8. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətlər İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən əsas hüquqi sənəd müqavilədir (kontraktıdır).

Müqavilənin bağlanması, tərəflərin seçilməsi, öhdəliklərin, təsərrüfat münasibətlərinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müstəsna səlahiyyətinə daxildir. Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş həddən artıq investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə qarışmasına yol verilmir.

Maddə 9. İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri

İnvestisiya fəaliyyəti aşağıdakı mənbələrdən maliyyələşdirilə bilər:

investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaiti və təsərrüfat daxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün sığorta orqanlarının müvafiq ödənişləri və s);

investorun borc maliyyə vəsaiti (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsait);

investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti (əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqları, səhmlərin satışından əldə edilən vəsait);

büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar;

xarici investisiya;

müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s. Zərurət yarandıqda investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə müvafiq investisiya fondları və digər təsisatları yaradıla bilər.

III fəsil

İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

Maddə 10. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin məqsədi

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasət yeridilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmlərdə dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

İctimai tələbatın ödənilməsinin daha vacib istiqamətlərində investisiya fəaliyyətini həyata keçirən investorlara Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan güzəştlər verilir.

Maddə 11. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin formaları

□ 1. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir.

□ 2. Dövlət investisiyasının idarə olunması respublika və yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və büdcə, büdcədən kənar vəsaitin və həmin orqanlar tərəfindən cəlb edilən başqa vəsaitin planlaşdırılmasından, investisiyanın şərtlərinin müəyyənləşdirilməsindən və bunlarla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir.

□ 3. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı vasitələrlə həyata keçirilir:

kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə. Amortizasiya üzrə güzəştlər ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər; ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi;

dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;

antiinhisar tədbirlərin görülməsi;

mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;

torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;

qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;

investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;

başqa tədbirlər.

Maddə 12. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarların qəbul edilməsi qaydası

□ 1. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarlar respublikanın iqtisadi və sosial inkişaf proqnozları, məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi sxemi, bu investisiyaların məqsədə uyğunluğunu müəyyənləşdirən texniki-iqtisadi əsaslandırma, məqsədli elmi-texniki və kompleks proqramlar əsasında qəbul edilir.

□ 2. Respublika üzrə məqsədli kompleks proqramların layihələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işlənib hazırlanır və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

□ 3. Həyata keçirilmə müddəti iki ilə qədər olan və fəvqəladə vəziyyət, qəzalar və təbii fəlakətlərlə bağlı dövlət investisiyaları haqqında qərarları Azərbaycan

Respublikasının Nazirlər Kabineti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təklifləri əsasında qəbul edir.

Maddə 13. Əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi qaydası

1. Respublika ərazisində dövlət investisiyasının həyata keçirilməsi formalarından biri əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişidir.

2. Dövlət sifərişi, bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifarişin iqtisadi sərfəliyi nəzərə alınmaqla müsabiqə (tender) əsasında yerləşdirilir. Bu zaman həmin müəssisə və təşkilatlar üçün qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər.

3. Respublika dövlət sifərişi obyektləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur.

Maddə 14. İnvestisiyaların dövlət ekspertizası

1. Bütçə və bütçədən kənar vəsaitlər, o cümlədən xarici investisiya hesabına maliyyələşdirilən respublika, dövlətlərarası və regional investisiya layihə və proqramları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında mütləq dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

Başqa mənbələr hesabına maliyyələşdirilən investisiyalar ekoloji, seysmoloji və sanitariya-gigiyena tələblərinə əməl edilməsi baxımından Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

Maddə 15. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və respublika tabeli şəhər və rayonların yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları öz səlahiyyətləri daxilində ərazilərində investisiya fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən istehsal və sosial obyektlərin yaradılması, təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi məsələlərinin razılaşdırılması yolu ilə investisiya fəaliyyətini tənzimləyirlər.

İnvestisiya məqsədləri sosial infrastruktur obyektləri tikdirmək, tikinti üçün torpaq sahəsi ayırmaq, torpaqdan istifadə şərtlərinin, sosial sahə və təbiəti mühafizə təyinatlı obyektlərin tikintisi həcmnin və müddətlərinin, habelə tikinti norma və qaydalarının pozulduğu halda tikintinin dayandırılması haqqında səlahiyyətli dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldırmaq yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aiddir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi investisiyanın dövlət tənzimlənməsi məqsədilə bu Qanuna zidd olmayan əlavə şərtlər müəyyənleşdirə bilər.

Maddə 16. İnvestisiya fəaliyyətində qiymətqoyma

İnvestisiya fəaliyyəti prosesində məhsulların, işlərin və xidmətlərin dəyəri sərbəst qiymət və tariflərlə, o cümlədən müsabiqələrin nəticələrinə əsasən, qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə dövlət tərəfindən tənzimlənen qiymət və tariflərlə müəyyənleşdirilir.

Tikintidə müqavilə qiymətləri tövsiyə edilən dövlət smeta normalarından və qiymətlərindən istifadə etməklə də müəyyənleşdirilə bilər.

IV fəsil

İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ SUBYEKTLƏRİNİN HÜQUQLARININ TƏMİNATI VƏ İNVESTİSİYANIN QORUNMASI

Maddə 17. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının təminatı Dövlət investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərinin sabitliyinə, onun subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına təminat verir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta o bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır.

Dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və onların səlahiyyətinə daxil olan hallardan başqa, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin işinə qarışa bilməzlər.

Bu Qanunla müəyyənləşdirilən hallardan başqa, investisiya qoyulan obyektlərin seçilməsində investorların hüquqları məhdudlaşdırıla bilməz.

Dövlət orqanları və başqa orqanlar investorların və investisiya fəaliyyətinin digər subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdikdə investisiya fəaliyyəti subyektlərinə dəyən zərəri bu orqanlar tam həcmdə ödəməlidirlər. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə aidiyyəti üzrə məhkəmə baxır.

Maddə 18. İnvestisiyanın qorunması 1. Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir. İnvestisiyanın qorunması Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi,

habelə başqa dövlətlərlə bağladığı müqavilələrlə təmin edilir. İnvestorlar, o cümlədən xarici investorlar investisiyasını idarə, istifadə və ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrı-seçkilik xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

2. Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə investisiya fəaliyyətinə dair bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdə investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

3. Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya əvəzsiz milliləşdirilmir, rekvizisiya edilmir və onlara nəticələrinə görə digər oxşar tədbirlər tətbiq olunmur. Belə tədbirlər investorlara vurulmuş zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın əvəzi tam həcmdə real dəyər üzrə ödənilməklə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları əsasında həyata keçirilə bilər. Zərərin ödənilməsi qaydası həmin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir.

İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi məqsədli bank əmanətləri, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, əldə edilmiş əmlak və ya icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq alındıqda, investorların öz hərəkətləri və ya onların iştirakı ilə edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadə olunan və ya itirilən məbləğlər istisna edilməklə investorlara qaytarılır.

4. İnvestisiyalar sığortalana bilər, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda isə hökmən sığortalıdır.

Maddə 19. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin məsuliyyəti

□ 1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tələblərə və ya investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilə (kontrakt) öhdəliklərinə əməl olunmadıqda tərəflər həmin aktlarla müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

□ 2. Dövlət orqanları investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair öhdəliklərini və ya qanuni əsaslar üzrə onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmədikdə, yaxud lazımınca yerinə yetirmədikdə investisiya fəaliyyətinin digər subyektləri qarşısında həmin öhdəliklərə görə əmlak məsuliyyəti daşıyırlar.

3. Qanunvericiliyin tələblərinin və müqavilə öhdəliklərinin pozulmasına görə cərimənin və dəbbə pulunun, habelə dəymiş zərərin ödənilməsi təqsirkar tərəfi, qanunvericiliklə və müqavilə ilə digər hal nəzərdə tutulmayıbsa, tələblərin və öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsindən azad etmir.

4. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq olaraq məhkəmə və ya münisiflər məhkəməsi baxır.

Maddə 20. İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri

1. İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılmasına və ya ona xitam verilməsinə aşağıdakıların qərarı ilə yol verilir: investorların özünün (bu zaman investorlar investisiya fəaliyyətinin digər iştirakçılarna dəymiş zərəri ödəyirlər); səlahiyyətli dövlət orqanının.

2. İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi barədə səlahiyyətli dövlət orqanının qərarı aşağıdakı hallarda qəbul edilə bilər: onun davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş ekoloji, seysmoloji, sanitariya-gigiyena, arxitektura və başqa normaları, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin, dövlətin qanunla qorunan hüquq və mənafelərini pozduqda;

investor qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada müflis elan edildikdə;

qəza və təbii fəlakət baş verdikdə;

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər hallarda.

Belə hallarda investisiya fəaliyyətinin subyektlərinə zərərin ödənilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Maddə 21. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Heydər ƏLİYEV.

Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il.

№ 952.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. S.Z. İsayev “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” Dərs vəsaiti. Bakı. 2010.
2. Paşayev T.N. İnvestisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu. Lənkəran 2001
3. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin əsasları. Metodik vəsait. Bakı: “İqtisad Universiteti” – 2011. -120 səh.
4. Şəkərliyeva Z. A. Keçid iqtisadiyyatında xarici investisiya qoyuluşunun zəruriliyi və onun nəzəri aspektləri . Bakı 2003
5. İbrahimov F.M. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu.Bakı 2007
6. Əliyev A. L . Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri.Bakı 2004
7. Mahmudova X.C. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycan sənayesinə investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətləri.Bakı 2000
8. Məmmədov İ.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi.Bakı 2005